

ISSN: 2587-1919

E-ISSN: 2619-953X

DOĞU ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of East Asian Studies in Türkiye

Yıl/Year/4
Sayı/Issue/8

Uluslararası hakemli dergi yılda iki sayı yayımlanır
International peer reviewed journal, Biannual

Güz/ Fall 2021

DAAD Güz/Fall 2021

DAAD

ISSN: 2587-1919

E-ISSN: 2619-953X

Doğu Asya Araştırmaları Dergisi
Journal of East Asian Studies in Türkiye
土耳其东亚研究学刊

Gz/Fall 2021

Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer Reviewed Journal

Yılda iki sayı yayımlanır/Biannual

Ankara-Türkiye

Doğu Asya Araştırmaları Dergisi

Yıl/Year/4
Sayı/Issue/8
Haziran 2021

ISSN: 2587-1919

E-ISSN: 2619-953X

Kurucu/Founder

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK

Yayın Yönetmeni/Editor in Chief

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK

Yazı İşleri Müdürü/Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi Haluk KARADAĞ

Arş. Gör. Taner SABANCI

İngilizce Editörü/English Editor

Dr. Emrah ŞAHİN

Dergi Sekretaryası/Sekretariat of the Journal

Emre KARTAL

Baskı

Bizim Büro Matbaacılık

Haberleşme adresi: İlk Yerleşim Mahallesi, 1936. Cadde, No.64/B16,
Yenimahalle, Ankara, Türkiye.

E-Posta: abdurreshit.karuk@hbv.edu.tr halukkaradag@gmail.com.

Doğu Asya Araştırmaları Uluslararası hakemli bir dergidir. Altı ayda bir yayımlanır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayımlanıp, yayımlanmamasından yayının kurulu sorumludur.

Yayın-Editörler Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK

Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR

Prof. Dr. Mahmut Ertan GÖKMEN

Dr. Öğr. Üyesi Haluk KARADAĞ

Danışma Kurulu /Advisor Board

Prof. Dr. Ablet Kamalov (Turan Üniversitesi, Kazakistan)

Prof. Dr. Chong Jin OH (Hankuk University of Foreign Studies,
Güney Kore)

Prof. Dr. İbrahim Maraş, (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Luo Shujie (Guangxi Üniversitesi, ÇHC)

Prof. Dr. Mehmet Akif Okur (Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Misawa Nobuo (Tokyo Toyu University, Japonya)

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Saadettin Gömeç (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Bülent GÜL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Zhang Mingxin (Minzu University of China, ÇHC)

Prof. Dr. Zhou Shaoqing (Chinese Social Science Academy)

Doç. Dr. Alessandra Cappeletti (Xian Jiaotong Liverpool
University, Çin)

Doç. Dr. Gürhan Kirilen (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Sezgin Kaya (Uludağ Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Anna Hayes (James Cook University, Avustralya)

Dr. Hidayet Sıddıkoğlu (Hiroshima University, Japonya)

Bu Sayının Hakemleri/Reviewers for This Volume

Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ertan GÖKMEN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Fetullah AKIN (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Doç. Dr. Gürhan KİRİLEN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammed Enes KALA (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Doç. Dr. Burak TANGÖR (Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi. Özdemir AKBAL (Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KORKMAZ (Kırıkkale Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gonca ÜNAL CHIANG (Ankara Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Miki SUZUKİ HİM (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Onur Orkan AKŞİT (Ege Üniversitesi)

Dr. Özdemir AKBAL (Trakya Üniversitesi)

Dr. Altay ATLI (Boğaziçi Üniversitesi)

Dr. Cem YILMAZ (Cumhurbaşkanlığı)

Öğr. Gör. Elvida ÜNAL (İbn Haldun Üniversitesi)

Tarandığı İndeksler / Indexing

ASOS
indeks

International Institute of Organized Research (I2OR)

İçindekiler/Contents

Abdürreşit Celil KARLUK

Takdim/Editorial

Araştırma Makaleleri/Research Article

Aygul AGAYEVA

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Çin'in Avrasya Enerji Jeopolitiği Politikası: Orta Asya Örneği

1-14

China's Eurasian Energy Geopolitical Policy in The Post-Cold War Era: The Case Of Central Asia

Haluk KARADAĞ

Enhancing Economic Security of China Thorough the Strategic Cooperation in The Arctic: The Polar Silk Road Initiative

15-27

Arktik'te Stratejik İşbirliği Yoluyla Çin'in Ekonomik Güvenliğini Artırmak: Kutup İpek Yolu İnisiyatifi

İlknur SERTDEMİR

Çin Düşünce Geleneğinde İnsan Doğası Kuramı ve Ahlaki Davranış Yöntemleri

28-53

Human Nature Theory in Chinese Traditional Thought and The Methods of Ethical Behavior

Enes DOĞANLAR

Büyük Güç Rekabeti, Jeopolitika ve Asimilasyon Gölgesinde Çin'in Doğu Türkistan Stratejisi

54-80

China's East Türkistan Strategy in The Shadow of Great Power Competition, Geopolitics and Assimilation

Kıvılcım AKKOYUNLU ERTAN

Tayvan'da Kentsel Politikalar

81-112

Urban Policies in Taiwan

Doğan DURNA

Tayvan Gayrimenkul Piyasası ve Vergilendirme

113-129

Taiwan Real Estate Market and Taxation

Değerlendirme Makalesi/ Review Article

Derviş Ulaşhan ERASLAN

Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Sorun Alanlarına Genel Bir Bakış 130-148

Bölge Uzmanı ile Söyleşi / Interview with Regional Expert

Altay Atlı/ Konuşan: Berkan KARAMURTLU

149-168

Yayın Tanıtımı / Book Review

Taner SABANCI: Kılıcın Efendileri 1: SAMURAY

169-180

Yayın Şartları, İlkeleri ve Yazım Kuralları

181-187

TAKDİM

Değerli Okuyucular,

Türkiye’de disiplinler arası bakış ile Doğu Asya araştırmaları alanında (Çin/Japonya/Kore/Moğolistan/Tayvan kültürü, dil edebiyatı, siyasi tarihi, ekonomisi, sosyolojisi, felsefesi, inanç sistemleri, dış politikası, güvenlik ve etnik/azınlıklar sorunu vb.) yapılan akademik çalışmalarını bilim dünyasına ve kamuoyuna duyurmayı amaçlayan *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi* (DAAD), sekizinci sayısını sizlerin istifadesine sunmanın mutluluğunu yaşıyor.

DAAD, ülkemizdeki Doğu Asya araştırmaları alanında bilgi üreten bilim insanlarına akademik etkileşim alanı yaratmak, birikimlerini alan uzmanları ile paylaşmak, yeni nesil bölge uzmanlarının daha geniş donanım ile yetişmesine katkı sağlamak amacı ile çıktığı yola deneyimlerini zenginleştirerek devam etmektedir. Dergimize gönderilen yazılar, bölge uzmanı editörleri tarafından incelendikten sonra uzman hakemlere gönderilmek sureti ile ciddi hakemlik sürecinden geçirilmektedir. Bu sayımızda bazı makaleler hakemler tarafından reddedilmiş, bazı makalelerden ise yoğun düzeltme istenmiştir. Sekizinci sayımızda, yoğun hakem değerlendirmelerinden geçen sosyal bilimlerin farklı alanlarında birbirinden kıymetli altı araştırma makalesi, bir değerlendirme makalesi ve bir alan uzmanı ile yapılmış derinlemesine söyleşi ile bir kitap tanıtım yazısına yer vermiş bulunmaktayız.

DAAD editörler kurulu olarak bilimsel çalışmalarını dergimizde yayınlamak üzere gönderen, hakemlerin istek ve tavsiyelerini hassasiyetle yerine getiren tüm yazarlara teşekkür ederiz. Aynı zamanda makalelerin incelenerek değerlendirilmesi işini üstlenerek özenli eleştirileri ile değerlendirmeler yaparak makalelere değer katan kıymetli hakemlerimize, DAAD sekreteryasını titizlikle yürüten Emre KARTAL’a, teknik desteği sağlayan Derviş Ulaşan ERASLAN’a teşekkür ederiz.

Sekizinci sayımızda yayımlanan bilimsel çalışmaların Türkçe okurlara ve akademiye mutlaka faydalı olacağı inancıyla yeni sayımızın bilim camiasına hayırlı olmasını diliyoruz. 2022 Bahar sayısında buluşmak umudu ile.

Yayın/Editörler Kurulu adına
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK
DAAD Yayın Yönetmeni

EDITORIAL

Dear Readers,

We are glad to announce of the eighth issue of Journal of East Asia Studies in Türkiye (JEAST), which aims to cover and analyze with a multidisciplinary approach a wide range of academic topics in East Asia studies, such as Chinese/Japanese/ Korean/Mongolian/Taiwanese cultures, languages and literatures, political histories, economies, sociologies, philosophies, belief systems, foreign policies, security, and ethnoreligious issues.

JEAST proceeds to create an academic interaction area for scientists who produce knowledge in the field of East Asian research in Türkiye, to share their knowledge with the experts in the field, and to contribute to the development of new generation regional experts with the extensive knowledge. The manuscripts on East Asia sent to JEASt are carefully evaluated first by field/area editors and then by reviewers in this issue, some articles have been rejected by the journal reviewer and, intense correction has been requested from some articles. In the eighth issue, we have included six valuable research articles, one review article in the different fields of social sciences, an in-depth interview conducted with a field expert, and a book review paper, which have undergone intensive peer review.

As the editorial board of the DAAD, we are thankful to all the authors who submitted their scientific studies to be published in our journal and meticulously accomplished the requests and recommendations of the journal reviewers. At the same time, we would like to thank our precious journal reviewers who undertake the task of reviewing and evaluating the articles and add value to the articles with their attentive criticism and evaluations, and Emre KARTAL who meticulously conducted the DAAD secretariat and as well as to Derviş Ulaşan ERASLAN who provided the technical support.

We hope that the academic works presented in the eighth issue will provide tremendous benefit for the Turkish and international readers, and the scientific community. With the hope to meet you in the Spring issue of 2022.

On behalf of the Editorial Board
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK
Editor in Chief of JEASt

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Çin'in Avrasya Enerji Jeopolitiği Politikası: Orta Asya Örneği

Aygul AGAYEVA*

Öz: Jeopolitik teoriler üzerine birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden bazıları Mackinder'in Kara hâkimiyet teorisi (Heartland teorisi), Spykman'ın Rimland teorisi ve Brzezinski'nin Büyük satranç tahtası teorisi örnek verilebilir. Bu teorilerin çoğunda Avrasya bölgesi merkezde tutulmaktadır. Avrasya, coğrafi olarak Avrupa yarımadası ile Asya kıtasını kapsamaktadır. Jeopolitik olarak büyük öneme sahip olan Avrasya'nın kalbinde ise Orta Asya yer almaktadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya devletleri, sahip oldukları enerji kaynakları ve yer altı zenginlikleri nedeniyle güçlü devletlerin oyun bölgesi olmuştur. Bu oyunda aktif rol alan devletlerden birisi de Çin olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti, Enerji açısından dışa bağımlı bir konumdadır. Sınır komşusu olan Orta Asya devletlerinin sahip olduğu enerji kaynakları, Çin'in bu devletlerle işbirliği girişimlerinin sebeplerinden birisidir. Bu işbirliği çerçevesinde Çin, bölgeye yaklaşık 54 milyar dolar yatırım yaparak hem yer altı kaynaklarının çıkarılmasında hem de bu kaynakların ihracatı için farklı projelere imza atmıştır. Yapılan anlaşmalar doğrultusunda kendi çıkarlarını koruyan Çin, aynı zamanda Orta Asya'dan enerji ithalatı yaparak Ortadoğu'ya bağımlılığını azaltmaya çalışmış ve kaynak çeşitliliğini artırmaya çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Avrasya, Çin, Jeopolitik, Orta Asya*

China's Eurasian Energy Geopolitical Policy in The Post-Cold War Era: The Case Of Central Asia

Abstract: Many views have been put forward on geopolitical theories. Some of these views are Mackinder's theory of Land dominance (Heartland theory), Spykman's theory of Rimland, and Brzezinski's theory of the Great chessboard. In most of these theories, the Eurasia region is at the center. Eurasia geographically includes the European peninsula and the Asian continent. At the heart of Eurasia, which is of great geopolitical importance, is Central Asia.

After the collapse of the Soviets, the Central Asian states became the game zone of powerful states due to their energy resources and underground

*Bursa Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora öğrencisi.

E-posta: aygulagayeva7@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0992-0204>

Gönderim Tarihi: 09 Şubat 2021, Kabul Tarihi: 02 Haziran 2021

Önerilen Atıf: Agayeva, A., (2021). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Çin'in Avrasya Enerji Jeopolitiği

Politikası: Orta Asya Örneği, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s.1-14.

wealth. One of the states that took an active role in this game was China. The People's Republic of China is in a foreign-dependent position in terms of energy. The energy resources of the Central Asian states, which are border neighbors, are one of the reasons why China attempts to cooperate with these states. Within the framework of this cooperation, China has invested approximately 54 billion dollars in the region and has undertaken different projects both for the extraction of underground resources and for the export of these resources. Protecting its own interests in line with the agreements made, China also tried to reduce its dependence on the Middle East by importing energy from Central Asia and tried to increase the diversity of resources.

Keywords: *Eurasia, China, Geopolitics, Central Asia*

Giriş

Jeopolitik kavramı üzerine soğuk savaş döneminden günümüze kadar birçok görüş öne sürülmüştür. Jeopolitik ile ilgili çalışmalar konusunda öncülük eden Harold Mackinder, "Kara hâkimiyet teorisi" ile kesin dünya hâkimiyetini kurmak için Avrasya hâkimiyetinin gerekli olduğunu belirtmektedir (Mackinder, 1904: 1). Mackinder Avrasya'nın önemini vurgulayarak bu bölgeyi "Heartland" olarak nitelendirmiştir. Mackinder I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında görüşlerinde önemli değişikliklere gitmiştir. Buna batı devletlerinin her iki savaşta savaşı kazanması ve doğu devletlerinin birer kara devleti olarak fazla varlık gösterememeleri neden olduğu düşünülmektedir (Mackinder, 1962: 1).

1893-1943 yıllarında yaşamış olan Nicholas John Spykman, kara hâkimiyet teorisi ile Alfred Thayer Mahan'ın deniz hâkimiyet teorisini bir araya getirerek "kenar kuşak hâkimiyet teorisi" adında bir yayılma teorisi ortaya koymuştur. Spykman, Mackinder'in vurguladığı "Heartland" terimi yerine bu bölgeyi çevreleyen Rimland yani "kenar kuşak" üzerinde yoğunlaşmıştır (Arı, 2008: 57). Nitekim Spykman Mackinder'in görüşünde değişikliğe giderek "Rimland'ı kontrol eden Avrasya'ya; Avrasya'ya hükmeden de dünyanın kaderine hükmeder" şeklinde bir önermede bulunmuştur (Spykman, 1944: 1).

Spykman, kuzey yarım küre ülkelerinin uluslararası siyaseti yönlendirmede daha etkili olduklarını savunmuştur. Ona göre, ABD, Avrasya'ya hüküm etmek için soyutlama siyasetini bırakmalı ve Avrupa ile yakın ilişkiler kurmalıdır (Spykman, 1966: 17)

Büyük Satranç Tahtası Teorisi, Zbigniew Brzezinski tarafından sunulan bir diğer jeopolitik teoridir. Brzezinski 1997 yılında yazdığı bu teoriyle ilgili eserinde dünyayı büyük bir satranç tahtasına benzeterek en verimli oyun bölgesinin "Avrasya" olduğunu dile getirmiştir. Bu oyun bölgesinin başoyuncusunun ise ABD olduğunu belirtmiştir. Brzezinski bu konuda yazdığı eserinde 5 jeostratejik oyuncu ve 5 önemli jeopolitik bölge belirlemiştir. Brzezinski'ye göre Fransa, Çin, Rusya, Almanya ve Hindistan etkin oyuncularlardır. Güney Kore, Türkiye, Ukrayna, Azerbaycan ve İran ise jeopolitik mihverlerdir (Brzeziński, 1986: 52).

Brzeziński'ye göre Fransa ve Almanya Avrasya'nın batısındaki kilit oyuncularlardır. Brzeziński, Amerika'nın hedefinin Avrupa'nın bölgedeki etkisini arttırmak olması gerektiğini savunmaktadır. Çin ise Uzak Doğu'da giderek daha da güçlenmektedir. ABD Çin ile uzlaşma politikasına girmediği sürece bir Avrasya stratejisi elde edemeyecektir (Brzeziński, 1997:58).

Jeopolitik ve stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Avrasya bölgesinin daha iyi anlaşılması için Avrasya kavramının tanımlanması gerekmektedir. Kelime kökü olarak "Avrupa" ve "Asya" kelimelerinden türetilmiştir. Avrasya, coğrafi olarak Avrupa yarımadası ile asya kıtasını kapsamaktadır. Ancak Avrasya kavramı kültürel, iktisadi, sosyal, tarihi ve stratejik faktörlerin geri planını oluşturduğu daha çok bir birliktelik olarak Doğu Avrupa, Önasya, Kafkasya ve Orta Asya'dan oluşur (Çobanoğlu, 2019: 45). Başka bir tanıma göre Avrasya, İran, Avrupa, Hindistan, Çin ve Sibirya Arktik Bölgesi arasında kalan alan olarak tanımlanmıştır (Arnason, 2015: 485). Avrasya, Karadeniz ve Hazar Denizi etrafında bütünleşerek bir araya gelmiş bir coğrafya olarak da anlaşılabilir. "Avrasya" ve "Avrasyalılar" terimlerinin tam anlamıyla tanımlaması zor ve karmaşıktır. Bunun sebebi ise Avrasya bölgesinin kesin dış sınırlarının belirlenmemiş olmasına dayandırılmaktadır (Özder, 2013: 75).

Orta Asya'nın coğrafi olarak neresi olduğuna dair, üç tanım bulunmaktadır. UNESCO'ya göre İran, Afganistan Rusya Federasyonu'nun orta güney bölümünü, Moğolistan ve Çin'in batısını, Hindistan'ın Pakistan'ın kuzeyini ve Tibeti içine almaktadır. Sovyetler Birliği'nin tanımına göre Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı barındırmaktadır. Genel ve en çok kabul gören tanıma göre, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan

devletlerinden oluşmaktadır (Nogayev, 2011: 3). Bu çalışmada Genel tanım üzerinden Orta Asya ele alınmıştır.

Orta Asya, jeopolitik olarak Avrasya'nın kalbi sayılır. Petrol, doğalgaz ve çeşitli maden kaynakları bakımından zengin olan Orta Asya'nın büyük güçlerin rekabetine konu olması tesadüf değildir. Yirminci yüzyılın başında, üç ülke- İngiltere, Çin ve Rusya- bölgeyi kontrol altına almak için savaşmıştır. Şu anda Orta Asya'daki aktif jeopolitik oyuna "büyük" (ABD, Çin, Hindistan, Rusya, Japonya, Avrupa Birliği) ve "orta" (Türkiye, Orta Doğu ülkeleri, İran) oyuncular katılmıştır. Çin, ekonomik, sosyo-kültürel ve jeopolitik olarak Orta Asya ülkeleri üzerinde çeşitli etki araçlarını (ekonomik kalkınma destekleri, fosil yakıt işletmeleri için kalifiye eleman desteği vb.) kullanan en aktif ve güçlü oyunculardan biri haline gelmiştir.

Çin hükümeti beş Orta Asya ülkesi ile ilişkilerin kurulmasında, güçlendirilmesinde ve Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin bölgedeki kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli çıkarlarını dikkatlice hesaplama konusunda her zaman faydacı hareket etmektedir (Dauren, 2019). Çin'in kısa vadeli çıkarları, başlangıçta, ÇHC'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan etnik azınlıkların sorunlarına Orta Asya ülkelerinin doğrudan ve dolaylı müdahalesini en aza indirmek amacıyla sınır konusuna odaklanmıştır. Çin'in Orta Asya ülkeleriyle oldukça uzun bir sınırı vardır: Kazakistan ile 1,782 km, Kırgızistan ile- 858 km, Tacikistan ile- 414 km (Ekrem, 2011). ÇHC sınır sorunlarını bir ulusal güvenlik sorunu olarak gördüğünden, ülkeler arasında net sınırlar oluşturmak için birkaç girişimde bulunmuştur. 1990'ların ortasında, ÇHC ile Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya arasındaki bölgesel anlaşmazlıkları çözmek için Şangay İşbirliği Örgütü kurulmuştur (Ekrem, 2011: 17).

15 Haziran 2001 yılında kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), üye devletlerarasındaki güven, dostluğun geliştirilmesi, bölgesel güvenlik, huzur, barış ve kararlılığın sağlanması amacı ile kurulmuştur. Ayrıca ırkçılık, terörizm ve yasal olmayan göçlerle mücadeleyi, eğitim, bilimsel çalışmalar, kültür, politika gibi konularda da işbirliği yapmayı amaçlamaktadır. Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Pakistan, Hindistan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelerdir. İran, Belarus, Afganistan, Moğolistan, gözlemci ülkeler arasında yer alırken, Türkiye, Sri Lanka, Ermenistan, Nepal, Kamboçya, Azerbaycan da diyalog ortağı ülkeler sınıfına girmektedir.

ŞiÖ'nün temelleri ilk olarak 1996'da Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Tacikistan'ın bir araya gelmesiyle kurulan "Şangay Beşlisi" ile atılmıştır. Adı geçen beş ülkenin Devlet Başkanları 1996'da Şanghay ve 1997'de Moskova'da bir araya gelerek "Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Arttırılması" ve "Sınır Bölgelerinde Askeri Güçlerin Azaltılması" Anlaşmaları imzalanmıştır. 1998-2000 yılları arasında yapılan toplantılarda üye ülkeler, siyaset, ekonomi ve güvenlik alanlarında da görüşlerini bildirmeye başlamıştır. 14-15 Haziran 2001'de yapılan toplantılarda Şanghay Beşlisi örgütünün bölgesel bir örgüte dönüştürülmesi kararlaştırılmış ve "Şanghay İşbirliği Örgütü" kurulmuştur. (<http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>)

ŞiÖ üye devletlerinden biri olan ÇHC'nin Orta Asya'daki orta ve uzun vadeli hedefleri arasında, bölgede ekonomik etkisini ve güvenlik alanında işbirliğini güçlendirmek bulunmaktadır. ÇHC'ye göre, Orta Asya'da ulusal güvenliğe yönelik terörizm, aşırılıkçılık, köktencilik ve ayrılıkçılık dâhil olmak üzere birçok potansiyel ve doğrudan tehdit bulunmaktadır. Bu durumda, Çin'in Orta Asya ülkeleri üzerindeki ekonomik ve jeopolitik etkisinin güçlendirilmesi, ÇHC'nin hedefindeki eylemleri hayata geçirmek için bir strateji haline gelmektedir ve bu da bazı riskleri etkisiz hale getirmeyi ve bariz ekonomik faydalar elde etmeyi mümkün kılmaktadır (Ekrem, 2011: 15).

Çin 2000'li yıllardan bu yana Orta Asya piyasasında dinamik bir yapı kazanmaya çalışmış ve bölge enerjisinden önemli derecede faydalanan bir ülke konumuna gelmiştir. (Alperen, 2018). 2005-2013 yılları arasında Çin, Orta Asya ile sadece ekonomik değil kültürel ve siyasi işbirliği içinde de bulunarak bölge politikasını geliştirmiştir. Kültürel ve siyasi işbirliği açısından Rusya'nın gerisinde kalan Çin bu açığı kapatmak için böyle bir politika değişikliğine gitmiştir. Çin'in uluslararası alandaki gücünü arttırmak için attığı en önemli adımlardan biri "Bir Kuşak Bir Yol" projesidir (Kaya ve Mammadzade, 2019: 40). 2013 yılında Xi Jinping'in Kazakistan'da Bir Kuşak Bir Yol projesini açıklaması, Çin'in Orta Asya'daki etkinliğini artırdığının bir göstergesidir. Çin'in bölgedeki etkisini ekonomik ve siyasi olarak artırması, Orta Asya ile işbirliği bağlamında ABD ve Rusya'dan daha ileride olduğunu göstermektedir (Laruelle Ed. 2018: 5).

Bu çalışmada Çin'in soğuk savaş sonrası dönemde Avrasya enerji jeopolitiği politikası kapsamında Orta Asya devletleri ile geliştirdiği ilişkiler ve uyguladığı politikalar incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda, Orta Asya devletlerinin sahip olduğu enerji kaynakları ve bu kaynakların uluslararası politikalara etkisi irdelenmiştir. Orta Asya devletlerinin gelişme döneminde izledikleri 2030 stratejileri incelenmiş ve etkileri tartışılmıştır. Yapılan inceleme, analiz ve değerlendirmelerle Orta Asya enerji kaynaklarının uluslararası politikalara etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmış, bu enerji kaynaklarının özellikle Çin'in Orta Asya politikalarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Bu bağlamda Çin'in bölgeye yönelik sosyal, siyasal ve ekonomik politikaları araştırılmış ve tartışılmıştır.

Orta Asya Enerji Kaynakları

Orta Asya bölgesi, zengin enerji rezervlerine ve küresel olarak önemli bir jeostratejik konuma sahiptir (Arı, 2010: 157). British Petroleum Corporation'ın 2019 Dünya Enerji İstatistikleri Raporu, Orta Asya devletlerinin toplam petrol rezervlerinin yaklaşık 4,1 milyar tonu, dünyadaki toplam kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %1,8'ini kapsadığını belirtmektedir (Petroleum, 2019). 21,7 trilyon metreküp kadar doğalgaz rezervi, dünya çapında bulunan toplam doğalgaz rezervinin yaklaşık %11'ini oluşturmaktadır (Outlook, 2019: 4). Bu yeraltı kaynakları rezervleri başlıca üç devlette bulunmaktadır: Bunlar Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'dır. Orta Asya'daki en büyük petrol depolama ve geliştirme imkânına sahip olan devlet Kazakistan'dır. Orta Asya devletlerinin petrol rezervleri 2017'de 3,93 milyar tonu bulmuştur (Outlook, 2019: 4). Bu miktar ile dünyada 12. Sırada yer almıştır ve dünyada toplam hacmin yaklaşık %1,8'i kadarını karşılamıştır. Buna karşılık, Türkmenistan Orta Asya'daki en büyük doğal gaz depolama ve geliştirme kapasitesine sahiptir; bu devlet 2017'de 19,5 trilyon m³ rezervle 300 yılı aşkın depolama-üretim oranıyla dünyada dördüncü olmuştur (Zhou, Yang, 2020: 1872). Özbekistan'ın petrol ve doğalgaz rezervleri Kazakistan'ınkinden biraz daha düşük olmasına rağmen, buradaki doğal gaz üretimi Türkmenistan'dan sonra ikincidir (Zhou, Yang, 2020: 1872).

Jeopolitik konumu itibari ile çeşitli ve bol enerji rezervlerinden dolayı, Orta Asya, sahip olduğu hidrokarbon kaynakları ile enerji açısından giderek daha önemli bir yere gelmiştir. Orta Asya devletlerinin petrol ve doğalgaz arıtma kapasitesi genelde düşüktür.

Sahip olduğu çok miktardaki yeraltı kaynakları ve sürekli artış eğiliminde olan üretim kapasitesine bakıldığında, Orta Asya devletlerinin tüketim oranlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durumda sahip oldukları petrol ve doğalgazın çoğunu ihraç etmektedirler. Sovyetler Birliği dağılmadan önceki Orta Asya'da petrol üretme miktarı yaklaşık 50 milyon ton ile 60 milyon ton civarında olmuştur (Arvanitopoulos, 1998: 69). Ancak 2000 yılından günümüze gelindiğinde doğalgaz ve petrol üretimi çokuluslu şirketlerin desteği ile artış göstermiştir. Üretim ve ihracat miktarı farkı 2005 yılında 100 milyon tonu aşarak düzenli bir şekilde büyümeyi sürdürmüştür. 2016 yılında satış ve üretim arasındaki fark 122 milyon tonu bulmuştur (Petroleum, 2019). Bu, Orta Asya-Hazar bölgesindeki petrol ve doğalgaz üretim artışları hesaba katılmazsa bile, bu bölge 20 yıla kadar yıllık yaklaşık 120 milyon ton doğalgaz ve petrol tedarik edebilecektir. Bundan dolayıdır ki Orta Asya, küresel petrol ve doğal gaz tedarik piyasasında çok önemli bir yere sahiptir. Orta Asya, petrol ve doğalgaz rezerv miktarı çok olsa da mevcut teknoloji ve sermaye ile tek başına üretim yapacak potansiyele sahip değildir, bu da diğer yatırımcı devletlere ve yabancı şirketlere kazanç sağlamaktadır. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün önemli bir jeopolitik sonucu, Orta Asya'nın yeni bağımsız ve savunmasız devletlerinin geniş enerji kaynaklarının kontrolü için yoğun siyasi ve ticari rekabetin artmasına sebep olmuştur (Arvanitopoulos, 1998: 70).

Enerji kaynakları için sürdürülen rekabet üzerindeki potansiyel etkileri anlamak zordur. Bölgesel açıdan bakıldığında, Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ek olarak, Çin, Avrupa Birliği (AB), Türkiye ve Hindistan gibi diğer büyük güçlerin tümü, Orta Asya'da farklı seviyelerde güç, çıkarlar ve güvenlik talepleri sergilemektedirler. Devletlerarasındaki rekabet ve eşgüdümlü hareket bu bölgedeki jeopolitiğin değişimini şekillendirmiş; 'büyük güçler' izledikleri politikalarla Orta Asya devletlerinin iç siyasetini de etkilemişlerdir. (Zhou, Yang, 2020: 1872-1873). Bu yeni enerji oyunu temel olarak iki açıdan incelenebilir: birincisi, petrol ve doğalgaz üretimini kontrol etmek, ikincisi ise petrolü batı pazarlarına aktarmak için kullanılan boru hatlarını kontrol altına almaktır (İslam, 2010: 35).

Orta Asya Stratejik 2030 Hedefleri

Orta Asya enerji kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için stratejik adımlar atılmalıdır. Orta Asya Bölgesel İşbirliği (CAREC) programı kapsamında programa üye ülkeler

tarafından (Afganistan, Azerbaycan, Çin Halk Cumhuriyeti, Gürcistan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Moğolistan, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) stratejik 2030 hedefleri belirlenmiştir. Bunlardan birisi bölgesel ara bağlantıların kurulmasıyla enerjinin güvenli kullanımı hedefidir (Strategy, 2020: 9).

Bölgedeki enerji kaynakları ülkeler arasında dengeli dağılmamıştır. Bir ülkede petrol fazlayken birinde doğalgaz diğerinde kömür daha fazla olabilmektedir. Bu yüzden karşılıklı ihtiyaçların sağlanması için ülkelerin işbirliği içerisinde hareket etmesi gerekmektedir. Bölgesel ara bağlantıların kurulmasıyla, elektrik şebeke hatlarının gücü artacak ve doğalgaz boru hatları ağları genişleyecektir. Elektrik ve doğalgaz ağlarının yayılması, enerji çeşitliliğini artıracığı ve müşterilere daha güvenli bir hizmet sunulmasını sağlayacağı düşünülmektedir (Strategy, 2020: 10).

Bölgede rekabeti teşvik ederek yatırım çeken bir serbest piyasaya geçilmesi son kullanıcıya daha kaliteli bir hizmet sunulmasını sağlar. CAREC tarafından önerilen bu reform politikası ile bölgede enerji piyasasına uygulanarak üye ülkeler tarafından enerjiyi çeşitlendirmek ve her yere ulaştırmak amaçlanmaktadır. Ayrıca devlet tekelinde olmayan (CAREC tarafından yönetilen) rekabetçi bir ortam oluşturularak düşük maliyetle yüksek kaliteli hizmet sunulmaya çalışılmaktadır. Bu amaç ve hedeflerin başarılabilmesi için iş adamlarının, halkın, siyasetçilerin bilinç ve eğitim düzeyinin de artırılması gerekmektedir. Orta Asya Bölgesel İş Birliği Programı kapsamındaki 2030 hedeflerinde bu da düşünülmüş, el kitapları, pratik uygulamalar ve eğitimlerle reform süreci hızlandırılmaya çalışılmıştır.

Bölgedeki enerji verimliliği ve sürdürülebilirliğini sağlamak için de 2030 hedefleri konulmuştur. Bölgedeki enerji kaynaklarının verimli kullanımı hem çevre kirliliğini önleme hem de sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir. Bölgede, enerji verimliliğinin artırılması, enerji tasarrufu bilincinin oluşturulmasının yanı sıra yeşil enerjiye geçişi hızlandırmak için bölgede özel finansman araçlarının ve fonların kurulması hedeflenmektedir. Böylece iklim değişikliğine karşı olumlu bir adım atılmış olacak ve bölgedeki enerji kaynakları daha verimli bir şekilde kullanılmış olacaktır (Strategy, 2020: 10).

Çin'in Orta Asya'daki Jeopolitik Çıkarlarının Yeni Bir Gerçekleştirme Biçimi Olarak Yabancı Yatırımlar

ÇHC ekonomisinin istikrarlı büyümesi, 1970'lerde başlayan sistematik ve başarılı ekonomik reformların bir sonucuydu. ÇHC Ulusal İstatistik Bürosu'na göre, 2018'de ülkenin GSYİH'si 90,03 trilyon yuan idi(stats.gov.cn). 2018'in ilk çeyreğinde GSYİH yıllık bazda %6,8, ikincisinde %6,7, üçüncü çeyrekte %6,5, dördüncü çeyrekte ise %6,4 arttı (stats.gov.cn). 1990'ların sonunda, Çin'in Orta Asya ülkelerindeki yatırımları 1 milyar doları geçmemiş; petrol ve gaz sektörüyle sınırlı kalmıştır (Duran ve PUSEVSUREN, 2016). 10 yıl sonra ise, yatırımların hacmi 20 kattan fazla artarak Çin'i Orta Asya ülkelerinin ana mali donörü haline getirmiştir. Çin'in etkisi, bölgenin geleneksel sponsorlarının (Rusya, ABD, Avrupa) kendi bütçe sorunları ile karşılaştığı 2008 krizinden sonra özellikle belirgin hale gelmiştir (Duran ve PUSEVSUREN, 2016).

ÇHC reformları sırasında, yurtdışında da dâhil olmak üzere şu anda gerçekleştirilmekte olan önemli bir yatırım potansiyeli birikmiştir. Çin'in yeni yatırım fırsatları, ciddi bir yabancı yatırım girişine ihtiyaç duyan Orta Asya ülkelerinin ihtiyaçları ile aynı zamana denk gelmiştir. 2005-2019'da ÇHC, Kazakistan'a 34,9 milyar, Türkmenistan'a 6,8 milyar, Özbekistan'a 5,6 milyar, Kırgızistan'a 4,7 milyar, Tacikistan'a 2,2 milyar olmak üzere Orta Asya ülkelerine yaklaşık 54 milyar dolar yatırım yapmıştır (Amirbek ve Hanayi, 2020: 49).

Çin'in en büyük yatırımı Kazakistan'a yaptığı görülmektedir. Yalnızca 2017 yılında, ikili işbirliğinin en "hassas" alanı olan tarım da dâhil olmak üzere 27 milyar dolar değerinde Çin-Kazak projesi hayata geçirildi (Ryazantsev, 2017: 38). Kazakistan, demografik sorunları çözmek için Çin ile orta yolda buluşmudur: sınır şeridi boyunca bir buçuk milyon Çin vatandaşı- Çin tarafına göre "tarihi vatanlarında yaşamaya çalışan" etnik Kazaklar- kendi topraklarına yerleşti.

Çin, Kırgız Cumhuriyeti için de kilit bir ortaktır. Çin-Kırgız ticaret cirosunun büyüme oranları, Rusya-Kırgız ticaret cirosunun oranlarını aşmaktadır. Kırgızistan'ın Çin'i oldukça ümit verici bir dizi endüstriyel projeye ilgilendirdiği belirtilmelidir. 2016 yılında Kırgızistan hükümeti RusHydro firmasının Kambarata HES-1 projesi inşası için verdiği hizmetleri reddetmiştir. Çin, Kırgızistan işbirliğini, ülkenin enerji sorunlarını çözme konusunda olumlu sonuçlar elde etme yolunda başarılı bir adım olarak görüyor (Amirbek ve Hanayi, 2020: 51).

Ülkelerin yakın zamanda imzaladığı ikili anlaşmalar arasında, Kırgızistan-Çin doğalgaz boru hattının ortak çalışmasını sağlayan teknik ve ekonomik işbirliği anlaşması ile Çin'deki geleneksel tıp deneyiminden geniş ölçüde yararlanmaya olanak tanıyan sağlık alanındaki işbirliği ve Kuzey-Güney karayolu inşaatı için Kırgızistan'a 10 milyon ABD Doları tutarında kredi sağlanması hususlarında yapılan kredi anlaşmaları daha fazla dikkat çekmiştir. (China Embassy, 2011).

Çin, 2017 yılında ticaret cirosu 14,8 milyar dolara ulaşan Türkmenistan ile ilişkilerde de aktif bir konuma sahiptir. Türkmenistan'ın Çin'e ihracatının temelini doğalgaz oluşturmaktadır. Çin-Türkmenistan arasında samandepo yataklarında doğalgaz çıkarılması konusunda da ortaklık bulunmaktadır (Ismayilov, ve Budak, 2014).

Ticarette ilk sırayı Özbekistan ile işbirliği içinde Çin gerçekleştirmektedir. 2017 yılında ülkenin toplam ticaret cirosunun %22,7'si (3,2 milyar dolar) Çin ile yapılan ticarettten gelmektedir (Amirbek ve Hanayi, 2020: 51). Özbekistan Başkanı İslam Kerimov'un Çin Lideri ile yaptığı anlaşmalar sayesinde ÇHC ile Özbekistan arasındaki işbirliği 2014 yılından bu yana yoğunlaşmıştır. Taraflar beş yıllık iddialı bir ekonomik plan olan- 2014-2018 Stratejik Ortaklık İlişkilerinin Geliştirilmesi Programı- imzaladılar. Söz konusu planın önemli yönü, uranyum cevherlerinin çıkarılması ve işlenmesinde Çin-Özbek işbirliği projesinin uygulanmasıdır (Amirbek ve Hanayi, 2020: 51).

Tacikistan'a en az yatırım yapılmış olmasına rağmen ülkede 70'den fazla Çin sermayeli işletme ve 200'e yakın Çinli firma faaliyet göstermektedir (Ryazantsev vd. 2019: 22). Çin ile Tacikistan arasındaki yatırım ve ticaret işbirliği 2004 yılından beri büyümektedir, çünkü o zamandan beri Çinli şirketler Tacikistan'da aktif olarak çeşitli projeler uygulamaktadırlar (Ryazantsev vd. 2019: 22). Örneğin, Çin Yol ve Köprü Şirketi, başkenti Tacik-Çin sınırındaki bir kontrol noktasına bağlayan Duşanbe-Kulma-Karasu otoyolunu yeniden inşa etmiştir. Sinogidro, Duşanbe'den Kırgızistan sınırına giden bir otoyolu yeniden inşa etmiş ve Tacikistan'da önerilen hidroelektrik sahaları ile ilgili çalışmaları finanse etmiştir (Ryazantsev vd. 2019: 22). Duşanbe ve Kaşgar arasında bir sınır ötesi karayolu ulaşım koridorunun geliştirilmesi, bir bütünleştirme taşımacılığı ve ekonomik koridorun gelişiminin başlangıcını açıkça göstermektedir (Ryazantsev vd. 2019:

22). 2006 ve 2013 yıllarında Tacikistan'da Çinli firmaların katılımıyla 1.700 km yol, 31 km tünel inşa edilerek devreye alınmıştır (Ryazantsev vd. 2019: 22).

Çinli iletişim şirketleri Huawei Technologies ve ZTE, bilgi ve iletişim sektörünün modernizasyonunda aktif olarak yer almaktadır (Ryazantsev vd. 2017: 38). Çinli şirketler zaman zaman çeşitli sosyal ve eğitim programları uygulamaktadırlar. Örneğin, Huawei dört ortaokulu bilgisayarlarla donatmıştır (Ryazantsev vd. 2017: 38). Huawei, Duşanbe yollarında kullanıcıların asayiş ve güvenliğini kontrol etmek amacıyla Tacikistan İçişleri Bakanlığı ile birlikte Tacikistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı UGAI bünyesinde faaliyet gösteren Güvenli Şehir Otomatik Trafik Kontrol Merkezi'ni faaliyete geçirdi (Ryazantsev vd. 2017: 38).

Sonuç

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması ile enerji kaynaklarının kontrolünü ellerine almaları, Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Çin arasında Orta Asya kaynakları üzerinde yeni bir siyasi oyun başlatmıştır. Bu oyunun önemli oyuncularından olan Çin, Orta Asya devletleri ile sınır komşuluğu avantajını kullanarak bölge devletleri ile ikili işbirlikleri geliştirmiştir.

Çin-Orta Asya ticaret ve ekonomik işbirliği, ÇHC'nin Orta Asya'daki barışçıl kalkınma arzusunu açıkça göstermektedir. Çin kendisini Orta Asya ülkelerinde giderek daha aktif bir ortak olarak görmekte ve bölgeye olan ilgide önemli bir artış olduğunu göstermektedir.

Çin, maddi gücü düşük devletlere (Kırgızistan ve Tacikistan) hibe ve krediler sunan ve güçlü devletlerden (Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan) petrol ve gaz ihracatı için fırsatlar yaratan bir güç olarak görülmektedir. ÇHC, diğer güçlerin karşılayamayacağı 10-15 yıl ertelenmiş ödemeler gibi, son derece uygun koşullarda krediler sağlamıştır. Çin ayrıca yatırım yaptığı tesisleri inşa etmek için kendi işgücünü kullanma eğiliminde olmuştur.

Bu işbirlikleri sonucunda Orta Asya devletlerine inşaat, teknoloji, modernizasyon ve üretim alanlarında yatırım yapan Çin, Bu yatırımları enerjiye bağımlılığından dolayı kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Çin'in buradaki amacı, bölge

devletleri ile ilişki kurmaya çalışan ABD ve Rusya'dan daha fazla pay alarak Ortadoğu'daki enerji bağımlılığını azaltmak ve enerji ithalat kaynaklarını çeşitlendirmektir. Çin Orta Asya ile gerçekleştirdiği yakın ilişkiler ile bölgeyi hem ekonomik hem de siyasi olarak etkilemektedir. 2013 yılından sonra politikasını geliştirerek bölgedeki etkisini sadece ekonomik değil, siyasi ve kültürel olarak da hissettirmiştir. Bu yakın ilişkinin bölge ülkelerinin iç siyasetini etkilemesi, Çin'in bölgedeki etkisinin ne derece atığının bir göstergesidir. Ayrıca bu durum bölgede Çin Halk Cumhuriyeti'nin sözünün Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonundan daha geçerli olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

ALPEREN, Ümit. (2018), "'Bir Kuşak Bir Yol' Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası." *Bilge Strateji* Cilt 10, Sayı 19, s. 17-38.

AMİRBEK, Aidarbek, HANAYI, Ömirbek. "Ticari-Ekonomik İşbirliği Temelinde Çin-Orta Asya İlişkilerinin Analizi." *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* Cilt 4, Sayı 2, s. 47-75.

ARI, Tayyar. (2008), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, MKM Yayıncılık., Bursa

ARNASON, Johann P. (2015), "State formation and empire building, 500-1500." *Expanding webs of exchange and conflict, 500 CE-1500 CE* 5, s.483-512.

ARVANİTOPOULOS, Constantine. (1998), "The geopolitics of oil in Central Asia." *The Journal of Modern Hellenism* Cilt15, s. 67-90.

AYDIN, Mustafa. (1996), *Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 1, s. 71-114.

BRZEZINSKI, Zbigniew. (1986), *Game plan: a geostrategic framework for the conduct of the US--Soviet contest*. HarperCollins Publishers,

BRZEZINSKI, Zbigniew. (1997), *The grand chessboard*. New York: Basic Books, Vol 1,

ÇOBANOĞLU, Süheyl. (2019), "Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan." *TRANS PASİFİK ORTAKLIĞI, ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE*, s. 45.

DURAN, Hasan; YILMAZ, Kadir Kürşat. *Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı. Avrasya Ekonomileri Üzerine Uluslararası Konferans, 2011, 39.*

DURAN, Hasan; PUSEVSUREN, Nyambayar. *GÜVENLİK, ENERJİ VE PAZAR EKSENİNDE ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, 281-294.

- EKREM, Erkin. (2011), "Çin'in Orta Asya Politikaları." *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın 4*
- ISLAM, AKM İftekarul. (2010), "The US role and policy in Central Asia: Energy and beyond." *Arts Faculty Journal*, s. 33-51.
- Ismayilov, E., & Budak, T. (2014). Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası. *Bilge Strateji*, 6(11), 29-49.
- KAYA, Sezgin, MAMMADZADE, A. (2019), Çin'in Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleriyle İlişkilerinin Akıllı Güç Kavramı Bağlamında Analizi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı1, s. 37-55.
- KEARNS, Gerry. (2009) *Geopolitics and empire: The legacy of Halford Mackinder*. Oxford University Press on Demand,
- LARUELLE, Marlène (ed.). (2018), *China's belt and road initiative and its impact in Central Asia*. George Washington University, Central Asia Program,
- MACKINDER, Halford J. (1904), *The geographical pivot of history*. Royal Geographical Society.
- MACKINDER, Halford J. (1962), *Democratic ideals and reality* (No. 184). DIANE Publishing.
- NOGAYEVA, Ainur, Rusya Orta Asya'da ABD. (2011), "Çin Stratejik Denge Arayışları." *Ankara: USAK*
- OUTLOOK, BP Energy. (2019), "2019 edition." *London, United Kingdom 2019*
- ÖZDER, Adem. (2013) AVRASYA KAVRAMI VE ÖNEMİ. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı2, s. 65-88.
- Petroleum, B. (2019). BP Statistical Review of World Energy 2019, No. 68. *British Petroleum (Bp)*. [https://www. bp. com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report. pdf](https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf).
- РЯЗАНЦЕВ, С., ТЕР-АКОПОВ, А., ПИСЬМЕННАЯ, Е., ЛУКЬЯНОВА, А. (2017). Диаспоры как неформальный инструмент регулирования миграции в Евразийском экономическом союзе. *Центральная Азия и Кавказ*, 20(3), 38. (Diasporas As An Informal Tool For Regulating Migration In The Eurasian Economic Union)
- РЯЗАНЦЕВ, С., ВАЗИРОВ, З., ПИСЬМЕННАЯ, Е., & ДЕЛОВАРОВА, Л. (2019). Геополитические, экономические и социокультурные векторы китайского влияния в Центральной Азии. *Центральная Азия и Кавказ*, Cilt 22 Sayı 4, 20-35.
- SPYKMAN, Nicholas J. (1944), *The geography of the peace*. Harcourt, Brace.
- SPYKMAN, Nicholas J. (1966), *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power*. Transaction Publishers,

STRATEGY, C. E. 2030: Common Borders. Common Solutions. Common Energy Future [Elektronnyı resurs]. *Central Asia Regional Economic Cooperation*. URL: *publication= carec-energy-strategy-2030 (data obrashcheniya: 10.05. 2020)*.

WALTZ, Kenneth N. (1988), "The origins of war in neorealist theory." *The Journal of Interdisciplinary History*, Cil18, Sayı 4, s. 615-628.

WORLDMETERS. (2020). World Population. Worldometers. info.

ZHOU, Qiang, ZE He, and YU Yang. (2020), "Energy geopolitics in Central Asia: China's involvement and responses." *Journal of Geographical Sciences*, Cilt 30, Sayı 11, s. 1871-1895.

DAUREN, A. B. E. N. (2019). Regional Security In Central Asia: Addressing Existing And Potential Threats And Challenges. *Eurasian Research Journal*, 1(1), 51-65.

E- Kaynakça

http://www.stats.gov.cn/tjsj/zxfb/201901/t20190121_1645752.html, Erişim: 30 Aralık 2020.

Enhancing Economic Security of China Thorough the Strategic Cooperation in The Arctic: The Polar Silk Road Initiative

Haluk KARADAĞ*

Abstract: Global warming is profoundly affecting the world's nature. As the population grows, so its dramatic impact increases. The increase of greenhouse gases in the atmosphere is the leading cause of melting icebergs in the Arctic region; on the other hand, it paves the way for maritime transportation without using the ice-cutters. Today's economic giant China is sending its products to the European markets via Suez Canal. However, if the Arctic route provides an opportunity, shipping time will fall by nearly a third. Usage of the new path will have increased the export of more Chinese goods from China. So, it would positively influence its economy in the future. Aware of this fact, Xi Jinping wants to work with regional states such as Russia by allocating a considerable amount of funding in opening a new Arctic passage as an alternative to the southern route. This study tries to explain the potential transit situation of the Arctic and its impact on China's economy by the transportation of goods to Europe and North America.

Keywords: *Arctic, Polar silk road, maritime transportation, Ever Given, Christophe de Margerie*

Arktik'te Stratejik İşbirliği Yoluyla Çin'in Ekonomik Güvenliğini Artırmak: Kutup İpek Yolu İnisiyatifi

Öz: Küresel ısınma dünyanın doğasını derinden etkilemektedir. Nüfus arttıkça küresel ısınmanın olumsuz etkisi de artmaktadır. Atmosferde bulunan sera gazı miktarındaki artış Arktika'daki buzdağlarının erimesindeki temel sebeplerden birisi olmakla birlikte bu husus aynı zamanda gemilerin bölgede buz kırıcı olmadan seyahat edebilmesinin önünü açmaktadır. Günümüzün ekonomik devi Çin, üretmiş olduğu ürünleri Avrupa pazarına Süveyş Kanalı üzerinden gönderse de Arktik bölgesinin sağlayacağı potansiyel imkânlar Çin'e yaklaşık üçte birlik bir zaman tasarrufu sağlayacaktır. Yeni güzergâhın kullanımı Çin'in ihraç ettiği mal miktarını artıracaktır. Bu da Çin ekonomisinin geleceğini olumlu yönde etkileyecektir. Bu durumun bilincinde olan Xi Jinping Rusya başta olmak üzere Arktik bölgesi devletleri ile birlikte güney rotasına alternatif

* Dr. Öğr.Üyesi, Başkent Üniversitesi Siyaset Bölümü ve Uluslararası ilişkiler Bölümü, hkaradag@baskent.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7577-763X>

Gönderim Tarihi: 17 Mayıs 2021, Kabul Tarihi: 13 Haziran 2021.

Önerilen Atf: Karadağ, H., (2021). Enhancing Economic Security of China Thorough the Strategic Cooperation in The Arctic: The Polar Silk Road Initiative, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s.15-27.

olan yeni güzergâhın açılması için büyük fonlar tahsis etme maçını taşımaktadır. Bu çalışma, Arktik bölgesinin deniz taşımacılığındaki potansiyel durumunu açıklamayı ve söz konusu güzergâhın Çin'in Avrupa ve Kuzey Amerika'ya ticareti yoluyla ekonomisini ne şekilde etkileyeceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Arktik, Kutup İpek Yolu, deniz taşımacılığı, Ever Given, Christophe de Margerie*

Introduction

World trade received a massive blow by a ship named "Ever Given", which blocked the Suez Canal nearly for a week during its passage on March 2021. This unprecedented event received special attention worldwide as no such event took place in maritime transportation until that date. The cost was incredibly high, approximately 60 billion USD of goods a week. (Harper, 2021) In fact, 80 percent of global trade by volume is carried in the sea, and 12 percent passes through the Suez Canal. (UNCTAD, 2018; Russon, 2021) Consequently, the case of Ever Given has shown that maritime shipping is the backbone of international business and trade.

Even the Suez Canal provides a vital shortcut for international trade, there appeared new opportunities like shorter sea lines in the maritime business. Due to global warming Arctic region has provided a way for travel for a certain period during summer. The new route will shorten travel time by about 30 percent compared to the Suez Canal. It was discovered first in the Arctic by a Russian ship named Christophe de Margerie, which did not use icebreakers during its voyage in 2017. (Torrent, 2018) This new route will be the shortest passage from the East China Sea through Europe. People's Republic of China (hereafter China), as an economic giant, will be the state that will use the advantage of this new route provided by global warming.

Within the 1880-2012 period, the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) predicted a 0.85 degrees celsius increase in global mean temperature (Ng, et al., 2018). As a result of "polar amplification", the warming was more significant in polar regions, reaching 3-4 degrees and causing a fast melting of sea ice (Wu, et.al, 2021). Scientists suggest that the Arctic Ocean can lose all its ice between 2013 and 2040 (Chen, 2012). These drastic changes in Arctic climate conditions and new weather systems bring both challenges

and opportunities for the traditional Arctic countries and non-Arctic stakeholder states.

Today, more than 80% of the global trade is conducted via cargo carriers (Ng, et. al. 2018). Thus the shipping industry is vital for both regional and international economies. Due to the changes in Arctic climate, one major commercial advantage is proposed as the formation of a new trade route starting from east and leading to west, which is expected to shorten the distance between the Pacific and the Atlantic, creating a new and profitable alternative to Panama and Suez Canals (Huang, et.al., 2015). The viability of this Northern Passage which would enable the facilitation of global trade, gave way to creating the Polar Silk Road initiative of China, which has caused a significant interest among the regional states (Ng, et al. 2018).

While China is not a member of the Arctic Council due to geographical constraints and thus does not possess the legal base for any claims in the region, Chinese interest in the Arctic dates back to the 1980s and the establishment of the CAA, the Chinese Arctic, and Antarctic Administration in 1981 (Manta, 2019). Despite that, the official activities were initiated in 1989, when the Polar Research Institute of China was founded. However, until the 2018 White Paper named as "China's Arctic Policy", the Chinese government did not officially announce a formal Arctic strategy (Wright, 2011), even denying having one (Chen, 2012). The Chinese economy is dependent mainly on global shipping; thus the changes in the Arctic region can potentially create important opportunities for the economic benefits of China (Hong, 2012).

Potential trade routes due to Arctic climate change

Scholars have long been pointing out several economic advantages which can result from the melting of ice on the Arctic sea, including facilitation of accessibility leading to lengthened seasons for navigation, higher accessibility, shorter routes, decreased costs of transportation, and lower levels of CO₂ emissions (Theocharis, et al ,2018; Hong, 2012), while creating alternative routes to traditional routes of navigation such as Suez and Panama Canals (Ng, et al., 2018). Currently, there are two major potential routes regarding Arctic-related transportation, namely Northern Sea Route (NSR) along the Russian coast and the Northwest Passage (NWP) via the Canadian Arctic archipelago, which are expected to be used by non-ice class ships by the end of 2050 (Hong, 2012). By the same date, the third route,

named the Transpolar Sea Route (TSR), will be available for Polar Class 6 (PC6) vessels (Smith and Stephenson, 2013). The economic benefits are expected to be more critical of mega-sized ships which currently cannot go through Panama and Suez Canals and have to use Cape Horn or Cape of Good Hope and Cape Horn. With the accessibility of NWP and NSR routes, the transportation periods will be decreased by several days, lowering the fuel costs to a large extent, while at the same time creating a safe-travel channel contrary to the regions which carry the pirate- attack risks and political turmoil (Hong, 2012).

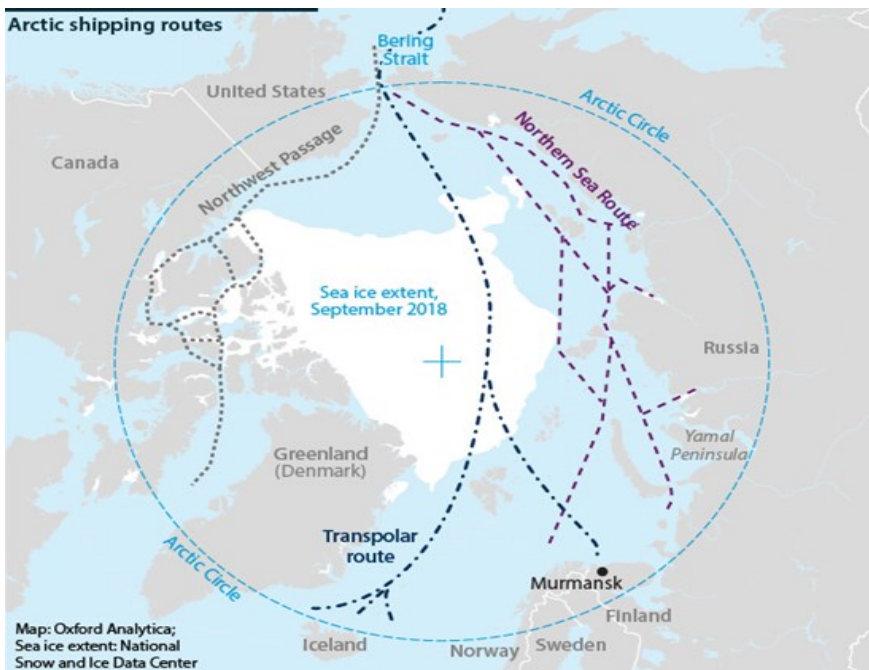

Figure 1 Arctic Shipping Routes (Oxford Analytica (2018), 'Polar Silk Road will reshape trade and geopolitics'. Adopted from: <https://dailybrief.oxan.com/Analysis/DB238508/Polar-Silk-Road-will-reshape-trade-and-geopolitics>)

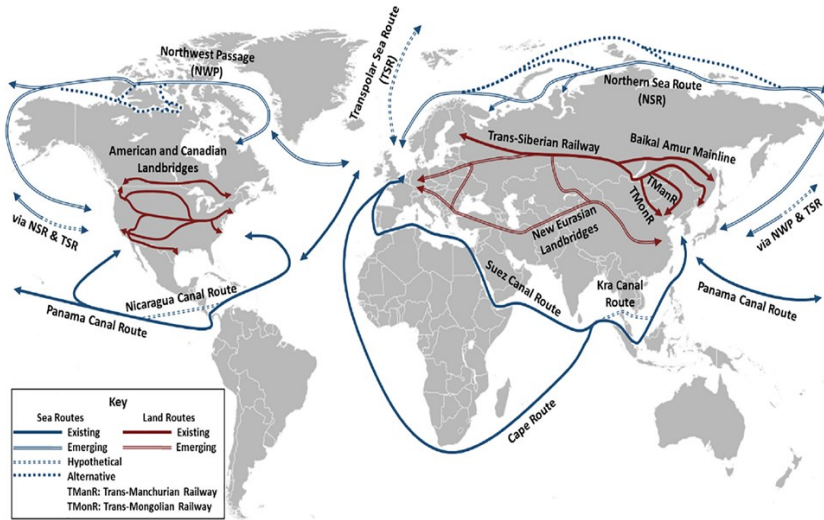

Fig. 3. Alternative sea and land routes between Eurasia and North America. (Authors, based on Rodrigue et al., 2017 and MERICS Research, 2017)

Figure 2 Alternative Sea and Land Routes Between Eurasia and North America (Adapted from: Theocharis, D., Pettit, S., Rodrigues, V. S., & Haider, J. (2018). Arctic shipping: A systematic literature review of comparative studies. *Journal of Transport Geography*, 69, 112-128.)

Besides these benefits, as mentioned earlier, scholars have also pointed out potential harms caused by the new routes with respect to cultural, social and environmental aspects, and increased accidental risks (Ng, et.al, 2018, Hong, 2012).

The Chinese economy is mainly dependent on sea routes and transportation. Both NSR and NWP are expected to lower the distance from the ports in northern parts of China to the ports of Europe and North America's east coast by as large as 40% when compared with Suez and Panama Canals. These new routes are also advantageous for China with respect to new natural resources (Chen, 2012). Although not being an Arctic State, China has been one of the observer member states of the Arctic Council (Tillman et al., 2018). Despite the major benefits, the Chinese government chose to be silent about its Arctic strategy for a long time. One probable reason for this can be stated as the concern of Arctic states about the pursuits of China in the region (Hong, 2012). As an answer to these question marks, China has been calling for regional cooperation for developing and exploring the

economic and environmental outcomes of the new trade routes (Gao, et. al, 2020).

Belt and Road Initiative (BRI)

The Belt and Road Initiative initiative is composed of two sections. The first one is the 'New Silk Road Economic Belt' (the Belt) which links China with Europe through Central and West Asia via six economic corridors. The second part of BRI is an ocean-based '21st Century Maritime Silk Road' (the Road) that connects China with countries in the South China Sea (Wang et al, 2021). The main aim of BRI is to enhance trade links, mutual trust, and policy cooperation among countries that connect China's ancient land and sea silk routes to Europe, the Middle East, Africa, and the rest of Asia (Johnston, 2019). The BRI also targets support China's trade revival, it also provides BRI countries with access to China's foreign direct investment, allowing them to expand and upgrade their infrastructure (Cameron et al, 2021). The BRI, as an infrastructure-led program, actively finances infrastructure projects in partnering nations, contributing to both hardware (infrastructure capacity) and software (transportation network) upgrades. Inland locations (e.g., landlocked countries) and/or developing countries are projected to be most affected. The BRI has the potential to strategically rearrange global transportation networks by bringing new participants into the competitive field with potentials that have yet to be realized due to increased infrastructure capacity. BRI transportation projects are expected to enhance world trade by between 1.7 and 6.2 percent, while also increasing global income by between 0.7 and 2.9 percent (Sun et al. 2021). Despite that, the environmental restrictions and consequences of the Polar Silk Road have clearly become a hot topic in Chinese academic circles in recent years (Woon, 2020). The BRI has a lot of potential to help accomplish the Sustainable Development Goals (SDGs), which call for sophisticated green energy technologies and low-carbon incentives to play a vital role in infrastructure construction and development in order to achieve long-term sustainability (Li, et al 2021). The focus on renewable energy will help countries minimize their typical fossil fuel consumption. To accomplish a sustainable growth process, a focus on cleaner and green technology will improve the quality of the environment (Sun et al., 2021). Tradability has been an important feature of renewable energy in recent years. The BRI initiative gave Chinese construction businesses a significant opportunity to invest in

the countries involved. Scholars argue that wind energy is the most suited option (Hashemizadeh, et al., 2021). As a second alternative, hydropower is China's most developed renewable energy source, as well as the cheapest and most technologically advanced. However, it had a severe negative impact on the environment. As a result, in order to protect the environment, future hydropower development in China must be accompanied by improvements in scientific and technological areas. With a focus on sustainability, Chinese analysts advocated for a clear listing of BRI projects, improved public-private partnerships, better market forces, stronger interaction with partner nations' local businesses, and increased third-party participation (Deng, 2021).

Polar Silk Road (PSR) Initiative

The introduction of the Polar Silk Route (PSR) Project, which would connect China and European states through the Arctic Ocean by using faster logistics and transportation networks, was made by the Russian Minister of Emergency Management in 2011 during the thematic "The Arctic: Territory of Dialogue" conference, following an increase in Chinese activities within the region (Woon et al, 2020; Wu, et al, 2021).

China's approach to Russia for developing the project in collaboration in 2017, and seeking cooperation with other Nordic states (Tillman et al., 2018; Zhao et al., 2021) were among her significant steps. In particular, China's common initiatives with Russia have vital importance for the success of PSR, as Russia possesses the largest coastal area of the Arctic Ocean. The PSR idea was further elaborated with the comprehensive White Paper published by Chinese Government on China's Arctic Policy in January 2018, where the project aims were stated as "the exploration and understanding of the Arctic, the region's environment and the impact of climate change, the use of Arctic resources, the region's governance and international cooperation, and the importance of maintaining peace and stability in the region" (Tillman, et al 2018). The White Paper highlighted the establishment of new shipping routes, including the Northeast, Northwest, and Central Passages that go through the Arctic Circle and link the North American, East Asian, and Western European trading centers (Woon, 2020). The new Chinese Arctic Policy also involved maintaining peace in the Arctic region while at the same time protecting China's rights to trade and transportation activities in the area (Gao and Erokhin, 2020). China also declared her will to share the

benefits gained from PSR with the Arctic and non-Arctic states and protect the interests of the residents of the PSR region.

For China, NSR has the potential to decrease the duration of shipping transportation between China and the Western countries, particularly Europe, which in turn reduces the fuel costs while at the same time forming new well as opening up new routes of trade. Some scholars have even argued that, the economic benefits that PSR create would be less than the geo-strategic advantages for China, including gaining access to the rich mineral and oil reserves in the Arctic region (Li & Peng, 2018), which would cause a natural shift towards using the northern routes. Due to these great expectations, China increased its efforts towards realizing PSR and included that project in its Belt and Road Initiative (BRI), mainly for achieving a more advantageous position in the global trade. With this initiative, China suggested creating new opportunities for all the Arctic states for sustainable socio-economic development. The BRI had five pillars of "policy coordination, infrastructure connectivity, unimpeded trade, financial integration, and closer people-to-people ties" (Tillman, et al., 2018). It offered several trade routes which would enable access to China's largest trade partners, including Latin American states, Europe, and Africa. The effect of BRI started to become concrete as the Latin American members of MERCOSUR already signed bilateral trade agreements with China. Trade BRI also can break the US dominance in the European markets, which will create a substantial competitive advantage for China (Manta, 2019). The routes within BRI are designed to use air, sea, and railroad transportation connected with the modern ICT technologies, thus would require massive infrastructure investments in various parts of the world. BRI also can decrease China's dependency on energy resources imported to the country through the historical Hurmuz and Malacca Straits (Woon, 2020). In November 2017, Russia and China officially declared their joint intent of developing PSR and increase the usage of NSR. The Northeast Passage linking the Atlantic and Pacific Oceans have an economic priority for China and her strategic partner Russia. NSR has crucial importance for Russia as its whole path goes through the Russian region. The melting of the Arctic ice would enable less-equipped ships to use this route. Before that, only two months were available for the largest sea vessels to use NSR, thus a ten times increased transportation is expected in this route with the changes in the climate conditions.

While China and Russia have officially declared a strategic partnership both for PSR and NSR, Russia is reluctant to demonstrate a liberal approach for enabling China to become a major actor who will reap the benefits of NSR in the region, as she claims rights due to her historical ownership of this territory (Gao and Erokhin, 2020). The same reluctant behavior is also observed in other Arctic stakeholders who are not very optimistic about China's future intentions and endeavors in the Region (Woon, 2020). The debate on the potential negative impact of PSR on the environment which the ecological fragility of the region will cause, also added a new dimension to these concerns.

Conclusion

The Arctic is becoming an essential region in the world's economics and politics. From a certain point of view, global warming imposing a real danger to the world. However, it facilitates transportation between East and West via the Arctic. So, it will be faster moving from the Pacific to the Atlantic or vice versa in the near future. There are certain routes in the Arctic; the Northern Sea Route (NSR) along the Russian coast and the Northwest Passage (NWP) via the Canadian Arctic archipelago. A third one, name Transpolar Sea Route (TSR), runs across the Arctic Ocean center. These three routes provide shorter routes, decrease costs of transportation and produce lower levels of CO₂ emissions. Mega size vessels can float, and there would not be any jeopardy as in the accident of Ever Given on the Suez Canal. In addition, it would be safer to travel, and there will be no such threat like piracy as in the Gulf of Aden. Even not being part of the Arctic Council, China has increased its attention to the Arctic due to its enormous economic development and transportation problem to the markets in Europe and North America. China issued an Arctic Policy document in 2018 showing its direct interest in the region, which identifies its economic interests specifically under the name of the "Polar Silk Road." So, China is seeking a strategic partnership, especially with Russia, one of the most important actors in the Arctic, and will find a way to make its dreams come true in the next decade.

China's great plan for the future, which is to unify the world's fractured subregions, starts with the eastern hemisphere. China's Belt and Road Initiative (BRI) is a massive transcontinental and transoceanic project aimed at connecting land and sea routes, industrialized and emerging economies, and megaregional markets.

The BRI also reaches out to countries through culture, education, and language, establishing a network of connections that will outlast any physical initiative (Pantucci, 2021). However, because of the ecological and environmental crises caused by melting ice, greater environmental criteria for industrial activity in the Arctic will be imposed, raising investment costs. Furthermore, the rate at which sea ice melts, the improvement of navigation conditions on conventional routes, and the state of the global economy, changes in oil prices will all have an impact on commercial benefits. As a result, the return on investment along the PSR must frequently be evaluated in the medium- and long-term. While Chinese stakeholders engage in ongoing bankable Arctic projects, they should consider all of the aforementioned factors, gain experience, and collaborate with local partners to ensure that the projects (including infrastructure, energy, and shipping) are consistent with this adaptation process. Here, the economic and environmental factors have a slightly unfavorable link. Once a country or region's economic performance reaches a certain level, necessary rules or policies must be implemented to restrain economic growth and prevent severe environmental consequences. Once a country or region's economic performance reaches a certain level, necessary rules or policies must be implemented to restrain economic growth and prevent severe environmental consequences. There are no substantial interrelationships between the social and environmental aspects, and the social and economic elements have a negative link. Polar silk road countries and regions, on the other hand, have not performed particularly well overall, and these countries are attempting to balance at least two parts of the TBL, either environmental and economic components or environmental and social elements (Wu et al, 2021). For the long-term, there is a potentially more problematic impact of Chinese infrastructure investment, which is most visible in the Digital Silk Road plan. China is laying the groundwork for future national economies by constructing digital infrastructure. This raises concerns about not only Chinese competition, but also possibly Chinese clandestine access to crucial national infrastructure (Pantucci, 2021). In addition, anxieties over the future of Arctic security have been expressed as a result of Chinese investment in infrastructure projects along the Polar Silk Road (Lim, 2018).

Despite these concerns, The Belt and Road Initiative potentially provides major advantages with respect to assisting China's economic

progress while also deepening international economic cooperation and interdependence, thereby changing economic dependence into political dependence. Within the BRI, China should strive to support the development of emerging and developing economies. To assure future growth and growing demand for Chinese (and other nations') export products and services, China would need to consider investing in growth- and wealth-creating activities in these economies. To connect the present primary demand centers, more than just logistics connections would be necessary. The global BRI initiative allows China to ensure not just access to supplies and markets, but also to boost its soft power by allowing it to develop a formidable network of interconnected countries that are independent of Western powers and prepared to cooperate with China in every field. The Initiative has a lot of room for growth, as evidenced by the fact that it expanded its cooperation to the health-care sector during the COVID-19 pandemic.

References

- ASSEF, N. A. (2018). China's Polar Silk Road: Overview, Challenges & Opportunities. *Challenges & Opportunities* (May 15, 2018).
- Cameron, M., Cuyvers, L. J., Fu, D., & Viviers, W. (2021). Identifying export opportunities for China in the 'Belt and Road Initiative' group of countries: a decision support model approach. *Journal of International Trade Law and Policy*.
- CHEN, G. (2012). China's emerging Arctic strategy, *The Polar Journal*, 2:2, 358-371, DOI: 10.1080/2154896X.2012.735039
- Deng, Y. (2021). How China builds the credibility of the belt and road initiative. *Journal of Contemporary China*, 1-17.
- GAO, T., & EROKHIN, V. (2020). China-Russia collaboration in arctic shipping and maritime engineering. *The Polar Journal*, 10(2), 353-374.
- Hashemizadeh, A., Ju, Y., Bamakan, S. M. H., & Le, H. P. (2021). Renewable energy investment risk assessment in belt and road initiative countries under uncertainty conditions. *Energy*, 214, 118923.
- HONG, N. (2012). The melting Arctic and its impact on China's maritime transport. *Research in transportation economics*, 35(1), 50-57.
- HUANG, L., Lasserre, F. & Alexeeva, O. (2015) Is China's interest for the Arctic driven by Arctic shipping potential?, *Asian Geographer*, 32:1, 59-71, DOI: 10.1080/10225706.2014.928785
- Johnston, L.A. (2019), "The Belt and Road Initiative: what is in it for China? ", *Asia and the Pacific Policy Studies*, Vol. 6 No. 1, pp. 40-58.

Karadağ, *Enhancing Economic Security of China Through the Strategic Cooperation...*

- LI, Z. F. (2018). Bishangsichouzhilu yu Beijihangxian kaifa [The polar Silk Road and the development of the Northern Sea route]. *Renminluntan: Xueshuqianyan*, 2018(11), 60–69.
- Li, Z., Deng, X., & Zhang, Y. (2021). Evaluation and convergence analysis of socio-economic vulnerability to natural hazards of Belt and Road Initiative countries. *Journal of Cleaner Production*, 282, 125406.
- Lim, K. S. (2018). China's Arctic Policy and the Polar Silk Road Vision. *Arctic Yearbook*, 2018, 420-432
- MANTA, F. (2019). China's policies on Polar Silk Road and impacts on trade and energy use in Arctic region. *Chinese Journal of Population Resources and Environment*, 17(4), 322-328.
- NG, A. K., Andrews, J., Babb, D., Lin, Y., & Becker, A. (2018). Implications of climate change for shipping: Opening the Arctic seas. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 9(2), e507.
- Pantucci, R. (2021). The Many Faces of China's Belt and Road Initiative. *Current History*, 120(822), 28-34.
- Sun, D. (2021). China and the Islamic World: How the New Silk Road is Transforming Global Politics By Robert R. Bianchi. *Journal of Islamic Studies*.
- THEOCHARIS, D., PETTIT, S., RODRIGUES, V. S., & HAIDER, J. (2018). Arctic shipping: A systematic literature review of comparative studies. *Journal of Transport Geography*, 69, 112-128.
- TILLMAN, H., et.al. (2018). The polar silk road: China's new frontier of international cooperation. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 4(03), 345-362.
- Wang, X., Wong, Y. D., Li, K. X., & Yuen, K. F. (2021). Transport research under Belt and Road Initiative: current trends and future research agenda. *Transportmetrica A: Transport Science*, 17(4), 357-379.
- WOON, C. Y. (2020). Framing the "Polar Silk Road": Critical geopolitics, Chinese scholars and the (Re) Positionings of China's Arctic interests. *Political Geography*, 78, 102141.
- WRIGHT, D. C. (2011). A Dragon Eyes the Top of the World: Arctic Policy Debate and Discussion in China. *China Maritime Studies Institute, US Naval War College*.
- WU, K. J., et.al. (2021). Opportunity or threat in balancing social, economic and environmental impacts: The appearance of the Polar Silk Road. *Environmental Impact Assessment Review*, 88, 106570.
- Wu, K. J., Tseng, M. L., Ali, M. H., Xue, B., Chiu, A. S., Fujii, M., ... & Bin, Y. (2021). Opportunity or threat in balancing social, economic and

Karadağ, *Enhancing Economic Security of China Through the Strategic Cooperation...*

environmental impacts: The appearance of the Polar Silk Road. *Environmental Impact Assessment Review*, 88, 106570.

Electronic references

HARPER, J. (2021), 'Suez Blockage Is Holding Up \$9.6bn of Goods a Day', BBC News, (Retrieved from) <https://www.bbc.com/news/business-56533250>

Oxford Analytica (2018), 'Polar Silk Road will reshape trade and geopolitics'. Retrieved from <https://dailybrief.oxan.com/Analysis/DB238508/Polar-Silk-Road-will-reshape-trade-and-geopolitics>

RUSSON, M.A. (2021), 'The Cost of the Suez Canal Blockage', BBC News, (Retrieved from) <https://www.bbc.com/news/business-56559073>

TORRENT, J. (2019). 'New Arctic Routes: Breaking the Ice of North Pole Shipping', (Retrieved from) <https://piernext.portdebarcelona.cat/en/logistics/new-arctic-routes-breaking-the-ice-of-north-pole-shipping/#:~:text=The%20melting%20of%20ice%20in,150%20days%20of%20available%20waters.>

UNCTAD, (2018), 'Review of Maritime Transport 2018', United Nations Conference on Trade and Development. (Retrieved from) <https://unctad.org/webflyer/review-maritime-transport-2018#:~:text=Maritime%20transport%20is%20the%20backbone,upswing%20in%20the%20world%20economy>

Çin Düşünce Geleneğinde İnsan Doğası Kuramı ve Ahlaki Davranış Yöntemleri*

İlknur SERTDEMİR*

Öz: İnsanlığın normatif eğilimleri hakkındaki teorik argümanlar, milattan önce beş yüzlü yıllara tekabül eden düşünsel ve kültürel gelişmelerle temelleri oluşmaya başlayan Çin felsefesi kapsamında önemli bir yer tutar. Dünyevi ile dünyevi ötesi olguları birbirine sentezleyen Çin'deki geleneksel düşünce, insanın yaradılışı ve yaşayışına dair görüşlerin bir arada toplandığı tartışmaya açık doktrinleri üzerinden ahlaki eğilimler ile doğadaki değişimler arasında kurulan ilişkiye örnek oluşturur. Bu ilişkiye dayalı yaklaşımlar, farklı düşünce ekollerince insanın iyi ve kötü eğilimlerine dair değişik görüşler barındırır ve ideal davranış örgüsünde belirlenen metodolojik farklılıkları işaret eder. Çin felsefesinin altın çağı olarak adlandırılan süreçte ortaya çıkan dört büyük ekol, sosyo-politik nizamın yapılandırılmasında müşterek bir amaçla hareket ederken beşerin bilgi ve erdem kazanımına ayrı pencerelerden bakar. Ahlakiliğin fitri olup olmadığı ve doğruyu yanlış ayırt etme güdüsünün öğrenme yoluyla keşfedilip edilmediği, mevzubahis münazaaya kaynaklık eden meselelerin başında gelir ve böylece seküler edimin hangi yöntemlerle formüle edilmesi gerektiği noktasında bazı görüş ayrılıkları yaşanır. Bu çalışma, bilişsel ve davranışsal gelişim sürecine isnat edilen edimsel eylem normlarına müteallik erken dönemdeki Çinli düşünürler arasında görülen uzlaşmazlığın Dao, Gök, Yer ve insanı anlamlandırmalarına bağlı nedenlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: *Çin Felsefesi, İnsan Doğası, Etiksel Davranış, Ahlak, Kozmogoni*

Human Nature Theory in Chinese Traditional Thought and The Methods of Ethical Behavior

Abstract: Theoretical arguments about the normative tendencies of human beings hold an important place within the context of Chinese philosophy, which began to be formed foundations by the intellectual and

* Bu çalışma, Doç. Dr. Gürhan KIRİLEN danışmanlığında hazırlanmış olduğum "Klasik Çin Metinlerinde İnsan Kavramı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. Sertdemir, İlknur, Klasik Çin Metinlerinde İnsan Kavramı, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

* Dr., ilknursertdemir@windowslive.com, ORCID: <https://orcid.org/000-0002-4325-3097>

Gönderim Tarihi: 11 Mart 2021, Kabul Tarihi: 09 Haziran 2021.

Önerilen Atf: Sertdemir, İ., (2021). Çin Düşünce Geleneğinde İnsan Doğası Kuramı ve Ahlaki Davranış Yöntemleri, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s.28-53

cultural developments corresponding to the five centuries BC. Traditional thought in China synthesizes the earthly and unearthly phenomenon, exemplifies the correlation between moral tendencies and natural changes through the argumental doctrines of collected ideas on human nature and existence. Approaches based on this correlation include a variety of opinions regarding the good and bad tendencies of the human being by different schools of thought and indicate methodological differences in the ideal pattern of behavior. Four great movements of thought, emerged in the process referred to as the golden age of Chinese philosophy, share a common purpose to rebuild sociopolitical order but disagree on the acquisition of human knowledge and virtue. One of the main issues that originate the debate in question is that moral disposition is innate or acquired and whether the motive to know right from wrong is discovered through learning. And so, there occur some divergences concerning the methods by which secular actions should be formulated. This study aims to reveal reasons for the divergence among Chinese philosophers of the early period concerning the norms of actual attitudes attributed to the process of cognitional and behavioral development, associated with their interpretations on Dao, heaven, earth, and man.

Key Words: *Chinese Philosophy, Human Nature, Ethical Behavior, Morality, Cosmogony*

Giriş

Araştırmanın gayesi, milattan önce altıncı yüzyılda temelleri atılan Çin felsefesinin yapı taşları sayılan Dao, Ru, Mo ve Fa ekollerinde toplum fertlerinin mutlak suretle uyması gereken kuralların çok yönlülüğündeki ahlaki boyutun ön planda tutulduğunu savlamaktır. Çözümlemede izlenecek yol, geleneksel düşünceyi yönlendiren müşterek söylem üzerinden ekoller arası gözlenen davranış metotlarını benzerlikler ve farklılıklar aracılığıyla detaylandırmaktır. Klasik dönemde Batı felsefesi, sekülerleşme mütalaasını insan doğasından hareketle açıklayan perspektifeyken Çin felsefesi, tabiat yasalarını referans alarak doğuştan gelen ve sonradan kazanılan bilgi ile erdem ölçütlerini kozmostaki işleyiş doğrultusunda izah eder. Argümanımız, feodal toplum sistemiyle biçimlenen antik Çin’de hiyerarşiyi esas alan düşünsel mirasın aslında nasıl bir tahayyül etrafında birleştiğidir. Fikir adamlarınca sosyo-politik nizamın yeniden sağlanmasına sayısız önerinin ortaya atıldığı zaman dilimi, bizlere geleneksel düşüncenin oluşum aşamasını vermektedir. Asırlar boyu ayakta kalan ekollere, değişik dönemlerde yetişen düşünürlerin yeni görüşler eklemesiyle gelişimini sürdüren

Çin felsefesinin özünde neyin saklı olduğunu tahlil edebilmek, kadim öğretilerin bir ulusun kimliğine ne denli yön verdiğini anlamaya katkı sağlayabilecektir. Dolayısıyla çalışma nezdinde çizilen rota, Çin'in Çin yapan kültürel formun Doğu Zhou Hanedan (MÖ 770-256) dönemine tekabül eden, beşeri münasebetlere yoğunlaşan, kozmolojik olguları sosyolojik unsurlara entegre eden dört büyük ekolde fitri iyiliğin ve kötülüğün kaynağını saptayarak ahlak anlayışına çatı kuran davranış yöntemlerini benzeşen ve ayrışan açılardan ele almaktır.

Dönemin düşünürleri, kuramsal zeminde birbirinden farklı ilkelere yoğunlaşarak toplumsal sorunlara yanıt aramakta, erdemli edim standartlarına muhtelif açıklamalar getirerek uzlaşmacı izlenimden uzaklaşmaktadır. Milattan önce altıncı yüzyıldan üçüncü yüzyılın sonlarına kadarki süreç boyunca, arka arkaya tarihlenen düşünce hareketlerinin sayıca fazla olması bizlere o çağın içinde bulunduğu iç karışıklıklar, iktidar mücadeleleri, ekonomik sıkıntılar ve kanlı savaşlar neticesinde toplumsal organizasyonun uğradığı zararı anlatmaya yeterlidir.¹ Laozi, tabiatın işleyişini olumsuz yönde etkileyen kanun ve sınırlandırmaları yürürlükten kaldıran siyasi bir mekanizmadan bahsederken Hanfeizi sert yasalar ve katı kurallarla idare edilen bir devlet anlayışını savunur. Konfüçyüs'e göreysel hükümdar despot kimlikten uzak olmalıdır; ama yine de hiyerarşik yapılanma gereği soylu sınıfın çıkarları her şeyin üstündedir. Mozi, sınıfsal ayrımı reddederek fertler arası eşitlikten yanadır, hükümdardan halka herkesin faydasını gözeten bir ülküyü benimser. Bu ideolojik farklılıklar, gerek dönemsel koşullara yönelik kişisel yaklaşım tarzı gerekse kültürel geçmişin inanışlarına yüklenen münferit yorumlardan kaynaklanmaktadır. Antik Çin toplumunun en belirgin özelliklerinden biri, ilk resmi hanedan Xia (MÖ 2070-1600) ve öncesindeki beş hükümdar döneminden (MÖ 2698-2070) bazı izler bulabileceğimiz ritüel geleneği, doğaya ve atalara tapınma faaliyetleridir.² Konfüçyüs öğretisi normatif bir ahlakla yoğrulsa da

¹ Çin tarihine Yüz Düşünce Ekolü (Zhuzi Baijia, 诸子百家) adıyla geçen akımlar, ilerleyen dönemlerde Çinli tarihçiler tarafından tasnif edilmiştir. Genel kanı ise, Laozi (MÖ 571-471) tarafından kurulan Dao ekolü, Konfüçyüs (MÖ 551-479) ile sembolleşen Ru ekolü, Mozi (MÖ 470-391) adıyla özdeşleşen Mo ekolü ve Hanfeizi (MÖ 280-236) ile anlam kazanan Fa ekolünün tüm düşünce hareketlerinin temel yapı taşları olduğu yönündedir. Ayrıntılar için bkz. Sertdemir, 2020.

² Neolitik çağın sonları ve yazının icadından evvelki asırlar Çin'de doğa unsurlarını yüceltme teşebbüsüyle animistik formdadır. Huangdi (黄帝), Zhuanxu (顓頊), Ku (嚳), Yao (尧), Shun (舜) ve Xia hanedanı kurucusu Büyük Yu (大禹) gibi efsanevi hükümdarların toprak, ateş, dağ, rüzgâr, nehir ve benzeri tabiat fenomenleriyle ilişkilendirilmesi, fani olmalarına rağmen ruhlarının ölümsüzlüğüne dayalı

aristokrat kesimin törensel usul ve esaslarından kopmaz. Bu statükocu duruşa karşı olan ve daha çok halkın menfaatine odaklanan Mozi, ritüellerin gereksizliğine parmak basarak Konfüçyüs'ü her defasında eleştirir. Laozi, spesifik bir şekilde zaten doğaya dönüktür, metafiziksel olgularla hem siyasal hem de sosyal bir yaşam savlar. Tüm bu çabaların yetersiz olduğu tenkitiyle Hanfeizi, hanedanlığın üstünlüğüyle eski düzenin kurulmasını mutlak yasanın varlığı ekseninde açıklamaya girişir. Ne var ki düşünürleri ortak paydada buluşturan mevzu, evrendeki işleyişle paralel ilerleyen yönetkisel örgütlenmenin gereğidir. Hiyerarşide en üst makamdan en alt mertebeye her kesimden insan, zaman-mekân kaynaşmasına uygun olarak belirlenen normları yaşamın her alanına aktarma görevine tâbidir. Bilinmesi zaruridir ki uyum (he,和) tasavvuru, Çin düşünce geleneğinin kilit kavramıdır. Kozmos düzeninden toplum düzenine sirayet eden koşutluğun da, hükümdardan halka uzanan ilişkiyel bağıntının da kökeni uyumdur. Çalışmanın metodolojisi karşılıklı şartlandırmaya açıklık getirerek Çin kozmogonisinin en üst aksiyomuyla ideal davranış arasında nasıl bir temas kurulduğunu detaylandırarak; dört büyük ekolde ahlak muhtevasına temellenen dünya kurgusunun hangi boyutlarda tasarlandığı incelenecektir.

Çin Düşünce Geleneğinde Kozmos Düzeni ile Toplum Düzeni Arasındaki Koşutluk

Çin'de felsefe, bugün bildiğimiz şekliyle dünyevi ile semavi olanın iç içe geçtiği bir sisteme dayalıdır. Bu sistemde doğa ve doğaüstü ayrıılmaz; aksine bir araya gelerek toplumsal değerler bütünü ortaya koyar. Antik dönem Çin toplumunda mitolojik ve felsefik öğelerin sosyal yaşam ve siyasal düzen üzerine doğrudan etki etmesi, doğa ile doğaüstünün birleşen sistematiğine en açık yansımadır. Buna göre evrendeki her şey, dünyadaki her şeyin ölçütü; dünyadaki her şey de evrendeki her şeyin parçası kabulündedir. Çin düşünce geleneğinde bu karşılıklı etkileşim, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki uyuma dayandırılan kozmogonik yapılanmadır.³ Gök,

inaniş sebebiyle kendilerine kurban sunulan ritüellerle onurlandırılmaları, bilgelik ve erdemlilik figürü olarak benimsenmeleri yalnızca tarihi kayıtlara değil felsefi metinlere de konu olmuştur. (Xu, 1985)

³ Bu yapılanma, zaman ile mekânın kaynaşması fikrinde fiziksel boyutun ötesine geçen doğaüstü bir tanım yüklenir. Geleneksel düşüncede kozmostaki düzen, varlıkların doğal yollarla var olmasını sağlayan Dao (道) kavramıyla açıklanırken kurulan denge Gök-Yer (tiandi, 天地) ikiliğiyle anlatılır. Gök ile Yer arasındaki denge, doğadaki zıtlıkların uyumunu simgeleyen varsayımsal sistem Yin-Yang (阴阳), yin ile yang düalistlerinin doğadaki etkileşimini belirleyen beş element (wuxing, 五行) döngüsüyle sağlanır. İkilikteki Gök, bir bakıma doğaüstüdür, semavi boyutu sembolize eder; Yer ise, dünyevidir ve beşeriyete ilgilidir. Gök ile Yer, doğa olaylarının cereyan ettiği alandır; ama Gök daha baskındır. Gök, akıp giden zamanın oluştuğu soyut mekânı; Yer ise zamanın takvimlere dönüştüğü somut mekânı temsil eder.

zaman ve Yer, mekân temsiliyle doğa ile doğaüstü alanın kaynaştığı sistemi oluşturur. Shuowen Jiezi⁴ açıklamalarında Gök, “evrende en yüce olan; her şeyin üstüne olan” tanımıyla, Yer ise “yaşam faaliyetlerinin gerçekleştiği yerküre” ifadesiyle dikkati çeker. (Shuowen Jiezi, 25-26) Dolayısıyla semavi-dünyevi olanı betimleyen bu ikiliğin karşılıklı uyumu, varlıkların yaratılışı, yaşayışı, doğa olayları, iklim değişimleri, mevsim geçişleri ve insanın beşeri faaliyetlerini kapsayan kozmolojik dengenin temelidir. Bu bağlamda mevcudiyetin başlangıcını temellendiren kozmos düzeni ile beşeriyete endekslenen toplum düzeni arasında kurulan bir koşutluk söz konusudur. Çin felsefesinde bu koşutluk, semaviyi dünyeviyle buluşturan Gök-Yer ikiliğindeki karşılıklı uyuma dayandırılır. Kozmos anlayışındaki bu uyumun en üst kategorisinde, beşeri düzlemin sınırlarını aşan olgu ve oluşumların anlam yüklendiği dünyevi ötesi boyutta yer alan Dao⁵ vardır. Laozi, “insan, Yer’in yolunu izler; Yer ise Gök’ün. Gök, Dao’ın yolunu izler; Dao ise doğanın” sözüyle Dao’dan insana ve insandan Dao’a ulaşan kozmogonik yapılanmadaki sistematığı anlatır. (Dao De Jing, 25) Bu sistematığe göre Dao; Gök, Yer ve insan üçlüsünün uyması gereken kozmos düzenini temsil eder. Shuowen Jiezi’de bu üçlü, Dao temelli kozmogonik yapılanmayı toplumsal yaşama aktaran üçleme olarak açıklanır. (Shuowen Jiezi, 77) Han dönemi düşünürlerinden Dong Zhongshu’nun (MÖ 179-104) kozmolojik teorisine göre Gök, Yer ve insan, evrendeki her şeyin kaynağıdır. Gök, onları meydana getirir; Yer onları besler ve insan onları mükemmelleştirir. (Chunqiu Fanlu, 19) İskoç Sinolog James Legge, Gök, Yer ve insandan oluşan üç menş

Dolayısıyla gökyüzü ile yeryüzü arasında kurulan dengede, dünyevi boyut Yer ile açıklanırken dünyevi boyutun ötesindeki her şey Gök ile açıklanır. Bu minvalde Gök’ün Yer’den üstün tutulduğu, Yer’in hâkimi konumuna getirildiği ve fiziki alanı aşan ilahi bir güce bağlandığı anlaşılabilir.

⁴ Shuowen Jiezi (說文解字), Han Hanedanlığı (MÖ 202-MS 220) dönemine ait olan, “grafikleri açıklama ve karakterleri analiz etme” anlamına gelen, antik Çin’in en eski ve en önemli sözlüklerindedir. Çince karakterlerin yapısını analiz etmek için Han dönemi filoloğu Xu Shen (MÖ 58-148) tarafından bir araya getirilen metin, bu yönüyle aynı zamanda paleografik bir el kitabıdır.

⁵ Lügatteki ilk anlamı yol olan Dao (道), süreç içinde yöntem, metot, doktrin, ilke, prensip gibi anlamlar kazanmıştır. Profesör Keqian Xu, Dao için “Gök ve Yer’den çok daha önce var olan ve daimi olan” tanımını yapar. (Xu, 2010) Din ve felsefe çalışmalarıyla tanınan Huston Smith ise Dao’ı, nihai gerçekliğin yolu, evrenin yolu ve insanın yolu olmak üzere üç farklı açıdan değerlendirir. (Smith, 1991) Dahası, Gök’ün ve Yer’in kaynağı (Wang, 1998); mevcudiyetin başlangıcı (Chan, 1963/1); başı ve sonu olmayan (Bodde, 1987) ifadelerini de taşıdığı görülen Dao’ın bir bakıma evrenin temeli manasını yüklediği yorumu yapılabilir. Laozi “O, göğün ve yerin başlangıcı; evrendeki her şeyin atasıdır” sözüyle Dao’ı anlatır. (Dao De Jing, 1) Laozi’ya göre Dao, isimsiz, tarif edilemez ve biçimlendirilemez niteliktedir. Herhangi bir forma dayandırılmayan yapıdaki Dao, basitlik, sadelik, yalnlık, özgünlük tanımlarıyla “yontulmamış blok” tasviri pu (樸) dur. (Chan, 1963/1) Modern dönem düşünürlerinden Feng Youlan bu tasviri, “Laozi’nun dediği gibi Dao, adı olmayan bir adlandırma. Ancak gerçekte bir adlandırma değil; biçimsel bir adlandırma” şeklinde yorumlar. (Feng, 2009)

alanının⁶ yaratıcı ve yıkıcı etki yaratarak evrensel güçlerle birbirine bağlandığını ve bu yapının merkezinde Dao fikrinin olduğunu söyler. (Legge, 1861) Benzer şekilde Profesör Stephen Sharot, “Çin’de sosyal düzen, uyumlu ve dengeli kozmik düzenin bir yansıması olarak algılanmış” söylemiyle geleneksel düşüncedeki karşılıklı düzen argümanını özetler. (Sharot, 2001) Haliyle denilebilir ki uyum fikri hem kuralcı hem tamamlayıcı hem de olumlayıcı niceliktedir. Karşılıklı düzenin devamlılığında esas, Gök-Yer uyumunun karşılıklı olarak korunmasıdır ve bu bağlayıcı görevden insan sorumlu tutulur. Klasik metinlerde, “canlı türleri arasında en değerli, bilgili, akıl sahibi ve rehber” olarak tanımlanan beşerin bu semantik tasviri, kendisine atfedilen konumun saygınlığıyla birlikte taşıdığı sorumluluğu da açığa çıkaran bir niteliktedir. Gök-Yer uyumunu koruyabilen insanın Gök ve Yer ile bir üçlü oluşturduğu, ikili arasındaki etkileşim sağlanmazsa evrendeki her şeyin refahını yitirdiği yönündeki açıklamalar, semavi yahut dünyevi fenomenlerin buluştuğu ikil alanın insanın temsiliyetinde olduğunu vurgulamaktadır.⁷

Çin düşünce geleneğine göre insanın görevi, evrene ve varlığa kaynaklık eden Dao’a en uygun şekilde sosyo-politik nizamı sağlamaktır. Gök’ün, Yer’in ve şekli olan her şeyin bir başlangıcı vardır ki Dao oradadır. Dao doğurur, yetiştirir, büyütür, eğitir, barındırır, korur, sarıp sarmalar. (Dao De Jing, 21) Dolayısıyla insan için ideal yaşam, toplum için ideal düzen ve devlet için ideal yönetim şekli Dao’a dayanır ve Dao’ın rehberliğinde düzen sağlanır. (Chan, 1963/1) Eski Çin’deki egemenlik anlayışı gereği, bu görevden birincil derecede sorumlu olan ülkeyi yöneten hükümdardır. Yine klasiklerde “üç temel, Gök, Yer ve insandır; onları birbirine bağlayansa hükümdardır” ifadesi göze çarpar. (Shuowen Jiezi, 78) Dao, Gök, Yer ve hükümdardan oluşan dört azamet arasında, hükümdarın yaşamsal faaliyetlerde öncelikli sayıldığı, Gök’ün Oğlu⁸ vasfına mazhar

⁶ Sancai (三才), Gök, Yer ve insan kapsamından oluşan, “evrenin üç cevheri” adıyla anılan Çin düşünce geleneğindeki üç temel gücün ifadesidir. Bu ifadenin bir başka örneği, Değişimler Klasığı (Yijing, 易经) içerisinde rastlanan üç dizim (san hua, 三劃) anlatımıdır. (Yijing, 2/12) Bu anlatıma göre; Gök-Yer-insan üçlemesinde Gök ve Yer üç dizimin ilk çizgisini; insan ise ikinci çizgisini oluşturur. Üçüncü çizginin temsili, insan tarafından var edilen uygarlıktır. Gök-Yer-insan üçlemesi, bir de evrenin üç menşei ifadesine sahip sanjie (三界) tanımıyla verilir. Bu tanım, “üç alan”, “üç alem”, “üç sınır” gibi anlamları da karşılar. Üçlemede Gök üst kademe; Yer alt kademe ve insan orta kademe nitelendirilmesine sahiptir.

⁷ Erya, 2/149; Shuowen Jiezi, 9/1; Shujing, 4: 1/1; Yijing, 54/1; Zhongyong, 23.

⁸ Gök’ün Oğlu (tianzi, 天子) tavsifi, Gök kavramıyla birlikte oluşan ve ülkeyi yöneten hükümdarı niceleyen bir tanımdır. Bu tanım, “fiziki gök” olarak bilinegelen ancak “yaratıcı ve yönetici gök” ile “yaratıcı ve yönetici güç” anlamlarını da kazanan tian’in kozmos düzeninden toplum düzenine uzanan iradesini izah eder. Tavsiftteki zi (子) oğul, evlat, çocuk anlamlarına gelir. Bundan mütevellit Gök’ün Oğlu tanımı, evreni yaratan ve yöneten gücün yeryüzündeki iradesi tafsilini de kapsar. Çin hükümdarının böylesi bir vasıfla

olduğundan yeryüzünün hâkimi ve halkın ebeveyni olarak benimsendiğine ilişkin anekdotlar gösteriyor ki devlet lideri evrenin üç menşe alanını birbirine bağlayan zincir görevi görmektedir. (Dao De Jing, 25; Shujing, 4:6/7) Hükümdardan beklenen, idareciliğinde ve beşeri münasebetlerinde seküler davranışını Dao'a uygun düzenlemesi, doğadaki döngüsel değişime göre Gök-Yer uyumunu koruması ve toplumu mümkün olduğunca kaos ortamından uzaklaştırmasıdır. Bu açıdan hükümdar, kozmos düzeni ile toplum düzeni arasında kurulan koşutluğun sosyo-politik temsili haline gelir ve hiyerarşik yapının en üstünde yer alarak tebaasına rol model teşkil eder.⁹ Bu temsiliyet, Gök'teki işleyişle uyumlu olarak Yer'deki insan davranışının birtakım normlara uygunluğuna dayandırılır. Normların temeli, "insan nasıl davranmalıdır?" sorusuna yanıt oluşturan ve Dao'a uygunluğun prensibi kabulü gören De'dır¹⁰. Laozi, "Dao yaratır; De besler ve şekillendirir" sözüyle mevcudiyetin başlangıcı Dao ile varlığın özünü oluşturan De arasındaki etkileşime değinir. (Dao De Jing, 51) Dao varlıklara hayat veren ve De varlıkların gelişim sürecine etki edendir. Sinolog D.C. Lau, "De, bir varlığın Dao'dan aldığı erdemlilik, çünkü varlığın aslında ne olduğu, o varlığın De'sindeki erdemlilik" söylemiyle De'yi açıklar. (Lau, 1963) Profesör Wing-Tsit Chan, De için doğru ve yanlış davranışları birbirinden ayıran karakteristik bir yapılanma tanımını yapar. (Chan, 1963/2) Fransız Sinolog Max Kaltenmark ise De'nin canlandıran ve fayda sağlayan erdem olduğunu belirtir. (Kaltenmark, 1969) Bununla birlikte Profesör Roger

nitelendirilmesi, hükümdara "Gök'ün yeryüzündeki temsilcisi" sıfatını kazandırır. Gök'ün Yer'deki iradesini temsil eden hükümdar, böylelikle dünyevi yaşamın yegâne mütehakkimi olarak kabul edilir. Gök ile Yer arasındaki uyuma dayanan hiyerarşik yapının merkezinde yer alarak beşeri ilişkilere müdahale edebilir, doğal felaketleri etkileyebilir, düzen ya da kargaşa ortamı yaratabilir. (Bai, 1993)

⁹ Klasik metinlerde, hükümdarın kutup yıldızına benzediği; kendi yerinde sabit bir şekilde dururken etrafındaki diğer tüm yıldızların onun etrafına toplandığı ve hükümdarın çayrırları estiği yöne yatan rüzgâr misali halkına yön verdiğine uzanan açıklamalar, hükümdar ile halk arasındaki uyumsal formun karşılıklı etkileşimine açıklık getirir. (Lunyü, 2/1; 12/19) Aynı zamanda bu yaklaşım, Çin tarihinde yirminci yüzyıla dek korunmuş olan eski Çin toplumunun hiyerarşik yapısına en çarpıcı örnektir. Hükümdarın otoritesine dayalı bu örgütlenmede, feodal sistemin gereği yöneticiler, beylikler, beyler ve halk merkezi yönetimin idaresi altındadır. Hükümdarın bu bağlayıcı niteliği, Çin'de iki bin yılı aşkın süre boyunca kral hükümdarın (wang, 王) kökenine ve anlamına ilişkin temel açıklama olarak kabul görmüştür. (Kırilen, 2013)

¹⁰ Sözlük kapsamında De (德), erdem, ahlak, fazilet ve hatta öz manalarında. Belli oranda yol ve yöntemi aşikâr kılma da daha çok kozmostaki her şeyin kaynağı tahayyülündeki Dao, bu yönüyle öz benlikteki erdemliliğe de kaynaklık eder. Bu iki terimin bir araya gelmesiyle oluşan Daode (道德) kavramıysa ahlaki değerler, ahlak kuralları, aktöre, etik ve moralite takririndedir. Çin toplumunun sosyal ideolojilerinden biri olan bu kavram, ideal davranış örgüsüne dayandırılan temel normdur. Beşerin edim ve eylemleri, fertlerle ilişkileri, bilişsel ve davranışsal gelişiminin arka planında Daode prensibi yatar. İyikötü ve doğru-yanlış ayırımıdaki ilkeler bütünü olarak bir dizi kural ve kaideyi kapsayan bu prensip insanın Dao tarafından belirlenen kozmos yasasına mutlak suretle uymasını ön görür. (Wang, 1998) Buradan hareketle Daode'nin kozmos düzenini bütünleyen Dao'a itaatkâr davranışta bir "ahlak bilinci" anlatımına sahip olduğu yargısına varılabilir.

Ames, Dao ile De arasındaki tamamlayıcılığa dikkati çekerek De'yı Dao'a uygunluk ve Dao ile uyumluluk olarak ifade eder. (Ames, 1986) Bu yorumlamaları takriben öz benlikteki erdemlilik tavsifine ulaştığı gözlenen De, geleneksel Çin düşüncesinde siyasal ve sosyal düzenin temeli olarak kabul edilmiş; devlet yönetimi, toplum yapısı ve beşeri ilişkilerde uygulanan tüm normların çatısı sayılmış; nihayetinde insanın kozmogonik yapılanmanın temelindeki Dao'a uygun davranış örgüsünün De ile şekillenmesi gerektiği görüşü ortaya çıkmıştır.

Dao'a Uygun Davranışın Temeli: De Tavsifi ve İnsan Doğası

Varoluşun temeli ve tüm varlıkların kaynağı olan Dao'ın, varlıklara De aracılığıyla mevcudiyet niteliği kazandırması, her bir varlığın kendi fitratını tanıyan bir ölçüttür. Bir nevi karakteristik mana yüklemesidir; örneğin çiçeğin çiçek oluşu, kuşun kuş oluşu ya da insanın insan oluşu gibi. Bu, evrendeki bir "şey" in De'sı, o "şey" in doğal hali her ne ise odur aforizmasına uyar. Laozi'ya göre Dao, varlıkların kendisiyle "bir" olmaya başlamasını nitelediğinden ötürü bu süreç zarfında her varlık, evrensel Dao'dan bir "şey" alır ve alınan bu "şey", De olarak tanımlanır. Bu açıdan De, potansiyel güç ya da ahlakî kapasite anlamlarıyla hem ahlakî hem de ahlakî olmayan algısını yaratan bir terime yorulur. (Feng, 2009) Diğer bir açıdan insanın diğer canlı türlerinden ayrılan yeti ve yetenekleri, insan doğasındaki De'nın öz benliğe ilişkin bir kavramı karşıladığına açıklık getirir. Laozi'nın "*Dao ile bütünleşen insan, De ile bütünleşir*" sözü, ikili arasındaki ayrılmaz birlikteliğe örnektir. (Dao De Jing, 23) Çünkü De, varlıkların Dao ile bütünleşme halidir. Bu entegrasyon, varlıkların evrendeki düzenli işleyişle uyumlu biçimde hareket etmesi olarak da tanımlanır. Dao'ı kozmosta örnek alınan doğal döngü ve De'yı, Dao'a uygun seküler davranışta belirlenen ahlakî değerler bütünü olarak değerlendirildiğimizde erdemlilik kriterlerinin De olmadan uygulanamayacağı imasının sezdirildiği gözlemlenebilir. Aynı zamanda, beşeri münasebetlerin kozmos düzeniyle uyumlu biçimde düzenlenmesi gereğinin insan doğasındaki erdemliliğe isnat edilmesi, De'nın öz benlikte filizlenmesi muhtemel bir içsel istidat olduğu savına yaklaşıtır. Zira ahlakî değerler olarak tasvir edilen nitelikler, canlılar arasında insanın sahip olduğu karakteristik yapılanmanın bir parçasıdır. Bu kapsamda etiksel olana vurgu yapan Daode, insanın "Dao'a yaklaşma potansiyeli" tanısına da uyabilir. (Kırilen, 2019) Öte taraftan ideal edimin fitri erdemle bağdaştırılması, Daode'ya bir prensip olarak zaten ahlak anlamını yükler. Çin düşünce geleneğinde

normatif standartlarla açılan Daode, ahlaki edim ve eylemlerin yerine getirilmesi sorumluluğunu ön görerek Gök-Yer uyumuyla uyumlu bir dünya kurgular. Hal böyleyken görülebilir ki ideal edimin esası, insandaki ahlaki öze dayanak oluşturan De'dır. Dört büyük ekolün temsilcileri, kozmos düzeni ile toplum düzeni arasındaki koşutlukta Dao'a uygun davranışın De aracılığıyla şekillenmesi konusunda uzlaşırlar. Ancak insan doğasındaki iyi ve kötü eğilimlerin doğuştan gelişi ya da sonradan kazanılışıyla ilgili ciddi bir fikir ayrılığına düşerler.¹¹

Laozi'ya göre insan, içgüdüsel arzudan dolayı bencillik güdüsüne eğilimlidir ve arzular olduğu müddetçe iyi ve doğru olan keşfedilemez. Laozi, "bencillik azalırsa arzu da azalır" diyerek kötü ve yanlış olandan uzaklaşma yolunu söyler. (Dao De Jing, 19) Dao ekolünün diğer temsilcisi Zhuangzi (MÖ 369-286), insanın bencillik güdüsüne doğuştan eğilimli olmadığını, içgüdüsel arzuların yaşantı yoluyla geliştiğini, iyi ile kötü eğilimlerin sonradan şekillendiğini savunur. Der ki; "Gök bencillikle örtülü değilken, Yer bencillikle yüklü değilken nasıl olur da Gök ve Yer beni bencillikle fakirleştirebilir ki?" Bunun anlamı, evrendeki düzenli işleyişte bile bencil güdüler var olmadığı için insanın da bencillikten uzak yaratıldığıdır. Düşünürü göre insanda duygusuzluk vardır. Bu kavram herhangi bir hissiyatın nötrlüğü hakkında değildir; aksine yaşamın doğal akışına göre tutum ve davranışları ölçülülükle düzenlemenin gereğidir.¹² Her iki düşünürün işaret ettiği ana fikirse kişisel menfaate değil evrensel tasarıma muvazin istek ve ihtiyaçların belirlenmesidir.

Ru ekolü kanadında, insan doğası hakkındaki çatışmalı görüşler dikkati çeker. Ekolün kurucusu Konfüçyüs, insanın fitri iyiliği ya da kötülüğünden ziyade toplum fertlerinin somut yaşamda iyi mi yoksa kötü mü olacağı meselesine değinir. Der ki; "doğası gereği insanoğlu neredeyse birbirleriyle aynıdır; ancak yaşayışta birbirlerinden bütünüyle farklıdır" (Lunyü, 17/2) Bizce düşünürün konudan kaçınmasının

¹¹ Çince iyi ve kötü, ahlaki eğilimlere yönelik tanımları içermekle birlikte içgüdüsel arzu, ihtiyaç, doğuştan gelen özellikler ve sonradan kazanılan alışkanlıkları da açıklar. Shan (善), iyi, doğru, merhametli, samimi, eksiksiz ve dahi kusursuz; e (惡) ise, kötü, yanlış, acımasız, samimiyetsiz, eksik ve kusurlu ifadelerinin tümünü karşılar. İnsan edimindeki olumlu nitelikler iyinin tasviri shan ile, olumsuz nitelikler kötünün tasviri e ile detaylanır. Ahlaki eğilimlere kıstas oluşturan ölçütler, ahlakdışı niyetlere iten arzu (yu,欲), bencillik (si,私), kibirlilik (jiao,驕) ve çıkarılıktan (he,利) arınma noktasında belirleyicidir. Sevgi (ai,爱), saygı (jing,敬), merhamet (ceyin,惻隱), içtenlik (cheng,誠), dürüstlük (zhi,直), hürmetkârlık (gong,恭), kibarlık (hui,惠), cömertlik (kuan,寬), güvenirlilik (xin,信), tevazu ve hoşgörü (cirang,辭讓) gibi insani duygular, yaşama aktarılması mukteza olanlardır.

¹² Duygusuzluk: wuqing (無情). "Duygusuz insanla kastettiğim, aşırı sevgi ve nefretle kişinin kendisine zarar vermemesi ve güç sarfetmeden doğal seyri takip etmesidir." (Zhuangzi, 1/5/6; 1/6:10)

başlıca nedenlerinden birisi devlet yönetimi ve ritüel geleneğe sıkı sıkıya bağlılıktan söz ederek içsel erdemi geliştirecek ilişkisel deneyimlere yönelmesidir. Ekolün sonraki temsilcilerinden olan ve kadim öğretinin kitlelerce tanınmasına olanak sağlayan Mengzi (MÖ 372-289), Konfüçyüsçü ilkeleri ayrıntılandırarak doğuştancı kuramıyla birleştirir. İnsanın doğuştan iyi olduğu teorisiyle statükocu yaklaşımdan uzaklaşır ve erdemliliğin tohumlarını toplumun her kesimine mal eder.¹³ Mengzi'ya göre kaotik durumlar, bireyin merhametli ve hoşgörülü hilkatinden uzaklaşması yüzündendir. Dönemdaşı ve muhalifi Xunzi (MÖ 313-238), bu fitri iyiliğe itiraz eder ve insanın doğuştan kötü olduğu teorisini geliştirir.¹⁴ Şayet birey menfaatçi ve benmerkezci yaradılışını terk etmezse kargaşa kaçınılmazdır. İkili arasındaki bu çatışma, doğuştan gelene ve sonradan kazanılana izafe edilen birbirine zıt mütalaalardır, idealist-realist karşıtlığını anımsatır. Başka bir deyişle, bir tarafta kişisel gelişim diğer tarafta kişisel değişim mevzubahistir. Mengzi için erdem Gök'ün insana bahşettiğidir, içe dönerek keşfedilmesi yeterlidir. Xunzi içinse Gök doğal düzene yön verendir; o yüzden bireyin erdemi kültürel ortamda bilinçli bir gayret neticesinde öğrenilebilir. Onların hemfikir oldukları noktaysa içgüdüsel arzuların kontrol altına alınabilmesidir. Mengzi, doğuştan iyi insanın eğer arzularına set çekemezse kötücüle meyledebileceğine değinir. Aynı şekilde Xunzi, doğuştan kötü insanın arzularından arındığı zaman iyiye yaklaştığını söyler.

Ru ekolüne getirdiği eleştirilerle tanınan ama eşitlikçi toplumun savunucusu olarak Mengzi'ya benzer bir görüş paylaşan Mozi, beşerin ahlaki eğilimlerle dünyaya geldiğini zikreder; ancak iyi ile kötünün deneyim yoluyla kazanıldığından bahseder. Der ki; "Gök, insanların birbirini sevmelerini ve birbirlerine faydalı olmalarını ister, birbirlerinden nefret etmelerini ve birbirlerine zarar vermelerini istemez." (Mozi, 1/4:3) Bu şu anlama geliyor ki insan yaşamı boyunca iyi eğilimleri davranışa aktarmalı, kötü eğilimlerden uzak durmalıdır; çünkü Gök'ün buyruğu sosyo-politik düzende bireyler arası ilişkilerin karşılıklı hürmet, şefkat ve adalet normlarıyla düzenlenmesidir. Fayda ilkesiyse toplumun kalkınmasına mütedair akraba, kademe ya da seviye farklı gözetmeksizin duygu, düşünce ve davranışların herkese eşit oranda izhar edilmesidir. Ayrıca düşünür, "ideal insan işlerinde gayret gösteren

¹³ "İnsan doğasının iyi eğilimi, aşağıya doğru akan suyun eğilimiyle benzer, doğuştan kötü insan yoktur tıpkı aşağı yöne seyretmeyen suyun olmadığı gibi ." (Mengzi, 6a/2)

¹⁴ "İnsan doğası doğuştan kötüdür; ijinin kazanımı bilinçli çabayla mümkündür." (Xunzi, 23/1)

ve arzuların ötesine geçendir” söyleminde içgüdüsel arzulardan arınmanın önemine değinir. (Mozi, 1/2: 3)

Fa ekolünün temsilcisi Hanfezi ise, Xunzi'daki kötücül fitrat teorisini olduğu gibi kabul eder ve insanın doğuştan kötü olduğunu, iyi eğilimlerin sonradan edinildiğini savunur. (Hanfeizi, 40) İçgüdüsel arzuların insanı bencillığe sevk ettiği, çıkarıcılığa yoğunlaştırdığı, kolaylığa alıştırdığı ve ülkedeki kargaşayı tetiklediğine vurgu yapan düşünürün “insan doğası, kaostan zevk alan ve yasadan kaçan yapıdadır” sözü, fizyolojik ihtiyaçları tatmin hissi ve bencillik güdüsüyle hareket eden insanın meşakkatten uzak olan ve rahatlığa yakın duran niteliğine örnek teşkil eder. (Hanfeizi, 54) O'na göre Dao, Ru ve Mo ekollerinde ortaya konan ilkeler, sosyo-politik düzenin sağlanmasında makul olmakla birlikte verimli değildir. Yaşadığı dönem, Laozi'dan bu yana üç asır geçmesine rağmen hala harp meydanından farksızdır. Bu gidişatın sona ermesi için erdemlilik ölçütlerinden çok kanunların ve cezaların mecburiyetinden söz eder; “yasa ve hükümlerin yürürlüğe girmesi bencilliği ortadan kaldırmaz.” (Hanfeizi, 45) Bundan mütevellit iyi eğilimlerin kazanılması ve hayata geçirilmesinde uygulanacak emsalsiz metot yasadır.

Görüldüğü üzere erken dönem Çin felsefesi, insan doğasının “ne” olduğuyla değil “nasıl” olduğuyla ilgilenir. Düşünce ekollerinin özü, çok yönlü yapının birbiriyle çatışmalı görünen ilkeleri uyum içinde birleştiren bir “ahlak” fikrinden oluşur. (Bodde, 1953) Zaten Çinli düşünürler arasında beliren görüş ayrılığı, ahlakın kökenine ilişkin yargı farklılıklarıdır. Dao postulatı ortak görüş olmakla birlikte Gök'e dayandırılan anlamsal ve kuramsal zemin, beşerin fitratına ve eylemine farklı tasarruflar çizer. Konfüçyüs, Mengzi ve Mozi için Gök, yaratıcı ve yönetici bir güçken Xunzi ve Hanfeizi için doğal bir düzenden ibarettir. Benzer şekilde devlet idaresi, hukuki kararlar ve toplumsal normlar eleştirel argümanlar içeren bir çeşitliliktedir. Misalen Laozi'nın odağı metafiziksel alandan fiziksel alana yansıyan Dao'nun işlevselliğidir, insan bu işlevselliğe ayak uydurmak için öz varlığını dış faktörlerin menfi tesirlerinden korumalıdır. Öte tarafta Hanfeizi, katı ve disiplinli bir idare anlayışına bağlı olarak yalnızca Laozi'ya değil diğer ekollerin temsilcileri tarafından ön plana çıkarılan ılımlı diyebileceğimiz standartlara karşı çıkar. Ülkenin huzuru, barışı ve refahı adına ne sevgi ne saygı ne de diğer duygusal motiveler yarar sağlamaz. Mutlak otoriteye riayetle devamlılığı yasa çıkarmakla ve sınıfsal ayırım yapmaksızın herkese aynı oranda tatbik edilmesine

bağlıdır; öyle ki insan doğası kötüdür. Birbiriyle örtüşmeyen bu müddeâlara rağmen ahlaki eğilimlere bilinçlenme yolu, içgüdüsel arzuların güdüleyeceği bencillik, kibirlilik veya çıkarıcılık getiren kötücül eğilimlerin dışlanmasıyla örtüşür. Bu da bizlere insan doğasına yönelik anekdotlarda temel alınan iyi- kötü edimlerin De'nin varlığı ya da yokluğuyla eş tutulduğuna kanıt oluşturabilir. Daha açık ifade etmek gerekirse, prensipte De'nin iyi eğilimlere yaklaşmayı kötü eğilimlerden arınmayı ön görmesi ve böylelikle ideal karakterin erdemliliğe bağlanması, etiksel bir yaklaşımı işaret eder. Öte taraftan De'nin Dao'a uygunluk tavsifi, insan ediminin Gök açısından kozmolojik; Yer açısından sosyo-politik görevi şeklinde yorumlanır. İnsanın kozmolojik yönü Dao'a uygun davranış biçimine; sosyolojik yönü beşeri ilişkiler kuran uyumcu niteliğine, devlet yönetimi ve siyasal sistemdeki aktif rolü de politik yönüne dayatılır. (Chan: 1963/1) Bu çok yönlülüğün arka planında, öz benlikteki De ile erdemli edimin bağdaştırılması yer alır. Sözün kısası, buluşulan ortak payda, Dao'a uygun ve Gök-Yer uyumuyla uyumlu olması beklenen seküler davranışta De'nin öğretisel metot olarak belirlenmesidir. Bu konvansiyon, "Gök'ün oğlundan halka dek herkes için ahlaki gelişim temel tözdür" savında insandaki "ahlaki" yönü; "tüm gayretinle Dao'ı öğren ve yaşamını Dao'ı korumaya ada" idrakiyle ilişkilendirir. (Daxue, 2; Lunyü, 8/13) Bununla birlikte erdemliliğin "hangi" yollarla kazanıldığı ya da geliştirildiği konusu, yine farklı perspektiflerden açıklanır. Aslında belirlenen kıstasların tümü, düşünürlerin kuramlarında yer edinen normlardır; fakat bireylerin sosyo-politik tutum ve davranışları nezdinde öncelik sırasına konan ölçütler birbirinden farklıdır.

Dao'a Uygunlukta Belirlenen Ahlaki Davranış Yöntemleri

Çin'deki düşünce ekollerinin ortaya çıktığı Doğu Zhou hanedan yıllarının siyasal ve sosyal nizamın bozulduğu, savaşların hüküm sürdüğü bir kargaşa süreci olduğu gözden kaçmamalıdır. Ülkenin içinde bulunduğu bu karmaşaya son vermek adına çözüm önerileri sunan düşünürlerin amacı, ülke genelindeki kargaşayı bitirmek, yönetimdeki otoriteyi sağlamlaştırmak, sosyo-politik düzene dönüşü sağlamak, huzur ve barış ortamına yeniden kavuşmaktır. Bu amaç uğruna tartışılan asıl mesele ise, ideal karakterin "nasıl" olması gerektiği hakkındadır. Her şeyden önce değinmekte yarar var ki dönemin fikir adamları, toplumsal düzenin sağlanması ya da bozulmasına gerçekçe olarak toplumdaki fertleri gösterir. Geleneksel düşüncede benimsendiği şekliyle evrendeki üçleme insan, Gök-Yer

uyumunu temsil etmesinden ötürü merkezi bir konumdadır. Mevcudiyetin başlangıcı Dao'dan insana uzanan sistematik yapılanma, Çin felsefesindeki kozmolojik öğelerin sosyo-politik öğelerle uyumuna dayandırılır. Batı Zhou (MÖ 1046-771) boyunca bu uyuma ulaşılmış; ancak Doğu Zhou'ya gelindiğinde riayet edilmemiştir.

Laozi'dan Konfüçyüs'e; Mozi'dan Hanfezi'ya hemen hemen her düşünür, mütekebil uyumun bozulmasına yol açan nedeni, Dao'a uygun seküler davranışta De'nin kaybedilmesinden ötürü insanın Yer'deki yaşayışının Gök'teki işleyişe elverişli olmaması olarak görür. De'nin fonksiyonelliğiyle karşılıklı koşutluğun merkezinde yer alan ve Gök-Yer uyumunun temsili sayılan insan, bu yönüyle düzenin hem sağlayıcısı hem de yok edicisi olarak düşünürlerin hedefine girmiş ve öz varlığındaki erdemden yeniden kazanılması noktasında farklı metotlara koşullandırılmıştır. Dao'a uygun, Gök-Yer ile uyumlu siyasal bütünlüğün sağlanması ve toplumsal yaşamın düzenlenmesinde, Dao ekolü metafizik düşünceye yoğunlaşırken Ru ekolü hiyerarşiyi temel almış; Mo ekolü barışçıl yaklaşımıyla dikkati çekerken Fa ekolü kanunlar yoluyla politik sisteme odaklanmıştır. Ekoller arası gözlenen bu ideolojik farklılıklar, insan ediminin ideal formunda varyasyona zemin hazırlamış ve bu çerçevede ahlaki davranış yöntemlerine yüklenen anlam yelpazesi genişlemiştir.

Temelde bu yöntemsel farklılıklar, bilişsel ve davranışsal gelişim sürecine isnat edilen edimsel eylem normlarıdır. De'yi metaforik bir kavramdan öte düşünüp ahlakla birebir eşleştirdiğimizde gerek ilmi gerekse içtimai bağlamdan fitri bir olgunlaşma ile vâsi bir bilgilenmenin sentezi bulunabilir. Beşerin farkındalığında ilk aşama öğrenmedir, bilgi de erdem de öğrenme aracılığıyla pratiğe dökülür. Nasıl ki insan doğuştan iyidir diye hayatı boyunca neyin iyi olduğunu öğrenmeden iyiliğin tohumlarını filizlendiremezse doğuştan kötüdür diye de bir ömür neyin kötü olduğunu bilmeden kötülüğün büyümesine mani olamaz. Keza aslolan doğru-yanlış ayrımını yapabilmektir, bu da ilişki kurarak, etkin kalarak ve öğrenerek gerçekleşir. Bireyin niyeti, kararı ve eylemi, bilgiden yoksunsa erdemliliği içermesi olanak dışıdır. Bu tahayyül, ne salt bir bilgi ne de salt bir erdem imasıdır; bilgeliğin ve yetkinliğin ahlaki eğilimlerle eşgüdümlü sentezidir. Dönemin düşünürleri de her ne kadar değişik yöntemler tercih etse de bilişsel ve davranışsal motiveleri bu sentezi baz alarak detaylandırır.

Dao ekolünün temelinde var olan kozmolojik açılım ve Laozi'nun Dao'a dönüş¹⁵ ideali, insan ediminin bir bakıma ontolojik niteliğini açığa çıkarır ve Laozi, mevcudiyetin kaynağı olarak açıkladığı Dao'a uygun davranış yöntemini edimsiz eylem olarak belirler.¹⁶ Bu prosedür, hiçbir şey yapmadan toplumdaki uzak durmak değil; evrendeki doğal seyrin işleyişini örnek alarak toplum yaşamını düzenlemektir. Laozi'ye göre kasıtlı davranışı ifade eden edimli eylem, mevcut düzeni bozar ve insan doğasındaki De'yi kozmos düzeninin temeli Dao'dan uzaklaştırır. Bu doğrultuda insan, kozmosun doğal işleyişini edimsiz eylemle gerçekleştiren Dao'ı örnek alarak De kazanımını edimsiz eyleme uygun şekilde sağlamalıdır. Çünkü *“Dao, edimsiz eylemle tüm eylemleri hayata geçirir, varlıkların dönüşümü kendiliğinden gerçekleşir”* (Dao De Jing, 37)

Dao'ın kozmostaki düzenli işleyişi edimsiz eylemle sürdürmesi gibi toplumdaki nizam da doğadaki döngüyle uyumlu olarak sağlanmalıdır. Eski Çin'de hükümdardan halka uzanan hiyerarşik yapı, edimsiz eylem yöntemiyle şekillenmeli, beşeri düzlemde bireyler Dao'ı örnek alarak aşırılıktan kaçınmalı, içgüdüsel arzu ve ihtiyaçlarını sınırlamalıdır ki kargaşa son bulsun. Laozi'nun *“edimsiz eylem var olduğu sürece düzen de var olacaktır”* söylemi bu savı doğrular. (Dao De Jing, 3) Laozi'ye göre insandaki içgüdüsel istek ve ihtiyaçlar, bilgi çoğaldıkça artar; daha çok bilgi daha çok arzuyu beraberinde getirir ve arzular sınırlarını aştığı zaman kargaşa kaçınılmaz hale gelir. Feng Youlan, Laozi'nun bu görüşüne şöyle açıklık getirir:

“Aşırı arzu ve gereksiz bilgi, insan doğasındaki ahlakî niteleyen De'yi kaybetmeye yol açar, arzular arttıkça bilgi edinme isteği artar;

¹⁵ Dao'a dönüş (huiji Dao, 回歸道), metafiziksel dünyada yaratılan insanın varlık formunu aldığı fiziksel dünyada özündeki De'ye ve akabinde mevcudiyetin başlangıcı olan Dao'a geri dönmesine dayalı görüştür. Laozi, *“varlıkların kendi esaslarına dönüşleri sükünat içinde olur, sükünat onların karakterinde vardır, bunun için onların esasa dönüşüne hayata dönüş denir”* sözüyle evrendeki tüm varlıkların metafiziksel dünyadan çıkıp fiziksel dünyada form bulduğunu ve sonrasında yine metafiziksel dünyaya döndüğünü detaylandırır. (Dao De Jing, 16) Laozi'ye göre geri döndürme Dao'ın fonksiyonudur. (Dao De Jing, 40) Buradan yola çıkarak Dao'ın varlıkların hem çıkışı hem süreci hem de sonu olduğu bilgisine ulaşılır. Dönüş boyunca varlıkların izlemesi gereken yol, kural ve ölçütler, yine Dao tarafından belirlenir; çünkü Dao, varlıkların yaratılma ve geri dönme eylemi sırasında takip edecekleri yegâne rotadır.

¹⁶ Edimsiz eylem (wuwei, 无为) göre bir kimse, tutum ve davranışlarını “gerekli” ve “doğal” olan ile sınırlandırılmalıdır. Bu, edimli eylemin (youwei, 有为) zıttıdır. Gerekli, belirli bir amaca ulaşılması için zorunluluk ve asla aşırıya kaçmamak anlamına gelmektedir. Doğal ise, bir insanın keyfi bir gayret göstermeksizin erdemi karşılayan De'yi takip etmesidir. Bunu gerçekleştiren o insan, kendisine yol gösterici ve yaşam prensibi olarak basitliği almak zorundadır. Basitlik, Laozi ve Dao ekolünün önemli bir görüşüdür. İsimlendirilemez Dao'dan daha basit olabilecek hiçbir şey yoktur. De, bir sonraki en basit olanıdır ve De'yi takip eden insanın mümkün olduğu kadar basit bir hayat sürmesi gerekmektedir. (Feng, 2009) Bu kapsamda edimsiz eylem, aşırılıktan uzak, doğaya uygun ve sadelik içinde bir yaşamdan bahsedebilir. Dao, tüm varlıkların doğal sürecinde kendiliğinden var olmasına aracılık ediyorsa varlıklar da Dao'ı örnek alarak edimsiz eylemle doğal sürecin seyrine göre hareket etmelidir.

daha çok bilgi daha çok arzuyu doğurur. Bu da De ile zıtlasma anlamına gelir. Bilgi, arzunun hem efendisi hem de kölesidir.” (Feng, 2009)

Laozi'ya göre bireyler, çok fazla arzu ve gereksiz bilgiye sahip olmalarından dolayı De'larını yitirmiştir. Bu sebeple sıklıkla edimsiz eylem yönteminin az arzu ve gerekli bilgiye paralel uygulanması gerektiğini, *“arzu yok olursa fesatlık ortadan kalkar, arzuları az olanlar kazanacak; arzuları çok olanlar yoldan çıkacaktır, bilge, yönetici olursa; halkın yüreğini ferahlatır, halkı bilgisiz ve arzusuz bırakır”* şeklindeki sözleriyle vurgular. (Dao De Jing, 3, 22) Aşırı arzu ve gereksiz bilgi, ölçülü davranışa engel teşkil eden edimli eyleme yakındır ve insan doğasında bencillik, kibirlilik gibi kötü eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açar. Laozi, *“zenginlik ve itibarla kibirlenen kendi sonunu hazırlar; kendisiyle övünen erdem kazanamaz, kendini beğenen üstünlük sahibi olamaz”* derken bilişsel ve davranışsal gelişimin dayanak noktasını hodbin ve mağrur istençlerden arınarak edimsiz eylemle doğal düzeni sağlama metodunun bir ölçülülük olduğuna değinir. (Dao De Jing, 9, 24) Buna göre Dao'ı örnek alarak edimli eylemden uzak durmak iyi; örnek almayarak edimli eyleme yakın olmak kötü olarak nitelendirilir. Bu sebeple ahlaki bir tavsife atfedilen De temelli davranış, Dao ekolünde edimsiz eylemle ilişkilidir. Kozmos düzeniyle uyumlu bir toplum, doğal seyre uygun biçimde sade olmalı, aşırı uçlara sevk edebilen kuralcı ve idareci bir politik sistemden ayrışmalıdır. Laozi, *“ülke küçük; nüfus az olmalı, alet edevat gereksiz yere kullanılmamalıdır, komşu ülkeler birbirini görsün, birbirlerinin horoz ve köpek seslerini duysun, ancak uluslar ölünceye kadar asla birbirleriyle temasa geçmesin”* der. (Dao De Jing, 80) Sosyo-politik düzenin Dao'a uygun formunu örneklendiren bu açıklama, yasa, yasaklama ve sınırlamaları yürürlükten kaldıran, toplumsal kurallardan bağımsız olarak hareket eden bir sadeliğini anlatır. (Dao De Jing, 27) Buna göre hükümdarın görevi ülkeyi edimsiz eylemle yönetmektir; çünkü idari bir mekanizma Dao'ın değişmez De'sını yok eder. İnsandan beklenense özündeki De'yı muhafaza etmek adına arzudan arınması, gereksiz bilgiye uzanmaması ve doğal döngünün seyrini edimsiz eylemle takip etmesidir. Böylelikle, beşeri huzur ve refahın kaynağı Dao ekolünde doğaya dönük bir yaşam ideolojisi olarak dikkati çeker. Zira Laozi'da amaç, varlığın tözündeki De aracılığıyla mevcudiyetin başlangıcı Dao ile bütünleşmeye dayandırılan Dao'a dönüşü gerçekleştirmektir.

Dao ekolündeki kozmolojik perspektifin aksine Ru ekolünün epistemolojik temeli ve büyük birlik¹⁷ fikri, insan ediminin toplumdaki uyumculuğuna odaklanan ve çok yönlülüğünü açıklayan bir özellik taşır. Konfüçyüs, Dao'a uygun ideal edimdeki De'yı beşeri münasebetlerin her boyutunu temsil eden insancılığa¹⁸ koşullandırır. Konfüçyüs'e göre De, insancılıkla birlikte gelişmelidir ki kozmostan topluma uzanan düzenli işleyiş korunabilsin. Bu bağlamda belirlenen ölçütler, insancılığın devlet yönetiminden halk yaşamına dek her alanda doğru biçimde hayata geçirilmesi hususunda esastır. Mengzi, *"insancılık, bir insanın benliği; doğruluk ise o insanın yoludur, insanın yolundan vazgeçmesi, kendi benliğini kaybetmesi demektir"* sözüyle fıtrattaki insancılığın doğruluk aracılığıyla beşeriyete aktarıldığını belirtir. (Mengzi, 11/11) Konfüçyüs, *"insancılıktan yoksun insan, doğru davranış kurallarından ne anlar?"* vurgusuyla toplumsal normların insancılık olmadan tanzim edilmediğini belirtir. (Lunyü, 3/3) Ru ekolünde davranışsal gelişim, *"kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkalarına yapma"* prensibine dayanır. (Lunyü, 15/23) İnsan kendisi için her ne istiyorsa başkaları için de istemeli, eylem alanını diğer bireyleri kapsayacak şekilde genişletmelidir. Bu bakış açısı, beşerin ilişkisine insafılık ve özgecilik addeden ölçütlerin uygulanabilirliğidir.¹⁹ İyi ve doğru olanı kötü ve yanlış olandan ayırma araçları olarak hiyerarşik görev ve sorumluluklarla beraber aile üyeleri, hükümdar, yöneticiler ve tebaa arası bağlayıcı kuralları içerir. Törenler Klasikindeki *"Dao'a uygun De'da insancılık ve doğruluk, doğru davranış kurallarına uyulmadan tamamlanamaz"* vurgusu,

¹⁷ Büyük Birlik (datong, 大同), savaş ve kargaşadan uzak birlik beraberlik içindeki refah bir toplum anlatımıdır. Klasik metinlerde yer alan *"büyük Dao'ın hüküm sürdüğü zamanda bütün dünya tek bir topluluktan"* açıklaması, Dao'a uygun bir Yer düzeninin ideal formuna örnek teşkil eder. (Liji, 9/1) Bu anlayış, Dao'a uygun, Gök-Yer uyumuyla uyumlu bir dünya düzenini niteler ve bu anlayış doğrultusunda insan davranışları beşeri ilişkilerin daimi için esastır ve sosyal yaşamın sürekliliğinde belirleyicidir. Konfüçyüs'ün *"hayatta olan insanlara hizmet edemezken ruhlara nasıl hizmet edebiliriz ki; yaşam hakkında bilgi sahibi olmadan ölüm hakkında nasıl bilgi sahibi olabiliriz?"* söylemi, büyük birlik fikrinin dünyevi hayatı ön planda tutarak önceliğin öteki dünya değil, beşeri yaşam olduğunu vurgular. (Lunyü, 11/12)

¹⁸ Konfüçyüs öğretisinde insancılık (ren, 仁) Dao'a uygun davranışın belkemiğidir. Lügate bu kavram, sevgi, merhamet, iyilikseverlik, yüce gönüllülük, sevecenlik, yardımseverlik, hoşgörü gibi çok sayıda anlama naildir. İlaveten, karşılıklı etkileşim, karşılıklı yardımı ve desteği niteleyen bir tasvir de sahiptir. Shuowen Jiezi'da samimiyeti ve içtenliği karşılayan qin (亲) tanımını da yüklenerek yakın ilişkileri betimleyen niteliğiyle yalnızca bir sevgi oluşumu olmadığını kanıtlar. (Shuowen Jiezi, 9/1) Ru ekolünde insancılığın uygulanabilirliği, bazı ölçütlerin eksiksiz olarak yerine getirilmesini sağlar. Literatürde doğruluk, dürüstlük ve hakkaniyet anlamlarının yanı sıra eşitlik ve adalet temsili sayılan yi (义) ile hanedan örfünden ritüellere, tören usullerinden toplum adabına yayılan çerçevede siyasal ve sosyal düzeyde uyulması gereken doğru davranış kuralları tavsifi li (礼), insancılığın edimlere dönüşmesindeki temel normlardır.

¹⁹ Halk hükümdarına sadakatle hizmet eder ve hükümdar halkına diğerkâmlıkla yaklaşır. Bu paradigma zhong (忠) ve shu (恕) kıstaslarıdır. İkili ilişkilerde sadık ve affediciler olmanın niteleyicileri empati ve sempattir; kapsayıcılarıysa vicdan muhasebesinde insafı, dışa dönük tutumlarda özgecil olmaktadır.

toplumsal normlar olmadan sosyo-politik düzenin tam manasıyla kurulamadığı yargısı taşır. (Liji, 1/8) Öte taraftan bilişsel gelişim, insancılık temelinden bilgelik mertebesine ulaşma yoludur. Metinlerde geçen “engin bilgi edinmeye ve öğrenmeye hevesli olmak, soru sormak ve derinlemesine düşünmek, işte insancılık bunların içindedir” açıklaması Ru ekolünün epistemolojik öğretisine kanıt oluşturur. (Lunyü, 19/6) Buna göre ideal birey, her daim bilgi edinmeli, sorgulamalı, öğrenmeli ve öğrendiklerini davranışa dönüştürmelidir. Konfüçyüs, “yeni yeşeren bir bitki çiçek açmadığı gibi; çiçek açan bir bitki de meyve vermeyebilir” derken bilişsel ve davranışsal gelişimin birbirinden ayrı değil; aksine bir arada sağlandığını betimsel bir anlatımla detaylandırır. (Lunyü, 9/22)

İnsancılığın uygulanmasında bir diğer norm, ölçülü davranışları tanımlayan ve aşırılıktan uzaklaşmayı kurallaştıran orta yoldur.²⁰ Orta yola göre her şey olması gerektiği kadardan ne az ne de fazla argümanına uyan bir kararlılığı işaret eder; tıpkı evrendeki işleyişin bir dengede süregelişi misali edimlerin de bir denge çerçevesinde yapılandırılması gibi. Konfüçyüs, “ülke, beylik ve hanelerde nizam sağlanabilir, kıdem ve kazançlarda azaltmaya gidilebilir, karşılıklı savaşlar sona erdirilebilir; ama yine de orta yola erişmek kolay değildir” derken orta yolun tam anlamıyla sağlanabilmesinin meşakkat gerektirdiği dile getirir. (Zhongyong, 9) Benzer şekilde “orta yol bir erdemdir; hem de en üstünlerindedir, ama halk arasında uzun zamandan beri nadiren görülür” ifadesi, beşeri münasebetlerde ideal edimin ölçülü olması gerektiğini hakkındaki kuralcılığı örnekler. (Lunyü, 6/29) Hükümdardan halka dek toplumdaki her kesimin bulunduğu makam ve edindiği görevde statüsüne uygun davranışlar içinde olmasını ön gören isimlerin tasnifine göreyse eğer herkes kendi işini yapar, sorumluluğunun bilincinde olur ve statüsüne yakışır davranışlarda bulunursa toplumsal nizam sağlanır. Konfüçyüs, “hükümdar hükümdarlığını, baba babalığını, evlat evlatlığını bilmelidir” diyerek toplumdaki her kesimin unvanı ve konumuna göre edim ve eylemlerini düzenlemesini ön gören isimlerin tasnifine uymanın önemini izah eder. (Lunyü, 12/11) Sıradüzen, sosyo-politik düzlemde karşılıklı görev ve sorumlulukları kapsamakla birlikte asların üstlerine itaati ve bağlılığına

²⁰ Orta yol (zhongyong, 中庸) ve isimlerin tasnifi (zhengming, 正名) sosyo-politik düzende bir arada yerine getirilmesi gerekli kılınan ölçütlerdir: olumlu ya da olumsuz her şeyde aşırılıktan kaçınma ve bulunulan mevkie yaraşır edimlerle yaşama. İki ölçütün dayanağı, hiyerarşik toplum yapısının omurgası gibi açıklanan sıradüzendir (xiao, 孝). Bu üç norm, birbiriyle bağlantılı olup Konfüçyüsçü düşüncenin yalnızca ahlaki değil aynı zamanda siyasi tefekkürünün kilit noktasıdır.

yoğunlaşarak ideal edimde hiyerarşiye uygun biçimde hürmet ve hizmeti zorunlu tutar. Hükümdar ile maiyeti, baba-oğul, büyük-küçük kardeşler arasındaki etkileşimin nasıllığı, sıradüzene uymaya bağlanır. Klasik metinlerdeki “sıradüzen, Gök’ün düzeni, Yer’in doğruluğu ve halkın davranışdır” ve sıradüzenin sağlanmasıyla “Gök-Yer uyumu ve sükûneti korunur, felaket ve afetler önlenir, talihsizlik ve ayaklanmalar engellenir” vurguları bu sava yaklaşıdır. (Xiaojing, 7/1; 8/1)

Buradan hareketle Dao’a uygun davranışta De’nın Ru ekolü kanadında insancılık temelinden gelişen bir dizi kritere bağlandığı yorumlanır. Hükümdarın görevi, bu çok yönlü normatifliğe en uygun şekilde devleti yönetmek ve nizamı sağlamaktır; çünkü “eğer hükümdar De’ya uymazsa halk arasında birlik ve beraberlik sağlanamaz.” (Chunqiu Zuozhuan, Gong Xi, 5) Ru ekolünün bilgelik öğretisi, beşeri huzur ve refahın kaynağını siyasal görevler ve sosyal sorumlulukların yerine getirilmesi olarak kabul eder. Hiyerarşinin zorunlu hale getirdiği kaidelere uyma kuralsal mevcut kaosun önüne geçebilmek içindir, her ferдин haddini ve yerini bilmesini mecbur kılması da cabasıdır. Nitekim Konfüçyüs’ün büyük birlik fikri paralelinde insandan beklenen, bilgelik yolunda insancıl olması, doğruluk ve doğru davranış kurallarıyla eylemlerini gereken ölçüyü aşmadan orta yolla; hiyerarşik sistemdeki sıradüzene göre adına ve mevkiine yaraşır şekilde gerçekleştirilmesidir.

Ru ekolündeki kuralcı normlara eleştirel yaklaşan Mo ekolünün pragmatik bakış açısı ve tarafsız sevgi²¹ ilkesi, Dao’a uygun edimin toplumun genelini eşit derecede kapsayacak şekilde beşeri ilişkileri düzenlemesine şartlanır. Bu yaklaşıma bağlı gelişen ve Mozi’nın saldırganlığa karşı olmayı tarif eden tutumu, savaşları reddetmesi ve toplumsal nizamın barışçıl yollarla yeniden sağlanması yargısına dayanır. Buna göre bireyler arasında oluşması muhtemel karşılıklı sevgi ve fayda, sosyo-politik düzlemde uygulanması gerekenlerdir.²²

²¹ Mozi’nın savunduğu ahlaki anlayışa dayanan öğretisi jian’ai (兼愛), insanlar arasında yakınlık ya da akrabalık derecesi, kademe, seviye ya da sınıf farkı gözetmeksizin müsavı bir sevgi oluşumunu temsil eder. Çince de jian, birlik, bir arada, karşılıklı, eş zamanlı ifadelerini taşır. Ai ise; sevgi, ilgi, değer anlamlarına gelir. Bu iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan jian’ai kavramı, ayırım yapmadan her şeyi ve herkesi eşit derecede kucaklayan bir sevgi yaklaşımını betimler. Bu yaklaşım, tüm insanlığın tarafsız bir şekilde sevilmesi, sevgideki boyutun evrenselliğe ulaşmasıdır. Kavramın karşıladığı esas anlam bizce tarafsız sevgidir. Mozi, “Gök’ün iradesine uymak tarafsızlıktır; Gök’ün iradesine uymamak ise taraflılıktır” sözleriyle tarafsız sevginin Gök düzenine uygun bir Yer yaşamındaki gerekliliğini ideal insan davranışı üzerinden anlatır. (Mozi, 7/3:5)

²² Saldırganlığa karşı olma (feigong, 非攻), taarruza geçmekten sakınmakla beraber olası bir harp ortamında savunma savaşını reddetmez. Buna binaen bireyleri şiddet ve zorbalık eğilimlerinden

Mozi'ya göre eğer ki hükümdar hanedanlığın refahını istiyor ve sefaletten hoşlanmıyorsa; düzeni arzu ediyor ve kaostan nefret ediyorsa; karşılıklı sevgi ve karşılıklı fayda ortamını sağlamalıdır. İşte bu, ülke hâkimiyetinin mutlak yoludur ve asla ihmal edilmemelidir. (Mozi, 4/2:8) Dolayısıyla politik sistemin lideri tebaasını bu müşterek standartlara göre yönetmelidir.

Bu korelasyonun dayanak noktası, eşitliği vurgulayan tarafsız sevgi formuyla Ru ekolündeki kuralcı ve seçkinci kanaate kaynaklık eden insancılık anlayışından farklıdır. Mozi'da insancılık ve akabinde edimlere yansıyan doğruluk, tarafsız sevginin uygulanma metotlarından. Hükümdar *"Dao'a uymayı ve insanlara fayda sağlamayı gerçekten arzu ediyorsa insancılık ve doğruluğu temel almalıdır."* (Mozi, 7/2:3) Demek ki tarafsız sevgi Dao'a uygunlukta asıl normdur ve diğer ölçütler tarafsız sevginin tamamlanmasına katkı sağlayan araçlardır:

"Yeryüzünde herkes birbirini karşılıklı olarak sever, beylikler birbirine saldırmaz, haneler birbirini rahatsız etmez, haydutlar etrafta kol gezmez, hükümdar ve yöneticiler ile baba ve oğullar sıradüzene uyarsa düzen sağlanmış olur. Bu nedenle yeryüzü karşılıklı sevgiyle yönetilirse düzen; yeryüzü karşılıklı nefretle yönetilirse kaos var olur. Bundan dolayı Mozi ısrarla; "insanları sevin, bu kadar basit!" der." (Mozi, 4/1:5)

Bu parafraz, Mozi öğretisinin özüdür. Eski Çin'in hiyerarşik toplum yapısında kargaşa ve düzensizliğin son bulması, bütünüyle karşılıklı sevgi ve karşılıklı fayda ölçütlerine endekslenen tarafsız sevginin ülke genelinde eşit derecede uygulanmasına koşullandırılır. Mozi, bu yaklaşımı dâhilinde insanın bilişsel ve davranışsal gelişimi sağlama yöntemini özdüşünüm teorisiyle açıklar. Bu teori aynı zamanda siyasal yapı ve toplumsal uyumun gereğidir. En genel şekliyle insanın ahlaki karakterini geliştirmesi olarak tanımlanan özdüşünüm, kişinin kendini eğitmesi, yetiştirmesi ve hatta erdemlilik yönünden terbiye etmesi aforizması taşır.²³ Temelde, karmaşa durumundan huzur ortamına geri dönüş, tarafsız sevgi temelinden

sıyrılmaya teşvik ederek karşılıklı sevgi (xiang'ai 相爱) ve karşılıklı fayda (xiang'li 相利) unsurlarının beşeri münasebetlerde deneyimlenmesini de savlar.

²³ Çince de tek başına xiu (修); iyileştirme, düzeltme, onarma, geliştirme, inşa etme ve shan (身); beden, sağlık, kişisel, kendi, can, öz manalarını karşılar. Batı literatüründe xiu shan (修身) terimi, kişinin kendi çabasıyla potansiyelini ve kapasitesini geliştirebilmesi, kendi öz benliğini keşfedebilmesi tanımını alır. Bu bağlamda kuramsal açıdan insanın kendi özüne ulaşması ve doğasını dünyevi yaşama yansıtması olarak anlatılabilen bu terim "özdüşünüm" ifadesine uyar.

gelişen içsel standartlara bağlıdır. Geleneksel düşüncedeki kozmos düzeniyle toplum düzeni arasındaki koşutluğa bağlı olarak ideal edim, özdüşünümle tarafsız sevginin uygulanmasını gerektirir. Mozi bu gerekliliği, hükümdarın yeryüzündeki tüm insanları eşit derecede kucaklaması ve halka faydalı olması sonucu Gök tarafından mükâfatlandırıldığı; öte taraftan hükümdarın insanlara karşı nefret beslemesi ve halk arasında fesat çıkarması sebebiyle Gök tarafından cezalandırıldığı yargısına dayandırır. (Mozi, 1/4:5) Edimin özdüşünümle yapılandırılmasındaki usullerden biri aşırıya kaçmamak ve ölçülü olmaktır. Mo ekolü, *“tutumluluk refah düzeyini yükseltirken savurganlık felakete sürükler”* mantığı çerçevesinde hane yaşamı, beşeri ilişkiler ve siyasal sistemdeki tüm normların tutumlulukla davranışa aktarılmasını destekler. (Mozi, 1/6:9) Mozi’ya göre tutumlu olmak, içgüdüsel arzulara boyun eğmeye yol açan aşırılıktan kaçınmanın gereğidir. O halde davranış örgüsünün tarafsız sevgiyle bütünleşebilmesi, insancılığın ve doğruluğun yanı sıra tutumluluğun ehemmiyetiyle de ilişkilidir. Mo ekolünde idari mekanizmanın asıl işleviyse halka yarar sağlamak olduğundan hükümdarın ilk görevi, hanedan ve halk arasında karşılıklı faydaya dair terazi dengesini kurmaktır. Dao’a uygun davranış yöntemi olarak belirlenen tarafsız sevgi, insan doğasındaki De’nin özdüşünümle yaşama aktarılmasıdır. Bu doğrultuda Mozi öğretisinin pragmatik bakış açısı, insan ediminin sosyal niteliğine yoğunlaşır. Çünkü amaç, saldırganlığa karşı bir duruşla savaşlardan uzak ve kaostan arınmış barışçıl bir topluma kavuşmaktır.

Dao, Ru ve Mo akımlarının toplumsal nizamı tam anlamıyla kuramadığı iddiasıyla Fa ekolü, politik perspektifiyle devlet yönetimine odaklı bir öğreti sunar ve ülkedeki kaos ortamının sert yasaklamalar ve katı kurallar yoluyla sona ereceğini savunur.²⁴ Hanfeizi’nin *“hiç kimse, soylu kesimden daha değerli değildir; hiçbir şey tahttan daha saygın değildir; hiçbir şey egemenliğin otoritesinden daha güçlü değildir; hiçbir şey hükümdarın statüsünden daha üstün değildir”* açıklaması, ekolün hükümdarlık makamının ayrıcalığı ve ülkedeki egemenliğin üstünlüğüne konsantresini gösterir. (Hanfeizi, 4/1) Kolektif bir yasa anlayışı çerçevesinde düşünürün ilkeleriyle formüle

²⁴ Sözlük kapsamında fa (法), hukuk, kanun, yasa, hüküm, kaide, gidişat, standart gibi çok sayıda anlam içerir. Terimin oldukça uzun bir tarihçesi vardır ve bilinen ilk anlamları model ile metottur. (Shuowen Jiezi, 6) Bununla birlikte Hanfeizi’deki fa, hükümdar tarafından belirlenen kurallar ya da normları ifade eder. Bu açıdan bakıldığında bir kavram olarak fa’yı “yasa” olarak tanımlamak hiç de yanlış olmayacaktır. Zaten Fa ekolünü Yasacılar, Kanunculuk, Yasa ekolü gibi tercümelere iten asıl unsur da budur.

edilen bu ekol, Dao'a uygun edimin toplumun her kesimine eşit şekilde sirayetini ödül-ceza prensibine dayatır.²⁵ Keza yasa, doğuştan kötü olan insan doğasının iyiye dönüşmesine katkı sağlayandır. Hanfeizi'ye göre bencil eğilimlerle dünyaya gelen insanın içgüdüsel arzularına yenik düşmesi, hükümdar başta olmak üzere ülke yönetimindeki herkesin otoritesini sarsan kaosun gerçek sebebidir. *"Yasa aracılığıyla bencillik terkedilebilir; çünkü bencillik yasaları bozan kaosu yaratır, nizamın kaynağı yasa; kaosun kaynağıysa bencilliktir."* (Hanfeizi, 45/4)

Sosyo-politik düzenin sağlayıcısı yasanın işleyişine göre ülke yönetiminde söz sahibi olan hükümdar, yönetici ve beylerin öncelikle bencil arzularından uzaklaşması şarttır; aksi takdirde kargaşa kaçınılmazdır. Toplumsal nizamda yasanın üstün gelmesi için zorunlu kılınan temel yöntemse kargaşa ortamıyla düzen ortamı arasındaki dengeyi sağlayan ödül-ceza prensibidir. Bu açıdan denge, yasalara uymak ile uymamak arasında kesin bir sınırın belirlenmesi anlamına gelir. Hanfeizi *"öyle ki ülkenin yasalarla yönetilmesi; doğruyu övmek, yanlış ise kınamaktır"* diyerek yasalara uyanların ödüllendirilmesi ve uymayanların cezalandırılması esasını vurgular. (Hanfeizi, 6/5) Aynı zamanda bu prensip, doğru olanın yükseltilmesiyle değerli ve iyi olanların göreve getirilmesini, yanlış olanın alçaltılmasıyla hain ve kötü olanların görevden azledilmesi esasını da içerir. Böylesi bir metodun cezalardan korkma ve ödülleri amaçlama gerekliliği Hanfeizi tarafından şu şekilde anlatılır:

"Eğer cezalar ağır; ödüller ise az olursa bu, hükümdarın halkını sevdiği anlamına gelir ki halk, ödüller için ölümü göze alabilir. Eğer ödüller çok; cezalar ise hafif olduğunda bu, hükümdarın halkını sevmediği anlamına gelir ki halk, ödüller için asla ölümü göze almaz." (Hanfeizi, 53/3)

Burada, cezaların belirleyici biçimde katı ve sert olmasıyla yaptırımın sonucuna odaklanma ve mükâfata yönlendirmenin altı çizilir. Her kim doğru işler yapıyorsa o kişi takdir edilecek ve her kim yanlış işler yapıyorsa o kişi cezasını çekecektir. Bir sistem halinde uygulanması gereken ödül-ceza prensibinin dayanak noktası eşitliktir. Tıpkı yasalar gibi, insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin toplumdaki herkesi kapsayan bir biçimde uygulanması şarttır.

²⁵ Ödül-ceza prensibi (shangfa, 赏罚) yasalara uyanların taltif edildiği; uymayanlarınsa tecziye edildiği sistematik bir metottur.

Hanfeizi “birincisi doğru ve yanlış belirlemede ödül-ceza; ikincisi iyi ve kötüyü ayırmada lütuf ve bela; üçüncüsü yasa ve yasakları uygulamada yaşam ve ölüm” diyerek ülkedeki huzur ve refaha ulaşma yollarını sıralar. (Hanfeizi, 25/2) Bu çerçevede devlet idaresinde en doğru yöntem, yasaların ödül-ceza dengesiyle sağlanmasıdır; aksi durumların tümü siyasal yapıyı sekteye uğratan, toplum yaşamını zora sokan ve ülkeyi felakete sürükleyen neticeler içerir. Düşünür, “bir ülke, ne tamamen güçlü ne de tamamen zayıftır; eğer ki yasalar güçlüyse ülke de güçlü olur; eğer ki yasalar zayıfsa ülke de zayıf olur” sözüyle iktidardaki asıl kuvvetin yasa olduğuna bir kez temas eder. (Hanfeizi, 6/1) Nitekim Fa ekolünde bilişsel ve davranışsal gelişimin açıklanma biçimi, doğuştan bencil ve kötü olan insan doğasının yasalara uyan ve ödül-ceza prensibine göre doğru ile yanlış ayrımını yapabilen bir değişimle iyiye ulaşmasını içerir. Bu açıdan öz benlikteki De’nun davranışa dönüşmesi her şeyden önce arzudan arınmayı gerektirir. Fa ekolü devletin yeryüzündeki her şeyin temeli olduğu için var olduğu aforizması yarattığından mütevellit, hükümdarın vazifesi, hanedanlığın devamlılığını sağlamaktır. Halktan beklenirse, siyasal otoritenin iradesine itaat ederek sosyal nizamı korumaktır. Bu yargıdan yola çıkarak Fa ekolünün politik perspektifinde insan ediminin yasaya riayet eden konformist niteliği görülür. Hanfeizi’nin “yasa, idari işlerin kaynağı; idari işler başarının kaynağıdır” deyişiyle paralel olarak toplumsal nizamın yeniden kurulması, yasa temelli bir siyasal yapılanmadan geçer. (Hanfeizi, 47/5)

Düşünce ekollerinde davranış yöntemlerine ilişkin bu farklılıklar, iyi-kötü ile doğru-yanlış ayrımına referans gösterilen ahlaki eğilimlerin edim ve eylemlere aktarılma şekliyle ilişkilidir. Kaldı ki, Dao ekolünde Laozi’nin varoluşsal süreci teorileştirdiği Dao’a dönüş idealine göre bu işleyişi sağlayan edimsiz eylem metodu, seküler davranışın ideal formu olarak açıklanır. Ru ekolünde Konfüçyüs’ün toplumsal organizasyonu hedeflediği büyük birlik fikrine göre ideal edim, beşeri münasebetlerin her boyutunu temsil eden insancılığı inşa eden kuralcı ilkelerden oluşur. Öte taraftan Mo ekolü, saldırganlığa karşı tutumu ve Mozi’nin tarafsız sevgi yaklaşımıyla ideal edimi özdüşünümün faydacı yönüne bağlar. Fa ekolü ise, siyasal otoriteyi her şeyin üstünde tutan devletçi çizgisi ve Hanfeizi’nin yasa temelli politik görüşü teşmilinde ideal edimi ödül-ceza prensibinde kurulması gereken denge ve eşitliğe atfeder. Yöntemselde bu farklılaşma, ülkedeki kaotik vaziyete karşı ne denli yoğun bir çaba harcandığına delalettir. İster bilgi isterse erdemın kaynağında olsun

içsel motiverlerin dış dünyaya naklinde bir mutabakat sezinlenir. Velew ki evrene ve varlığa kaynaklık eden Dao'ın tüm ekollerdeki yerleşik görüş olarak karşımıza çıkması, öğretileri birbirine bağlayan önermeyi daha da belirgin kılar. Zira bu bağlayıcılık, Çin felsefesinin arka planında yatan kozmos düzeniyle toplum düzeni arasındaki koşutluk kurgusudur. Bu aşamada, ideal insan davranışının kozmogonik yapılanmanın temeli kabulü gören Dao'a dayandırılması ve Dao tarafından varlığın özüne verildiği addedilen De'nın bilfiil ahlakiliğin tohumu olarak telakki edilmesi, Çin düşünce geleneğindeki etiksel yaklaşımın semavi ve dünyevi olanı bir arada işleyen dogmatik öğelerle harmanlı yapısını açığa çıkarır. Nihayetinde "ahlak" olarak açıklanan kavramsal örneklemin insan doğası eğilimlerinin kozmolojik normlara uygunluğu olduğu anlaşılır.

Sonuç

Bu çalışmada Çinli düşünürlerce belirlenen ahlakî davranış yöntemlerindeki farklılıklar üzerinde durulmasının nedeni, Gök-Yer ilişkisinde bağlayıcı, beşeri yaşamda uyumcu ve siyasal örgütlenmede idareci özellik gösteren beşerin doğuştan gelen ve sonradan kazandığı eğilimlerine ilişkin geleneksel düşüncede ortak bir yargının olup olmadığını irdelemektir. Edinilen bulgular ışığında gördük ki müşterek bir amaç etrafında birleşen ekoller, sosyo-politik nizamı kurma usulünde fikir ayrılığına düşmekle birlikte ülke yönetiminin başında bulunan hükümdarın davranışına odaklı açıklamalar noktasında uzlaşırlar. Ancak hükümdarın ve dolaylı olarak halkın ideal davranış örgüsünde ortaya konan yöntemler birbiriyle örtüşmez. Ekoller arası görüş farkları, öğretilerin insan doğasına dair çatışmalı görünen teorileri hakkında olup iyiye ulaşma ve kötüden arınmada hangi normların daha verimli olduğu, ekollerdeki metodolojik mübâyenete zemin hazırlar. Örneğin Laozi'da gözlemlediğimiz doğal seyrin sadeliğiyle yaşama, Konfüçyüs'ün kuralcı toplum tesisine uymaz. Veyahut Mozi'nın mutedil tarzı Hanfeizi'nin disiplinli profiliyle alakasızdır; çünkü metafiziki görüngüdeki algılama da fiziki alandaki kanıksama da dönemsel koşullara getirilen çözüm önerileri vesilesiyle farklı açılardan ele alınır. Netice itibarıyla bilişsel ve davranışsal gelişimde kıstas sayılan ahlakî davranış, Dao'a ve Gök'e yüklenen mücerret varsayımına müstenit birbirinden farklı dogmatik öğelere tekabül eder. İlkesel noktınazar doğrultusunda ideal edimin Dao ekolünde kozmolojik; Ru ekolünde epistemolojik; Mo ekolünde sosyolojik ve Fa ekolünde politik bir nitelik gösterdiği çözümlenir. Bu

değişken argümanların ortak özelliğiye, düşünürlerin kozmos düzeninden toplum düzenine uzanan kurgusal anlayışı devlet yönetimiyle bağdaştıran “ahlaki” bir söylemle sunmalarındır ki bu paradigmanın dayanak noktası Çin kozmogonisidir.

Çin kozmogonisinde evrenin üç alanını temsil eden gök, Yer ve insan, mevcudiyetin başlangıcı ve evrendeki her şeyin kaynağı sayılan Dao’ın kozmos yasalarını en yakından takip etmekle vazifelidir. Bu anlayışa göre Gök-Yer uyumundaki bağlayıcı kimliğiyle insan, evrendeki düzenli işleyişin korunması adına yapması gereken her şeyi mütemadiyen yerine getirme görevine tabi tutulur. Bu görevdeki öğretisel ve yönetsel metot, Dao’a uygun davranışa isnat edilen De’dir ve De’yla ilişkilendirilen ahlaki ölçütler, bilişsel ve davranışsal gelişimi sağlamadaki normatif eğilimlerdir. Buna göre, Çin felsefesinde açıklanan ahlaki boyut, kozmos düzeniyle toplum düzeni arasındaki koşutluk gereği kişinin menfaatini değil evrenin menfaatini amaçlar. Bunun anlamı, feodal yapılanma gereği hiyerarşinin hüküm sürdüğü sosyo-politik nizamda toplum fertlerinin edimlerinde bağımsız olmadığı; Dao yasaları ve Gök buyruklarına mutlak suretle riayet etmekle yükümlü kılınmasıdır. Hükümdarın Gök’ün iradesiyle tahta geçmesi, halkını Gök’ün emriyle yönetmesi ve ast-üst ilişkisinde her daim müteakabil sıradüzene boyun eğilmesi devlet idaresinde politik rejimin kozmos yasalarına göre belirlendiğinin en açık delilidir. Ne yöneticiler ne de tebaa, metafiziksel alandan fiziksel dünyaya doğrudan tesir eden Dao’a aykırı hareket edemez. Gök tarafından konan kurallar dizgesinin hiçe sayıldığı anda toplumsal nizamla birlikte evrendeki dengeli işleyişin de bozulacağı ideası sabit olduğundan klasik dönem Çin felsefesinde kurgulanan sekülerleşme, sanıldığı kadar hümanist değil; aksine düzgüsel bir ahlak anlayışıdır. Çünkü insanın Dao’a uygun ideal ediminde fitri De’sıyla etkin rol edinmesi, kozmolojik boyutla ilişkilendirilen sosyo-politik görevinin ahlaki niteliğidir. Bu kapsamda diyebiliriz ki muhtelif davranış yöntemlerinde benzeşen tek yargı, bilgi ve erdemin insan doğasında asli olarak gelişmesine imkân sunan ve öğrenmeye çabalatan standartlardan öteye geçememektedir.

Kaynakça

AMES, Roger. (1986). “Taoism and The Nature of Nature”, *Environmental Ethics* 8/4: 317-350.

- BAI, Gang. (1993). *Zhongguo Zhengzhi Zhidu Tongshi* 中国政治制度通史. Beijing: Renmin Chubanshe.
- BODDE, Derk. (1987). *Chinese Ideas About Nature and Society*. Hong Kong: Hong Kong University Press.
- CHAN, Wing-Tsit. (1963/1). *A Source Book in Chinese Philosophy*. New Jersey: Princeton University Press.
- CHAN, Wing-Tsit. (1963/2). *The Way of Lao Tzu*. New Jersey: Library of Liberal Arts.
- Chunqiu Fanlu* 春秋繁露. (2017). Beijing: Yiya Chubanshe.
- Chunqiu Zuo zhuan* 春秋左傳. (2007). Beijing: The Commercial Press International Co. Ltd.
- Dao De Jing* 道德经. (2011). Beijing: Zhongguo Huaqiao Chubanshe.
- Daxue* 大学. (2015). Beijing: Renmin Youdian Chubanshe.
- Erya* 爾雅. (2015). Beijing: Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe.
- FENG, Youlan, *Zhongguo Zhaxue Shi* 中国哲学史 . Beijing: Chongqing Chubanshe, 2009.
- HAN Feizi 韩非子. (2010). Beijing: Zhonghua Shuju.
- KALTENMARK, Max. (1969). *Lao Tzu and Taoism*. Stanford: Stanford University Press.
- KIRİLEN, Gürhan. (2013): "Klasik Çin Metinlerinde Yabancı Halklar: Bahar ve Güz Yıllıklarına Göre Diler, Ronglar ve Hunlara Bıraktıkları Miras". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/ 2: 263-293.
- KIRİLEN, Gürhan. (2019). *Eski Çin'de Yazın ve Düşünce*. Ankara. Gece Kitaplığı.
- LAU, D.C. (1963). *Lao Tzu Tao Te Ching*. Harmondsworth: Penguin Book.
- LEGGE, James. (1861). *The Chinese Classics*. Michigan: University of Michigan Library.
- Liji* 礼记. (2006). Xinjiang: Xinjiang Qingshaonian Chubanshe.
- Lunyü* 论语. Taipei: Chongwen Shuju, 2016.
- Mengzi* 孟子. (2006). Beijing: Zhonghua Shuju Chubanshe.
- Mozi* 墨子. (2011). Beijing: Zhonghua Shuju.
- SERTDEMİR, İlknur. (2020). *Klasik Çin Metinlerinde İnsan Kavramı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SHAROT, Stephen. (2001). *A Comparative Sociology of World Religions*. New York: New York University Press.
- Shujing* 书经. (1991). Taipei: Zhongyang Tushuguan.
- Shuowen Jiezi* 說文解字. (2011). Beijing: Zhonghua Shuju Youxian Gongsı.

SMITH, Huston. (1991). *The World's Religions*. New York: Harper Collins Publishers.

WANG, Keping. (1998). *The Classic of The Dao: A New Investigation*. Beijing: Foreign Languages Press.

XIAOJING 孝经. (2007). Beijing: Shoudu Shifan Daxue Chubanshe.

XU, Keqian. (2010). "Chinese Dao and Western Truth: A Comparative and Dynamic Perspective". *Asian Social Science* 6/2: 42-49.

XU, Xusheng. (1985). *Zhongguo Gushi De Chuanshuo Shidai* 中国古史的传说时代, Beijing: Wenwu Chubanshe.

XUNZI 荀子. (1999). Changsha: Hunan Renmin Chubanshe.

YIJING 易经. (1993). Changsha: Hunan People's Press.

Zhongyong 中庸. (2003). Taipei: Sishu Duben, Sanmin Shuju.

Zhuangzi 庄子. (1999). Changsha: Hunan Renmin Chubanshe.

Büyük Güç Rekabeti, Jeopolitika ve Asimilasyon Gölgesinde Çin'in Doğu Türkistan Stratejisi

M. Enes DOĞANLAR*

ÖZ: 1990'lı yıllardan bu yana yakaladığı ekonomik büyümeyle birlikte yükselen bir güç olarak ortaya çıkan Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası sistemin başat gücü Amerika Birleşik Devletleri tarafından tehdit olarak algılanması sonrasında, iki gücün temel mücadele alanı olan Doğu ve Güneydoğu Asya'da Çin'in ABD ve müttefikleri tarafından çevrelendiği algısı artmıştır. Küresel ticaret zincirinin merkezinde bulunan Çin, büyük güç rekabetinin görünür hale gelmesiyle ekonomik, ticari ve jeopolitik çıkarlarının tehlikeye girme ihtimaliyle karşı karşıya kalmış, küresel çıkarlarını korumak adına alternatif yollar arayışına girmiştir. Nitekim Çin liderliği, deniz ticaret yollarının güvenliğinin tehlikeye girme ihtimaline karşı 2013 yılında Kuşak ve Yol Girişimi'ni (KYG) başlatmış; bu kapsamda ekonomik, ticari ve jeopolitik çıkarlarını koruma ve adına çıkış noktası olarak Türk-İslam coğrafyasını seçmiştir. Bu gerekçeyle, nüfusunun çoğunluğunu Uygur Türklerinin oluşturduğu Doğu Türkistan bölgesi üzerindeki baskısını artırmıştır. Bu çalışma, Çin devletinin "hayati çıkar" olarak tanımladığı Doğu Türkistan bölgesinin Çin'in bölgesel ve küresel amaçlarına ne ölçüde katkı sunduğunu araştırarak ve bölge üzerinde kurulan baskının nedenlerini; ticaret, güvenlik, tarihsel asimilasyon ve jeopolitik kavramlarıyla tartışacaktır. Bu açıdan büyük güç rekabetinin Çin'in Doğu Türkistan politikalarını nasıl etkilediğini araştırarak elde edilen bulgulara göre, coğrafi unsurlar ve büyük güç rekabetinin Doğu Türkistan'ın önemini artırdığı gözlemlenmiş; Çin'in geleneksel asimilasyon anlayışının ise Uygur Türklerini Çin toplumu içerisinde hızla eritme ve yok etme konusunda bir katalizör görevi gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Büyük Güç Rekabeti, Doğu Türkistan, Jeopolitik, Kuşak ve Yol Girişimi, Asimilasyon*

China's East Türkistan Strategy in The Shadow of Great Power Competition, Geopolitics and Asimilation

Abstract: After the People's Republic of China (PRC), which is emerged as a rising power with its economic growth since the 1990's and was

* Başkent Üniversitesi, Yüksek Lisans, ensdoganlar@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1802-6378>, Gönderim Tarihi: 13 Mayıs 2021, Kabul Tarihi: 13 Haziran 2021.

Önerilen Atf: Doğanlar, E., (2021). Büyük Güç Rekabeti, Jeopolitika ve Asimilasyon Gölgesinde Çin'in Doğu Türkistan Stratejisi, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s. 54-80.

perceived as threat by the United States of America (USA) -the dominant power of the international system,- the perception that China is surrounded by the USA and its allies is increased in East and Southeast Asia, which are the main areas of struggle of the two powers. As the great power competition became visible, China -as a center of the global trade chains- has been faced the possibility of endangering its economic, commercial and geopolitical interest and have sought alternative ways to protect its global interests. Thus, Chinese leadership which is launched Belt and Road Initiative (BRI) in 2013 against to possibility of jeopardizing the security of maritime routes; has chosen Turk-Islam geography as a exit point in order to preserve its economic, commercial and geopolitical interests. For this reason, China has increased its pressure on East Turkistan region, where the majority of the population consist of Uighur Turks. So, this article will investigate that to what extent the East Turkistan region which China defines as "core interest", contributes to China's regional and global goals, and examines the reasons for the pressures on the region with the concepts of trade, security, historical assimilation and geopolitics. In this respect, the study which investigate how great power competition affects China's East Turkistan policies, observed that geographical factors and great power competition increase the importance of East Turkistan region, its also concluded that China's traditional understanding of assimilation plays as a catalyst for the rapid dissolution and destruction of Uyghur Turks within Chinese society.

Key Words: *Great Power Politics, East Turkistan, Geopolitics, Belt and Road Initiative, Assimilation*

Giriş

Mevcut uluslararası sistemin uluslararası belirsizliklerin fazla olduğu, hayati çıkar tanımlamalarının kolayca değişip, ulusal çıkarlara göre meşruiyet kazandırıldığı çok kutuplu bir sisteme evrilmesi, sistemdeki aktörler arasında "güç siyasetine geri dönüş" dönemini başlatmıştır. Bu açıdan, günümüzde devletlerarası meselelerin ve sorunların çözümü için atılacak adımlar küresel zeminde belirlenmekte; jeoekonomik ve jeopolitik rekabet ilişkileri devletlerin sahip oldukları ekonomik güç ve politikalar üzerinden ekonomik, siyasi ve askeri hedefler sağlanmaya çalışılmaktadır. (Oğuzlu, 2020:107). Bu bağlamda, özellikle Çin ile ABD arasında her geçen yıl daha şiddetli hale gelen büyük güç rekabeti, Çin'in ticari ve jeopolitik hedeflerinin tehlike altına girmesine yol açmıştır. Bu yüzden, Çin liderliği tarafından ulusal çıkarların sağlanması konusunda alternatif yollar benimsenmiştir.

Devletlerin dış politika karakterleri ve yaklaşımları, ülkelerin varlık gösterdikleri coğrafyaların değişmez koşulları tarafından şekillendirilmektedir. Bu açıdan ekonomik bir güç olan Çin, küreselleşmenin getirdiği ticaretteki artış ve kendisinin üretim zincirindeki merkezi konumu nedeniyle ticaret yollarının korunması yönünde coğrafya temelli bir dış politika anlayışını öncelemektedir. Sürekli artan ekonomik gücünü askeri ve siyasi güce çevirme kapsamında bölgesel sulara ve kritik ticaret yollarına hakim olmak isteyen Çin, ABD'nin Asya-Pasifik bölgesindeki askeri avantajlarını aşındırmaktadır. ABD'nin resmi denizcilik kurumları tarafından hazırlanan belgelerde Çin'in "stratejik tehdit" olarak tanımlanması, ABD'nin bölgede daha güçlü bir deniz gücü oluşturma çabalarını artırmasına, ittifak ortaklarıyla işbirliğini güçlendirmeye çalışmasına ve kritik deniz hatlarını koruma yönünde çabalara girmesine yol açmıştır (U.S Department of Navy, 2020: 1). Binaenaleyh Çin, ABD ve onun bölgesel müttefikleri olan Japonya, Güney Kore, Avustralya, Hindistan, Vietnam, Filipinler ve Tayvan gibi güçlerin konvansiyonel askeri kuşatması bağlamında kendisini giderek çevrelenmiş hissederek, ekonomik ve siyasi olarak kendi aleyhine dönebilecek bölgesel ittifaklar ve ortaklıklara karşı hassas bir tutum izlemektedir.

Yükseldikçe çevrelenen ve yalnızlaştıkça bölgesel ve küresel anlamda birçok sorunla karşı karşıya gelen Çin liderliği (Karluk, 2020), Doğu Asya'da ABD ile bir sıfır toplamlı oyun mücadelesine girmektense; ekonomik, politik ve diplomatik angajmanını Batı'ya çevirmiş, ABD'nin çevreleme ve kuşatma çabalarına jeopolitik hedeflerini elde edebilmek için güçlü ekonomik araçlarını ortaya koyduğu "Kuşak ve Yol Girişimi (KYG)" ile karşılık vermiştir (Leverent-Bing Bing, 2016: 125). Böylece Çin'in Kuzeybatı bölgesi olan Doğu Türkistan, KYG kapsamında Çin için hayati jeopolitik öneme sahip bir bölge haline gelmiştir. Bölgenin doğal kaynaklar açısından zengin olmasının yanı sıra, enerji kaynaklarının zengin olduğu Türk Cumhuriyetlerine komşu olması Çin'in Batı yönünde gelişen büyük stratejisi açısından önem arz etmektedir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Okur'a göre, (Okur, 2017: 50) Çin ticaretinin denizlerde kısıtlanma ihtimaline karşı en güvenli güzergah Türk ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı "Orta Kuşak" olarak adlandırılan bölgedir. Buna ek olarak Karluk'a göre ise (Karluk, 2017,307), ABD ve Asyalı müttefikleri tarafından Çin'in denizlerde çevrelenmesi, Çin'i yeni arayışlara itmiş ve böylece denizlerdeki

kuşatılmışlıktan kurtulmanın yolu siyasi ve ekonomik açıdan zayıf olan Türk-İslam coğrafyası olarak belirlenmiştir. Bu minvalde bu çalışma, Doğu ve Güneydoğu Asya'da çevrelenen Çin'in -KYG'nin merkezi lojistik üssü olan- Doğu Türkistan'ı ticari, ekonomik ve güvenlik çıkarlarını koruma adına bir çıkış noktası olarak gördüğü görüşlerinden yola çıkarak; büyük güç rekabetinin Çin'in Doğu Türkistan politikalarını nasıl şekillendirdiğini tartışacaktır. Bu bağlamda bölgenin Çin'in bölgesel ve küresel jeopolitik amaçlarına ne ölçüde katkı sunduğunu araştıracaktır.

Bu noktadan hareketle, çalışmanın birinci bölümünde son yıllarda Doğu Asya coğrafyasında Tayvan, Doğu ve Güney Çin Denizleri özelinde cereyan eden jeopolitik gerilimler ortaya konulmuş; büyük güç rekabetinin Çin'i nasıl alternatif politikalar izlemeye teşvik ettiği tartışmaya açılmıştır. İkinci bölümde ise KYG çerçevesinde Doğu Türkistan bölgesinin Çin'in ulusal hedef ve çıkarları kapsamındaki rolüne değinilmiş; bölgenin enerji güvenliği, ticaret ve ulusal güvenlik gibi konulardaki jeostratejik önemine vurgu yapılarak coğrafi gerçeklerin Doğu Türkistan'da nasıl asimilasyona yol açtığı vurgulanmıştır. Buna ek olarak, kendisini üstün medeniyet olarak konumlandıran ve çeşitlilikleri ayrıştırma ve zamanla kendi içinde asimile etmeye dayalı Çin geleneksel felsefesinin Uygur Türklerine karşı gerçekleştirilen asimilasyon politikalarında oynadığı role değinilmiştir.

Doğu Asya Jeopolitiğinin Mevcut Gerilim Noktaları

Günümüzde kadar Çin, Doğu Asya özelinde yükselişini barışçıl bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ancak artan ekonomik gücü ve bu gücünü askeri ve siyasi bir güce çevirmesiyle birlikte ABD ile küresel rekabet içerisine giren Çin, Doğu ve Güneydoğusunda çevrelenmiş hissine kapılmıştır. Büyük güç statüsünü ticari ve ekonomik başarısından alan Çin, Doğu Asya jeopolitiğinde var olan gerilim noktalarını aşma ve ekonomik gücünü sağlamlaştırma adına alternatif yollar aramaya yönelmiş ve bu bağlamda da KYG'nin merkezi noktası olan Doğu Türkistan bölgesini Batı'ya alternatif bir çıkış rotası olarak belirlemiştir.

Çin, 1990'lı yıllarda yakaladığı ekonomik büyüme sonrası son 30 yılda büyük bir güç haline gelerek; dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmayı başarmış, ekonomi alanındaki başarısını ise askeri ve siyasi alanlarda da hissettirmeye başlamıştır. Örneğin, Satın Alma Paritesinde (PPP) 23 trilyon 488 milyar dolar ile ABD'yi geride bırakan

Çin (World Bank); 3.2 trilyon dolarlık hacmi ile dünyanın en büyük döviz rezervlerine sahip ülkesi olmuştur.(Reuters, 2021) Çin'in materyal gücündeki bu değişimle birlikte Orta, Doğu ve Güney Asya coğrafyalarının yanı sıra, küresel ölçekte de gücün dağılımının ciddi oranda etkilendiğini ve bu değişimin ABD-Çin rekabetini tetiklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buzan'a göre (Buzan, 2014: 406) artan ekonomik ve siyasi etki gücüyle birlikte bölgesel ve küresel ölçekte Çin'in değişen hedefleri, Asya'da Çin'e karşı korunma ve dengelemeyi teşvik ederek, ABD'nin Doğu ve Güneydoğu Asya'daki konumunu güçlendirecektir. Böylece ABD, Batı Pasifik ve Hint Okyanusu'ndaki konumunu meşrulaştırarak ve bölgedeki birçok devleti birbirine ve ABD'ye yakınlılaştırarak Çin'e karşı korunma yolunu teşvik edecektir. Stratejik rekabet döneminin yaşandığı çağımızda iki kampın birbirlerinin niyetlerine ve eylemlerine karşı duydukları güvensizlik, Doğu Asya coğrafyasında Tayvan başta olmak üzere, Doğu ve Güney Çin Denizi'nde doğrudan askeri çatışmaya yol açabilecek noktalarda tarafların karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır. Söz konusu bölgelerde artan askeri gerilimler, ekonomik ve stratejik çıkar çatışmaları ve ABD etrafında şekillenen müttefiklikler, diyaloglar ve işbirlikleri Çin'in Doğu ve Güneydoğu Asya'da çevrelendiği ve kısırıldığı algısını artırmaktadır.

Tarihsel anlamda Çin anakarasıyla birleşmesi zorunlu olarak görülen Tayvan, tarihsel öneminin yanı sıra stratejik bir öneme de sahiptir. Jeopolitik konumu neticesiyle, Güney Çin Denizi'ne hâkim bir noktada yer alan Tayvan, gerek ABD'nin Asya-Pasifik bölgesinin dışına itilmesi gerekse Güney Çin Denizi'ndeki ticari deniz hatlarının kontrolü açısından jeostratejik önem arz etmektedir. Ancak ABD ve müttefiklerinin bu bölgede Çin üzerinde oluşturduğu baskı göz önüne bulundurulduğunda Çin, ekonomik, ticari ve siyasi hedeflerini gerçekleştirme adına alternatif politikalar ortaya koymaktadır.

Tayvan Meselesi

Çin'in 21'nci yüzyılda karşılaştığı çok yönlü güvenlik tehditlerinden en önemlisi kırmızı çizgisi olarak tanımladığı Tayvan Meselesidir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949 yılından bu yana Tayvan'ın Çin anakarasıyla birleşmesi yönünde izlediği politika "*Tek Çin Politikası*" (White Paper, 2000) olarak adlandırılmaktadır.

Tek Çin Politikası çerçevesinde tüm Çinli liderler, egemenlik ve toprak bütünlüğünü koruma çerçevesinde, Tayvan'ı savaşılmaya değer bir "*temel ilgi odağı*" olarak tanımlarken, Çin Komünist Partisi'nin

(ÇKP) meşruiyeti ve uzun ömürlülüğü için de adanın Çin anakarasıyla yeniden birleşmesini gerekli görmekteirler. Çin liderliğinin Tayvan'ın geleceğine ilişkin en temel endişeleri, Mayıs 2020'de Hong Kong'da ÇKP liderliği karşıtı gösterilerde bulunan protestocular ile Tayvan'da değişmeye başlayan siyasi lider kuşağının zamanla Pekin'in ortaya koyduğu "tek ülke, tek sistem" modelini reddetmesinden kaynaklanmaktadır (Medeiros, 2021: 12-13). Nitekim Ocak 2019'da yaptığı bir konuşmada Xi Jinping, Hong Kong'da uygulanan bahse konu yönetim modelinin Tayvan tarafından da kabul görmesi gerektiğini, taraflar arasındaki derin rejim farklılıklarının yeniden birleşmeyi reddetmek için bir mazeret olarak kabul edilemeyeceğini ve bu çerçevede Çin tarafının barışçıl yöntemler benimsediğini ancak gerekirse de güç kullanmaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir (Buckley-Horton, 2019). Japonya ve Güney Kore başta olmak üzere ABD'nin bölgedeki ülkelerin güvenliğini sağlama noktasındaki girişimleri ve ulusal çıkarları bağlamında bölgedeki hakim rolü göz önünde bulundurulduğunda Tayvan; Çin-ABD ilişkilerini derinden değiştiren ve muhtemel "Çin-ABD çatışması için bir parlama noktası" oluşturacak jeopolitik riskleri beraberinde getiren bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tayvan, Doğu Asya'daki merkezi konumu ve deniz ticaret yollarına yakınlığından dolayı Japonya ve Çin'in aday hayati önemde görmelerine yol açmaktadır. Dünyanın en büyük üçüncü petrol tüketicisi olan ve petrol ithalatının %90'ı Tayvan Boğazı'ndan geçen Japonya, enerji arzının güvenli bir şekilde anakarasına ulaşması için bölgeyi kontrol altında tutma zorunluluğu hissetmektedir (Blazevic, 2014: 154). Buna ek olarak, bölgede Japonya ve Güney Kore'nin güvenliğini büyük oranda sağlayan ABD için Tayvan hayati önem taşırken, adanın savunmasında ABD'nin göstereceği herhangi bir zafiyet, Japonya ve Güney Kore başta olmak üzere bölge ülkelerinin ABD'ye olan güvenini ciddi oranda sarsacaktır (Mearsheimer, 2014: 35). Bugüne kadar Çin-Tayvan arasındaki ekonomik entegrasyon ve işbirliği gibi temel eğilimler, iki boğaz arası çatışma alanlarını kısıtlamış olsa da; askeri güç dengesinin Çin lehine değişmesi ve bölgede istikrar yaratan eğilimlere hükmetmeye başlamasıyla birlikte Tayvan Boğazı'nda istikrarsızlık potansiyelinin her daim canlı kalması beklenmelidir. (Kastner, 2015: 90).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Tayvan'ın jeopolitik konumu ve artan Çin saldırganlığı nedeniyle ada, Japonya

ve ABD başta olmak üzere bölge devletlerinin ulusal güvenlikleri açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Japon hükümeti son dönemde Tayvan'ı olası Çin saldırganlığına karşı koruma yönünde ABD ile güvenlik işbirliklerinin genişletilmesi yönünde açıklamalar yapmakta, sadece “*meşru müdafaa*” için savaş yetkisi veren Japon Anayasası'ndaki kısıtlamaları kaldırarak bölgedeki istikrarsızlıklara müdahale etme adına yasal yollar aramaktadır. (Nikkei Asia, 2021) Bu, bölgedeki tehlikenin büyüklüğüne ve ciddiyetine işaret ederken, Tayvan'ın bölgedeki istikrarın dengeleyicisi olarak ABD, Japonya ve Doğu Asya ülkeleri açısından jeopolitik ve jeostratejik önemini gözler önüne sermektedir.

Doğu Çin Denizi'ndeki Sorunlar

Doğu Çin Denizi jeopolitiğinin bölge ülkeleri açısından önemli bir çatışma noktası haline gelmesinin ekonomik sebeplerinin yanı sıra, bölge ülkelerinin rekabet güçlerindeki artış ve azalış ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun en önemli iki örneği, yükselen Çin ile gerileyen Japonya arasındaki gizli bölgesel üstünlük mücadelesinde ve ABD'nin -tarihsel dengeleyici rolü çerçevesinde- giderek daha iddialı ve saldırgan hale gelen Çin ile arasındaki çekişmede yatmaktadır. Bölgedeki ekonomik ve siyasi alandaki kaygan zemin nedeniyle, çevre ülkeler birbirleriyle hesaplaşma adına askeri çatışmalara girme eğilimlerine niyetli görünmektedirler (Friedrichs, 2021: 759). Çin-Japonya rekabetinin arka planında temelde tarihsel nedenler yatsa da, son yıllarda bölgede Çin-Japonya arasındaki rekabet, Senkaku/Diaoyu ¹ Adalarındaki egemenlik iddiaları üzerinden şekillenmektedir.

2019 yılı Çin Beyaz Kitabı'nda Güney Çin Denizi'nin yanı sıra Senkaku/Diaoyu Adaları “*Çin topraklarının ayrılmaz bir parçası*” olarak nitelendirilirken, Doğu Çin Denizi'ndeki Diaoyu Adaları sularında devriye gezmek için ulusal egemenlik haklarının kullanılacağı açık bir şekilde belirtilmektedir (White Paper, 2019). Geleneksel görüş, Pekin'in Batı Pasifik'te Japonya'dan Tayvan ve hatta Filipinler'e kadar uzanan ilk ada zinciri (first island chain) ve ötesinde baskın bir oyuncu hale gelerek bölgesel hegemonyasını tesis etmek; bölge ülkeleri üzerinde ekonomik baskı kurmak ve ABD'nin bölgesel ittifaklarını bozarak, ABD kuvvetlerini Çin kıyılarından uzaklaştırmak üzerine kurulu olduğu yönündedir (Brands- Sullivan, 2020). Bahse konu

¹ Japonya söz konusu adaları Senkaku olarak adlandırırken, Çin tarafı ise Diaoyu olarak adlandırmaktadır.

adalar her ne kadar Çin'e ciddi ekonomik ve askeri fayda sağlamayacak olsa da; Senkaku/Diaoyu Adalarının Çin egemenliği ve toprak bütünlüğünü sağlama gerekçesiyle ABD-Japonya ittifakını zayıflatmakla ilgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Mederios, 2021: 17)

Senkaku/Diaoyu Adalarındaki egemenlik iddiaları, Tayvan'ın geleceğinin belirsizliği, Doğu Çin Denizi'ndeki Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) konusundaki anlaşmazlıklar ve Çin'in bölgedeki askeri güç artırımına gitmesi, Japon hükümetini endişelendirmekte ve müttefiki ABD ile bölgenin güvenliğini ve istikrarını sağlamak adına ittifak sistemlerini daha da güçlendirmelerine yol açmaktadır. Özellikle 2013 yılında Shinzo Abe'nin Japonya'da iktidara gelmesiyle birlikte savunma harcamalarını artıran Japonya, küresel ve bölgesel anlamda daha sorumlu bir aktör olarak Doğu Asya güvenliğinde ABD stratejisinin en temel taşı haline gelmiştir. (Vidal-Pelegrin, 2018: 199-200).

Gerek Japonya'nın gerekse ABD'nin Çin'in yükselişine ve bölgedeki iddialı dış politika anlayışına karşı işbirliklerini güçlendirmeleri, Çin'in Doğu Çin Denizi boyunca kalıcı güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmasına yol açmakla birlikte, enerjisini ve askeri varlıklarını anakara savunmasına odaklama çabasını da beraberinde getirecektir. Bu açıdan ABD, ilk ada zinciri boyunca güçlü bir askeri duruş sergilediği müddetçe, Vietnam'dan Tayvan'a ve Japonya'ya kadar bölge ülkeleri Çin'in yükselişine uyum sağlamak yerine ona karşı koymaya çalışacaklardır. Kısacası Çin, ABD ve müttefikleri tarafından Doğu Çin Denizi'nde askeri üsler ve varlıklar tarafından çevrelenmeye devam ettikçe, Çin bölgesel hâkimiyet hedefini gerçekleştirmekte zorlanacaktır (Brands-Sullivan, 2020).

Güney Çin Denizi'ndeki Sorunlar

Tayvan ve Doğu Çin Denizi jeopolitiğinde yaşanan gerilimlerin yanı sıra Güney Çin Denizi (GÇD), ABD-Çin rekabetinin muhtemel çatışma noktalarından birisini oluşturmaktadır. GÇD'ne kıyıdaş olan ve bölgede egemenlik talebi olan ülkeler; Çin, Tayvan, Vietnam, Singapur, Endonezya, Brunei ve Filipinler'dir. GÇD'ne kıyıdaş olan ülkelerin özellikle Spratly Adaları üzerinde egemenlik iddialarında bulunmalarının en önemli sebebi; petrol, doğal gaz ve balık yönünden bölgenin zengin olmasından kaynaklanmaktadır (Chang, 2016: 5). Öte yandan, GÇD'nin Pasifik Okyanusu ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan kritik jeopolitik bir konumda olması; Asya ile Okyanusya

arasında bir köprü niteliğinde olması ve Avrupa-Afrika arası hayati ticaret yollarını birbirine bağlamasından dolayı bölge devletleri açısından stratejik önem arz etmektedir. (Bkz. Harita 1) Bölgenin jeoekonomik ve jeostratejik önemi birlikte değerlendirildiğinde bölge devletleri için GÇD, bölgesel savunma ve ekonomik kalkınma açısından kritik rol oynamaktadır (Chang, 2016: 50-51).

Çin her ne kadar bölgesel egemenlik iddialarını etkili bir şekilde savunsa da söz konusu iddialarının kapsamını belirsiz bırakmaktadır. "Tarihsel egemenlik iddiaları" çerçevesinde şekillenen muğlak Çin talepleri, 1947 yılında Milliyetçi Guomindag (KMT) hükümeti tarafından hazırlanan; Vietnam, Endonezya, Brunei ve Filipinleri çevreleyen "dokuz çizgi hattı" gösteren haritaya dayanmaktadır. Bahse konu haritada belirlenen sınırların Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) kapsamında karasuları olarak tanımlanabilecek alanları fazlasıyla aştığı; bölgedeki hak sahibi ülkeler olan Vietnam, Malezya, Filipinler ve Brunei'nin MEB'i ile kesişmektedir. (U.S Congress, 2020: 84).

Harita 1: Kritik Deniz Hatları ve Güney Çin Denizi'nin Önemi

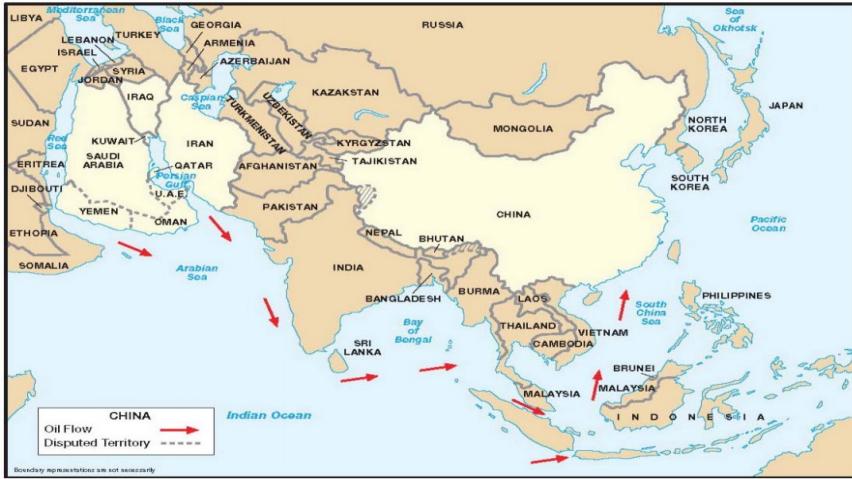

Figure 1. China's Critical Sea Lanes. China is heavily dependent upon critical sea lanes for its energy imports. Some 80% of China's crude oil imports transit the Straits of Malacca.

(Kaynak: U.S Congress Report on Military Power of PRC, 2007)

Çin'in bölgedeki tarihsel egemenlik iddialarının temelinde ise enerji güvenliğini sağlamak yatmaktadır. Güneydoğu Asya bölgesinin ticaret ve lojistik açısından önem arz etmesinin yanı sıra, aynı zamanda dünya petrol ticaretinin %32'sini ve dünya doğal gaz ticaretinin %27'sini kapsayan kritik Deniz İletişim Hatlarını (SLOC)

içermesi, (Roy, 2017: 16) bölgeyi Çin ekonomisi ve milli güvenliği açısından stratejik bir öncelik haline getirmektedir. Nitekim, Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Çin gibi bölge ülkeleri ham petrolün %80'inden fazlasını güvenli bir şekilde ithal edebilmek için GÇD üzerindeki nakliye yollarının akışına güvenmektedirler (U.S Department of Defense, 2020: 9). Bir başka ifadeyle, söz konusu ülkelerin ve Çin ekonomisinin işlerliğinin korunması ve sürekli kalkınmanın sağlanması için GÇD, petrol ve doğal gaz gibi enerji ürünlerinin güvenli bir şekilde ithal edilmesi açısından stratejik önem arz etmektedir. Aksi takdirde, hak sahibi ülkeler arasında cereyan edebilecek bir çatışma riskinin sonucunda deniz ulaştırma hatlarının kesintiye uğraması, ABD'nin de taraf olabileceği küresel bir çatışma ortamı yaratacak ve böylece bölgesel ve küresel ticaret üzerinde yıkıcı etkileri de beraberinde getirecektir. GÇD'nde muhtemel gerilimlerin farkında olan, enerji arzının ve ticaretinin kesilme ihtimalini göz önünde bulunduran Çin, Paracel ve Spratly Adaları çevresindeki küçük resif ve kayalıkları askeri gücünü kullanabileceği "*yapay adalara (artificial island)*" dönüştürerek, bölge üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmektedir. Böylece Çin, bölgesel iddialarını savunma noktasında stratejik pozisyonunu sağlamlaştırmış ve hak sahibi ülkelere askeri olarak üstünlük sağlamış gözükmektedir (Zhao, 2020: 33).

Hakim görüşe göre, Çin'in GÇD'ndeki eylemleri genel itibariyle deniz ticaret yollarına hakim olma ve bölgesel ekonomik ve güvenlik düzeni revize etme girişimi olarak değerlendirilirken; öte yandan ise revizyonist amaçlara hizmet etmeyen, sadece ÇKP'nin meşruiyeti ve geleceği için değerli görülen bir bölge olduğu şeklindedir. (Yoder, 2020: 2017). Buradan hareketle, GÇD'nde yapay adaları silahlandırmasının yanı sıra, enerji arzını ve küresel ticaret yollarını kontrol etme adına güçlü ve modernize bir donanma oluşturan Çin'in (Xinhua, 2020; Wong, 2020; Holmes-Yoshirara, 2009) GÇD'ndeki iddialarının; "*egemenlik, stratejik avantaj ve ekonomik kazanım*" üzerine şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Buraya kadar işlenen bölümde, Tayvan'ın Çin-ABD ilişkilerinde bir parlama noktası oluşturması, Doğu Çin Denizi'nde taraflar arasında yaşanan güvenlik rekabeti ve Güney Çin Denizi sularındaki hakimiyet mücadelesi, ABD ve müttefiklerinin artan Çin gücüne karşı yeni önlemler almasını gerekli kılmıştır. Nitekim, Barack Obama dönemi ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, ABD'nin önceliğinin

Orta Doğu'dan Asya-Pasifik bölgesine kayması gerektiğini ve ABD donanmasının %55'inden fazlasının gelecek 10 yılda bu bölgede konuşlandırılacağını belirtmiştir (Clinton, 2011). Buna ek olarak, 2017 yılında yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde ise Çin, "ABD değerlerine aykırı bir dünya şekillendirmek isteyen," "revizyonist bir güç" ve "stratejik rakip" olarak tanımlanmıştır. (White House, 2017: 2-3) Bu bağlamda, bölgede Asya Altyapı ve Yatırım Bankası (AIIB) ve KYG gibi kurumsal girişimleri başlatarak, ABD'nin bölgesel varlığını tehdit eden ve komşuları üzerinde baskı kurmaya yönelik jeopolitik hırslar güden Çin'in artan gücü ve ekonomik teşviklerini etkisiz hale getirmek için ABD, "Özgür ve Açık Hint-Pasifik Stratejisi'ni (*Free and Open Indo-Pacific Strategy*)" ortaya koymuştur (White House, 2017: 25; Swaine, 2018).

ABD Başkanı Joe Biden'da , 2020 yılında *Foreign Affairs* dergisine yazdığı bir makalede (Biden, 2020) demokrasiler koalisyonunun güçlendirilmesine dikkat çekerek, Çin tehdidinde karşı çözüm yolunu, "daha fazla dostluk, daha fazla işbirliği, daha fazla ittifak ve daha fazla demokrasi" olarak nitelendirmiş, böylece Asya-Pasifik bölgesinde Çin'in ABD ve müttefikleri tarafından ekonomik ve ideolojik zeminde daha fazla sıkıştırılabileceğine yönelik sinyaller vermiştir. Bu yaklaşımın alamet-i farikası ise ABD, Japonya, Hindistan ve Avustralya arasında imzalanan *Dörtlü Güvenlik Diyalogu (Quad)*'dur. Var olan haliyle, Soğuk Savaş dönemi vari çok taraflı bir ittifak görüntüsünden uzak olmasına, üye devletlerin Çin ile güçlü ekonomik bağları olmasına ve üye devletlerin ortak çıkarlar doğrultusunda aynı zeminde olmamalarına rağmen, -Çin'in yükselişini engelleyebilecek bir görüntü vermese de- dengeleyici bir ittifak olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. (Christensen, 2021).

Çin'in bölgesel ve küresel yükselişi karşısında alınan önlemler, Çin'in Tayvan, Doğu ve Güney Çin Denizi'nde daha etkin ve saldırgan dış politika takip etmesine yol açarken, özellikle ticari çıkarlarının ve kritik deniz ulaştırma yollarının tehlikeye girme ihtimaline karşı alternatifler üretmesine yol açmıştır. Çin, böylece KYG çerçevesinde kendisi için hayati öneme sahip ticari ve ekonomik çıkarlarını koruma adına ekonomik ve siyasi anlamda rakiplerine oranla daha zayıf olan Türkistan coğrafyasını kendisine çıkış noktası olarak görmüş; Doğu ve Güneydoğu Asya'da çevrelendikçe KYG'nin ticaret merkezi olan Doğu Türkistan bölgesinde ve bölgede yaşayan Uygur Türkleri'ne yönelik baskısını ve asimilasyon politikalarını artırmıştır.

Çin'in Doğu Türkistan Stratejisi: Jeopolitik, Ticaret ve Asimilasyon

Doğu ve Güneydoğu Asya'da ekonomik, askeri ve siyasi çıkarları zarar gördükçe ve bu bölgelerde küresel ve bölgesel rakipleri tarafından kısırıldıkça Çin'in son yıllarda saldırganlığını en fazla hissettirdiği bölge Uygur Türkeri'nin yoğunlukta yaşadığı Doğu Türkistan olmuştur. Çin'in Kuzeybatısında konumlanan ve ülke topraklarının altıda birini oluşturan Doğu Türkistan'da 1949 yılında nüfusun %90'ını Uygur Türkerleri oluşturmaktayken, Han Çinlileri o dönemde sadece %5'ni oluşturmaktaydı (Jacques, 2016: 325). Çin'in bölgede hâkimiyetini tesis etme amacıyla son 60 yıl içerisinde bölgeye Han Çinlisi göçünü teşvik etmesiyle, Doğu Türkistan nüfusunun %40'ından fazlasının Han Çinlileri tarafından oluşturulduğu ve 1949 yılına oranla bölgedeki varlıklarını %500 oranında artırdıkları belirtilmektedir. (Kamberi, 2015: 1-2). Son yıllarda bölgeye Han Çinlisi göçünün teşvik edilmesiyle birlikte, bölgenin zenginliklerinden en fazla faydalananlar Han Çinlileri olmaktadır. Petrol, doğal gaz, uranyum, demir, kömür ve altın gibi stratejik öneme sahip yer altı zenginliklere sahip olan Doğu Türkistan ekonomisinin %60'ından fazlasını petro-kimya endüstrisi tek başına oluşturmaktayken, bölge Çin'in en büyük ikinci petrol üretim noktası konumundadır.

Han Çinlileri, petrol ve doğal gaz gibi katma değeri yüksek ürünlerin üretim merkezleri olan kuzey bölgelerde ve Urumçi şehrinde yaşarken, Uygur Türkerleri kırsal kesimlerde yaşamaya zorlanmaktadır. Doğu Türkistan ekonomisi her yıl Çin'in toplam ekonomik büyüme rakamlarının üstünde büyüme gerçekleştirerek ortalama %11 civarında büyüse de Han Çinlileri bölgedeki en yüksek payı alan kesim olarak dikkat çekmektedir. Böylece Uygur Türkerleri ve Han Çinlileri arasında yaşanan bu gelir eşitsizliği, her yıl katlanarak derinleşmekte; bölgenin kuzey kesimlerinde yaşayan Han Çinlilerine nazaran güney kesimlerde yaşamak zorunda bırakılan Uygur Türkerleri, bölge zenginliklerinden çok daha az pay almaktadırlar. (Kamberi, 2017: 326-327).

17. yüzyıldan bu yana Mançu İmparatorluğu, Çin Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti yönetimleri altında üç farklı dönemde yönetilen Doğu Türkistan, ilk iki dönemde daha çok ekonomik yönden sömürülürken, sosyal ve kültürel mirasına müdahale edilmeyen bir yönetim içinde var olmuştur. Ancak özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin, ekonomik sömürünün çok ötesine

geçerek bölgede sosyal ve kültürel baskılarını artırmış, Uygur Türklerine karşı ayrıştırıcı ve asimilasyon politikalarını devreye sokmuştur (Emet, 2009: 86-87).

1990'lı yıllarla birlikte Pekin temelinde, Uygur Türkleri ve Tibetlilerin özgürlük mücadelelerinde irtibat içerisinde oldukları Batıda Kazakistan ve Kırgızistan, Güneyde ise Hindistan ve Nepal ile ilişkilerini egemenlik ve iç işlerine müdahale etmeme prensipleri üzerine kurmuştur (Clarke, 2017: 7). Böylece Doğu Türkistan ve Tibet üzerinde mutlak egemenliğini ve otoritesi sağlama yönünde politikalar izlemesiyle birlikte Çin, Uygur Diasporasının harekete geçmesini tetiklemiş ve böylece Uygur Türklerinin maruz kaldıkları ayrımcılığa karşı uluslararası alanda daha fazla destek ortaya çıkmıştır. (Clarke, 2017: 19-20).

Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak adlandırılan Doğu Türkistan'da son yıllarda yaygın insan hakları ihlalleri, insanlık dışı muamele ve zorla çalıştırma dâhil olmak üzere insanlığa karşı suç işlendiğine dair endişeler ve deliller giderek artmaktadır. Birleşmiş Milletler verilerine ve uluslararası haber ajanslarına göre, bölgedeki Uygur Nüfusunun %10'undan fazlasını oluşturan en az 1.5 milyon kişinin olası huzursuzluklarla ilgili endişeleri giderme gerekçesiyle tutuklandığı ve "yeniden eğitim kampları (re-education camp)" adı verilen toplama kamplarına gönderildikleri ortaya konmuştur (Harris, 2019; Reuters, 2019). Bahse konu muamele, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana bir etnik ve dini grubun yaşadığı en büyük tutsaklık olarak nitelendirilirken, söz konusu kamplarda gözetim, zorla çalıştırma ve kısırlaştırma, kültürel ve dini baskı gibi insan hakları ihlalleri yaşandığı iddia edilmektedir. (Lehr-Bechrakis, 2021).

Bu unsurlar göz önüne alındığında, Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde uyguladığı asimilasyon politikalarını güç politikaları çerçevesinde okumak gereklidir. Bu bağlamda özellikle ABD ve müttefikleri tarafından denizlerden sıkıştırılan Çin liderliğinin jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek doğrultusunda ön plana çıkarttığı alternatif politika Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuşak ve Yol Girişimi ve Doğu Türkistan Jeopolitiğinin Önemi

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping 2013 Ekim ayında tarihi İpek Yolu'nu canlandırma planını ortaya koyarak, KYG'ni başlatmış ve söz

konusu girişimi bölgesel ve küresel ilişkilerini geliştirme noktasında bir büyük strateji aracı olarak desteklemeye başlamıştır.

KYG, kara ve deniz temelli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kara temelli olan “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı” kuzey ve güney eksenleri boyunca yüksek hızlı demiryolu, yollar, otoyollar, internet ağları ve fiber optik kablolar gibi alt yapı yatırımlarını kapsarken; deniz temelli olan bölümü “21. yüzyıl Deniz İpek Yolu” ise Çin ve Güneydoğu Asya arasındaki deniz bağlantı noktalarını ve işbirliklerini geliştirmek amacıyla, Çin ile Hint Okyanusu’nu ve bu bölge üzerinden Basra Körfezi ve Kızıl Deniz yoluyla Akdeniz ticaret yollarına ulaşmayı hedeflemektedir (Leverett ve Bingbing, 125-126). Bu çalışma içerisinde söz konusu girişimin ticaret ve dağıtım merkezi olan Doğu Türkistan’ı içerisine alan kara temelli İpek Yolu Ekonomik Kuşağı üzerinde durulacak ve bahse konu bölgenin enerji güvenliği, ticaret ve ulusal güvenlik açısından önemi ortaya konacaktır.

Enerji Güvenliği Açısından Doğu Türkistan

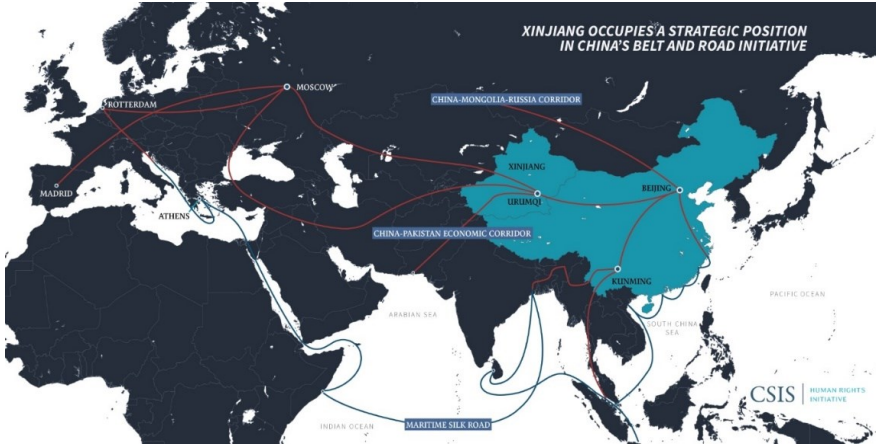
Çin, ABD ardından günde 14 milyon varil ile dünyanın en büyük ikinci petrol tüketen ülkesi konumundayken, son yıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinin küresel petrol tüketimindeki payı azalmış, Asya-Pasifik ülkelerindeki tüketim seviyeleri ise artış göstermiştir (Statista, 2021). Enerji kaynaklarının tüketimi noktasında Çin, 2019 yılı içerisinde doğal gaz dışındaki tüm enerji kaynaklarına olan talepte küresel enerji piyasalarına tek başına hükmetmiş, küresel petrol tüketimindeki yıllık artışa fazladan günlük 680bin varil talep ederek önderlik etmiştir (BP, 2020: 3).

Siyasi istikrarsızlıkların hakim olduğu Orta Doğu ülkelerinin Çin petrol ithalatının neredeyse yarısını karşılaması ve deniz nakliye yolları üzerinden Çin petrol ithalatının %80 oranında Malakka Boğazı’ndan geçiyor olması, Çin enerji güvenliği açısından potansiyel riskler taşımaktadır. Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, Doğu ve Güneydoğu Asya’daki kuşatılmışlığı bertaraf etmek için “Batıya Doğru Yürüyüş” stratejisini başlatan Çin, enerji kaynakları açısından zengin ve enerji arzına alternatif erişim noktaları sunması hasebiyle Doğu Türkistan bölgesini ticaret, ekonomi ve güvenlik hedeflerini sağlama noktasında bir çıkış noktası olarak görmüş ve bölgedeki baskısını ise günden güne artırmıştır.

Bu bağlamda, bölgesel ve küresel hedeflerine ulaşma adına Kuşak ve Yol Girişimini başlatan Çin, Doğu Türkistan bölgesini bu

girişimin ticaret merkezi ve stratejik geçiş güzergahı olarak belirlemiştir. 2020 yılı itibariyle, toplam GSYİH'sı 29 trilyon dolar ve 4,6 milyar nüfuslu 138 ülkeyi kapsayan KYG, Harita 1'de görüldüğü üzere, Çin'in tarihi başkenti Xi'an'dan başlayarak, Urumçi üzerinden Türkler dünyasına oradan Moskova ve Avrupa'ya kadar uzanmaktadır. Yine İran, Orta Doğu ve Türkiye oradan da Moskova üzerinden Avrupa'ya Urumçi üzerinden ulaşan ikinci bir hat bulunmaktadır. Üçüncü bir hat, Pakistan ile yapılan 6.8 milyar dolarlık Çin-Pakistan Ekonomi Koridoru Projesi kapsamında yine Doğu Türkistan toprakları üzerinden kara ve demiryolu hatlarıyla Çin'in Pakistan'da inşa ettiği Gwadar Limanı üzerinden Umman ve Basra Körfezlerine kadar uzanmaktadır (Karluk, 2017: 304-305).

Harita 2: Doğu Türkistan'ın Kuşak ve Yol Girişimi'ndeki Stratejik Önemi

(Kaynak: CSIS, 2021)

Böylece enerji kaynakları açısından zengin alternatif bölgelere yeni güzergâhlar üzerinden ilerlemek isteyen Çin, enerji arzını karşılama noktasında Orta Asya ülkelerine yakın ve bu noktada bir geçiş/bağlantı güzergâhı niteliğinde olan Doğu Türkistan üzerinden bu ihtiyacını karşılama yönünde bir anlayış benimsemektedir. Bu anlamda enerji güvenliği açısından vazgeçilmez bir stratejik nokta olan Doğu Türkistan, coğrafi konumundan maksimum düzeyde yararlanılması gereken bir bölge olarak nitelendirilirken; Orta Doğu ve Orta Asya-Hazar bölgelerindeki enerji kaynaklarının Doğu Türkistan üzerinden lojistiğinin sağlanmasıyla, başka güçlerin denetiminde olan deniz nakliye yollarına olan bağımlılığın azaltılması

gerektiği savunulmaktadır (Yazhou, 2020). Bu bağlamda, Türk Cumhuriyetleriyle siyasi, güvenlik, ekonomik ve ticari ilişkilerini güçlendiren Çin, ABD'nin bölgede etkin bir rol üstlenmesine mahal vermek istememekte ve bölgede KYG gibi iddialı girişimleri başlatarak ABD'nin Orta Asya özelinde nüfuzunu genişletmesine engel olmak istemektedir. Aksi taktirde, Çin hem doğudan hem de batıdan sıkıştırılacak ve böylece "Yükselen Çin" etkin bir şekilde kontrol altına alınacaktır (Fuqiu, 2002). Enerji güvenliği açısından konu bir bütün olarak ele alındığında Doğu Türkistan, Orta Doğu ve Orta Asya-Hazar bölgelerindeki enerji kaynaklarına ulaşma ve Orta Asya ülkeleriyle Çin entegrasyonunu sağlama adına ana itici güç olarak karşımıza çıkmakta ve Çin için vazgeçilmez bir stratejik bölge olmaya devam etmektedir.

Çin Ticaretinde Doğu Türkistan'ın Önemi

Alternatif enerji kaynaklarına ulaşımın yanı sıra, ekonomik ve ticari çıkarlarını KYG üzerinden korumak isteyen Çin için Doğu Türkistan, bir dizi altyapı ve iletişim ağlarıyla Çin'i Avrupa pazarlarına bağlaması açısından da önem arz etmektedir. Bölgede bulunan zengin petrol yataklarının yanı sıra, Çin pamuk üretiminin %85'ini tek başına sağlaması ve dünya moda markalarının küresel tekstil arzının %20'sinin Doğu Türkistan'dan karşılanması, bölgeyi ekonomik ve ticari açıdan stratejik kılmaktadır. Bu bağlamda, ÇKP liderliğinin Doğu Türkistan'da 570.000'den fazla Uygur Türkünü zorla ve elle toplama yöntemiyle pamuk tarlalarında çalıştırdığı iddia edilmiştir (Reuters, 2021).

Ham pamuk, iplik, tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ihracatının önemli bir kısmı Doğu Türkistan'dan karşılanırken; 2018 yılı verilerine göre bahse konu ürünler 266 milyar doları aşan ihracat ile toplam Çin ihracatının %10'unu tek başına oluşturmaktadır (WITS, 2018). Tekstil ve giyim pazarının Çin ekonomisine katkısı düşünüldüğünde, ÇKP liderliğinin Doğu Türkistan bölgesini KYG'nin üretim ve ihracat merkezi haline getirmek istediği ve bunu gerçekleştirmek için de devlet destekli sübvansiyonları ve düşük maaşla işçi çalıştırma yollarıyla bölgedeki üretimi ve ticareti artırmayı hedeflediği söylenebilir (Lehr-Bechrakis, 2021).

Gelecekte deniz yollarına erişimin kesilmesi veya kısıtlanmasının bir sonucu olarak Çin ticaretin güvence altına alınması ve ekonomik kalkınmasının korunması adına Doğu Türkistan büyük önem arz etmektedir. İki kutuplu sistemin aktörlerinden farklı olarak Çin;

Hindistan, Rusya, Japonya, Güney Kore gibi gelecekte bölgesel ve küresel anlamda iddia sahibi olabilecek, güçlü kara ve deniz komşularıyla çevrelenmiş durumdadır. Söz konusu ülkeler arasındaki ilişkilerin günümüzdeki durumu ne olursa olsun, “gelecekte güç dengesi mantığının daha fazla işleyeceğine dair” değerlendirmeler yapılmaktadır (Okur, 2017:49). Bu çerçevede düşünüldüğünde Çin, bölgesel ve küresel anlamda -özellikle KYG'nin başarılı bir şekilde işlemesi noktasında- birçok jeopolitik riskle karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu riskler bağlamında, deniz ticaret yollarının Çin kullanımına kısıtlanması ihtimaline karşı, kara temelli KYG'nin en güvenli güzergâhı Türk ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı “Orta Kuşak” olarak adlandırılan bölgedir. Okur'a göre, Çin'i Avrupa ve Orta Doğu'ya bağlayan üç temel koridordan, kuzey ve güney koridorları Çin için ciddi jeopolitik riskler barındırmaktadır. Ona göre, Rusya'nın KYG'ne olan tavrının muğlaklığı, İran'ın izolasyonu ve hatta bölgedeki çatışmaların merkezinde yer alması, Çin'in Orta Koridoru hayati çıkar olarak algılamasına yol açmakta; orta ve uzun vadede ise Çin'in ticaret ve enerji arzını sağlaması açısından önemli güvenlik avantajları sağlayabilecek konumda olarak nitelendirilmektedir (Okur, 2017: 50-52).

Özetle, Çin-Pakistan Ekonomik Koridorunun da önemi göz önünde bulundurulduğunda, Doğu Türkistan, sadece Çin'in Orta Asya'ya değil, aynı zamanda Pakistan ve Hint Okyanusu'na açılan kapısı olarak da değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, Doğu Türkistan bölgesi, Çin'in Avrasya ve Afrika'nın büyük bir kısmı üzerinde ekonomik ve ticari güç kurmasını sağlayacak alternatif kara ve deniz güzergâhları için bulmacanın temel kilit noktası olarak tanımlanmakta; hatta İngiliz coğrafyacı Halford Mackinder'in “*Dünya Adası (World-Island)*” olarak adlandırdığı Kara Hakimiyet Teorisinin² uygulama alanı olarak yorumlanmaktadır (Kaplan, 2021).

Çin Güvenliğinde Tampon Bölge Olarak Doğu Türkistan

Enerji güvenliği, ekonomi ve ticari çıkarları kapsamında KYG'nin önemli bir kavşak noktası olmasının yanı sıra Doğu Türkistan'ın jeopolitik konumu, Çin milli güvenliği açısından da stratejik bir

² Mackinder'a göre, dünya egemenliği kara hâkimiyetinden gelmektedir. Avrasya'nın iç bölgelerinin dünyanın kontrol merkezi olduğunu söyleyerek bu bölgeyi *Kalpah (Heartland)* olarak; Asya, Avrupa ve Afrika'nın bulunduğu bölgeleri ise *Dünya Adası (World Island)* olarak tanımlamıştır. Kara Hâkimiyet Teorisine göre, Doğu Avrupa'da hüküm süren Heartland'ı; Heartland'da hüküm süren World-Island'ı; World Island'a hâkim olan ise dünyayı kontrol eder. Kaynak: Alexandre Defay, “Jeopolitik,” (Dost Yayınevi, 2005), 19-20

öneme sahiptir. Çin'in geniş toprakları düşünüldüğünde, Çin'in sınır bölgesinin (Doğu Türkistan) aslında kendi sınırları içinde başlıyor olması, Çin'i ciddi oranda tedirgin etmektedir. Bu yüzden, Uygur Türkleri Han Çinlileri tarafından her daim korku, istila ve ayaklanma kaynağı olarak görülmektedirler (Kaplan, 2021).

Bu bağlamda Çin, Uygur Türklerine karşı yürüttüğü insan hakları ihlallerini kendi çıkarları doğrultusunda “üç kötülük” olarak tanımladığı; terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık ile mücadele kapsamında meşrulaştırmaya çalışmış ve bu üç kötülükle mücadele amacıyla Türkistan coğrafyasında etkinliğini artırmaya başlamıştır. Çin, Uygur Türklerine karşı olan endişelerini giderme ve Doğu Türkistan'da istikrarı sağlama adına Rusya'nın da üyesi olduğu; Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşan Şangay İşbirliği Örgütü'nü (ŞİO) kurarak; bölgede nüfuzunu artırma, enerji kaynakları ve nakliye yollarını güvence altına alma ve Müslüman Doğu Türkistan bölgesindeki muhtemel ayrılıkçı hareketlerini durdurma hedeflerini harekete geçirmiştir (Wang, 2006: 24).

Doğu Türkistan meselesinde akılda tutulması gereken en temel gerçekliklerden bir tanesi, 2001 yılında ABD'de gerçekleşen 9/11 saldırıların yarattığı uluslararası ortamdaki değişikliklerdir. Nitekim uluslararası toplumun özellikle de Müslüman nüfusları içeren birçok ayrılıkçı harekete bakış açısı söz konusu olaylar sonrası olumsuz yönde değişirken; Filistin'den Keşmir'e, Kerkük'ten Kırım'a veya dünyanın başka yerlerinde tüm ayrılıkçı hareketler terörizm olarak damgalanmıştır (Fuller, 2003: 14). Böylece Doğu Türkistan üzerinde herhangi bir güvenlik zafiyetine izin vermek istemeyen Çin liderliği, bunu fırsata çevirmiş, Uygur Türklerini radikallikle suçlayarak bölge üzerindeki baskısını artırmıştır.

Türk Cumhuriyetleri, radikal İslam, uyuşturucu ticareti ve silah kaçakçılığı gibi konularda Çin ile aynı endişeleri paylaşırken, her birisi aynı zamanda yükselen Çin'e de çekinceyle yaklaşmaktadır. Bu çekince Türk Cumhuriyetlerinin Uygur Meselesine bakış açılarını ciddi şekilde etkilerken, Çin liderliği bu ülkelerdeki Uygur Türklerini Doğu Türkistan'daki muhtemel ayrılıkçı hareketleri desteklemekten alıkoymaya çalışmaktadır. Bölgede Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerde önemli sayıda Uygur diasporası olduğu düşünüldüğünde, Çin'in bölgedeki güvenlik meselelerini konuşmak ve sınır bölgelerdeki saldırıları ve ayrılıkçı hareketleri engellemek için ŞİO'yu kurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Fuller, 2003: 43).

Sonuç itibarıyla, bölge ülkeleri üzerinden Doğu Türkistan içlerine İslami aşırılığın yayılmasından endişe duyan Çin, Pakistan başta olmak üzere Türkistan coğrafyasında nüfuzunu genişletmiş olsa da, bölge devletleri içerisindeki mevcut radikal yapılanmalar Çin tarafından Doğu Türkistan bağlamında önemli bir tehdit unsuru olarak algılanmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Doğu Türkistan, büyük güçlerin manipülasyonlarına her daim açık bir bölge olarak, Çin'in ulusal güvenliği ve çıkarlarının korunması noktasında Kuzeybatı Çin'de bir tampon bölge görevi görmektedir.

Uluslararası sistemdeki değişimin gözle görünür hale geldiği ve gün geçtikçe daha da derinleşen büyük güç rekabeti göz önünde bulundurulduğunda, Doğu Türkistan bölgesinin Çin liderliği için enerji güvenliği, ticaret ve ulusal güvenlik açısından birçok jeostratejik avantaj sunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bölgesel ve küresel jeostratejik hedeflerini gerçekleştirme adına bölgede oluşabilecek herhangi bir güvenlik zafiyetini bertaraf etme ve kısa sürede istikrara kavuşturma refleksini ortaya koyan Çin liderliğinin Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlallerini coğrafi unsurlar çerçevesinde değerlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bugün Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlalleri her ne kadar jeopolitik ve jeostratejik unsurlar açısından açıklanabilecek olsa da; bu yaklaşımın bir diğer sacayağını da Çin'in tarihsel ötekileştirme ve asimilasyon politikaları oluşturmaktadır. Özellikle bölgeyi en kısa sürede istikrara kavuşturmayı hedefleyen Çin liderliği açısından tarihsel asimilasyon geçmişi önemli bir görev üstlenmektedir.

Doğu Türkistan'daki Asimilasyonun Tarihsel Kökenleri

Tarihsel süreç içerisinde Qin Hanedanlığı (M.Ö 221- M.Ö 206) ile birlikte birleşik ve egemen bir siyasi varlık olan Çin İmparatorluğu, 19'uncu yüzyılda Avrupa devletleri ile karşı karşıya gelene kadar, kendisini dünyanın merkezinde konumlandırmış, çevresinde yaşayan toplumları "barbar" olarak nitelendirerek, dünyanın geri kalanını tek bir medeniyet olarak görme eğiliminde olmuştur (Jacques, 2016: 306-307). Çin medeniyetinin dünyanın en ileri medeniyeti olduğu savına dayanan bu geleneksel anlayış "Çin Merkezli (Sinocentric)" olarak adlandırılırken, Çin'in kendisini dünyanın tek egemen devleti olarak tanımladığı bir dünya düzeni görüşüne dayanmaktadır (Kissinger, 2014: 213).

İmparatorluk döneminde sınırlarının genişliği Sibiry'a'dan Türkistan'a ve Himalaya sınırına kadar uzanan ve yüzölçümü Avrupa

kıtası kadar olan Çin'in bu geniş ve çeşitli topraklara sahip olması, Çin merkezli güç anlayışını destekleyen “*Tianxia*”³ yani cihan düşüncesini ortaya çıkartmıştır. Bu anlayış çerçevesinde, Çinliler, “*Tianxia*'da Çin'in uygarlığa sahip tek ülke ve millet olduğuna” ve *Tianxia*'nın sınırlarının imparatorluğun etkisinin ulaştığı yere kadar uzandığına inanmışlardır. Bu bağlamda, kendisini merkezi konumda gören bu anlayış içerisinde Çin, tarih boyunca yabancı milletlere “*çevre/kenar*” unsuru olarak bakmıştır (Karluk, 2018: 44-45). Özellikle, Çinli-Barbar ayrımı üzerinden yapılan Çin merkezliyetiği ve kendisini üstün konuma koyma zihniyeti, Konfüçyüsçü gelenek çerçevesinde gelişen itaat kültürü ve çeşitliliği tehdit olarak görme anlayışıyla daha da pekişmiş, böylece Çin topraklarında farklılıkların uzun süre hayata kalmasını olanaksız hale getirmiştir (Karluk, 2019, 14). Kendinden olmayı toplum içerisinde eritmeye dayanan bu anlayış temelinde Çin, farklı olanı sosyo-ekonomik, kültürel ve psikolojik anlamda kendi tahakkümü altına girmeye mecbur kılan stratejiler takip etmiş; Çin üstünlüğünü sağlamak adına; askeri üs kurma, kendine bağımlı hale getirme ve işgal edilen bölgelere yerel halktan yönetici atayarak yönetme gibi stratejiler benimsenmiştir (Karluk, 2019: 35-49).

Çinli olmayan ve Çin İmparatoruna bağıllık göstermeyen toplumlar için “*yabancıyı yabancı eliyle idare etmek ve yabancıyı, yabancı ile kontrol altına almak*” stratejisinden hareketle imparatorluğun çıkarlarını korumaya çalışan Çin, yabancı toplumları kontrol etmek için klasik Konfüçyüsçü geleneğin itaat kültürünün bir yansıması olarak, sınırların güvence altına alınmasını amaçlamıştır (Yang, 2013: 24-33). Bu politikayı *Kendine Bağlayarak Yönetme veya Gem-Yular Sistemi* olarak adlandıran Karluk (2019: 41-43) bu stratejinin Çin çevresinde bulunan, doğrudan yönetilmeyen, ancak gelecekte Çin ile bütünleşebileceği ön görülen topraklarda imparatora sadakatini kanıtlamış yerli yöneticiler atanmasıyla “*bir çeşit kendine bağlama, bağımlı hale getirme ve denetim altında tutma*” stratejisi olarak tanımlamaktadır.

Kendisini yabancılar nezdinde üstün tutan, Çin merkezli *Tianxia* etrafında inşa edilen bu anlayışın, bugün Doğu Türkistan ve Tibet gibi bölgelerde Çinli olmayan Türk ve Tibetlilere uygulanan insanlık dışı muamelelerin sebebi olduğu ve yukarıda bahsi geçen çevre/kenar

³ *Tianxia*'nın Türkçe karşılığı “Göğün Altı” olarak belirtilmektedir. *Tianxia* anlayışı için ayrıca bkz: Abdürreşit Celil Karluk, “Çinlilerin Millet Düşüncesinin Kökenleri ve Ötekilere Bakışı,” *Doğu Asya Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1,1 (2018): 44-45

veya yabancı/barbar ilişkilerini şekillendiren ötekileri yönetme kültüründeki felsefeye dayandığı ve tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar gelişerek geldiği yorumu yapılabilir. Özetle, kendini merkezde konumlandıran ve kültürel olarak yüksek gören, ötekini küçümseyerek Çin toplumu içerisinde yabancı/barbar ayrımı yapan bir psikoloji unsurunun şekillendirilmesi, Çinli olmayan halkların Çin egemenliğindeki varlıklarını ve mevcudiyetini imkânsızlaştırmıştır. Böylece, ötekiyi düşmanlaştıran ve ona karşı güçlü bir refleks duygusunun içselleştirildiği bir Çin toplumu inşa edildiğini öne süren Karluk (Karluk, 2019: 34), bu tahammülsüz ve hoşgörüden uzak anlayışın, özellikle 2017 yılından sonra Doğu Türkistan'da Uygur Türkleri ve diğer etnik gruplara yönelik gerçekleştirilen toplama kamplarında açıkça görüldüğünü öne sürmektedir.

Nitekim, Mart 2021'de ABD tarafından yayınlanan 2020 Yılı İnsan Hakları Uygulamaları Ülke Raporları'nda, Çin'in çoğunluğu Müslüman olan Uygurlara karşı "soykırım" gerçekleştirdiğini, Uygurlar ve diğer dini ve etnik azınlık gruplarının üyelerine ise hapis, işkence, zorla kısırlaştırma ve zulüm dahil olmak üzere insanlığa karşı suç işlediği rapor edilmiştir (U.S Department of State, 2021). Benzer şekilde Avrupa Birliği, ABD, Kanada ve Birleşik Krallık, 22 Mart'ta Doğu Türkistan'da yaşananları insan hakları ihlalleri olarak tanımlayan ortak bir deklarasyon yayınlamışlardır (White House, 2021). Bilakis, Müslüman ülkelerin liderleri Doğu Türkistan konusunda sessizliklerini korumaktadırlar. Pakistan, Çin'in en önemli yatırım ortaklarından birisi olurken, Suudi Arabistan Çin'in söz konusu yeniden eğitim kamplarını savunmakta, hatta Batı Emperyalizmi karşıtı İran dahi Çin ile olan derin bağları sebebiyle sessizliğini korumakta, Türk dünyasının en büyük gücü Türkiye ise bu muamelelere sessiz kalmaktadır. (Altay, 2021). Demokrasiler insan hakları çerçevesinde Doğu Türkistan'da yaşananlara tepki verirken, bir önceki bölümde de değinildiği üzere Çin liderliği Doğu Türkistan'da yaşananları coğrafi unsurlar çerçevesinde değerlendirmektedir.

Özetle, yukarıda bahsi geçen geleneksel asimilasyon politikalarının günümüze yansımaları görülmekle birlikte, söz konusu uygulamaların günümüzdeki büyük güç rekabetinin etkisi çerçevesinde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim KYG çerçevesinde denizlerdeki kuşatılmışlık algısına yönelik alternatif politikaları hayata geçiren Çin, Batı'ya çıkış noktası olarak

gördüğü Doğu Türkistan'da asimilasyon politikalarını hızlandırmıştır. Çin'in ötekini kendi içinde zamanla eritmeye dayalı tarihsel asimilasyon anlayışı konusundaki geçmiş tecrübeleri değerlendirildiğinde, büyük güç rekabetinin getirdiği güvenlik ortamına daha hızlı ayak uydurabilmek için geleneksel asimilasyon tekniklerinin Uygur Türklerini eritme ve yok etmek için bir nevi katalizör görevi üstlendiğini sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Doğu ve Güneydoğu Asya coğrafyasında bölgesel ve küresel güçler arasında şekillenen etkileşim ve bu etkileşimlerden ortaya çıkan büyük güç rekabeti, Doğu Türkistan meselesinin bir yandan jeopolitik nedenlerle açıklanmasını gerekli kılmıştır. Bu açıdan, ekonomik, siyasi ve jeopolitik hedeflerini gerçekleştirme adına coğrafi şartların esiri olan Çin'in alternatif tek manevra alanı olarak Doğu Türkistan bölgesi ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Doğu Türkistan meselesini Batılı güçlerin aksine insan haklarından ziyade coğrafi unsurlar çerçevesinde değerlendiren Çin, gerek ekonomik büyümesini sürdürmek, gerekse kritik deniz ticaret yollarına bağımlılığını hafifletmek ve Doğu Türkistan'ın jeostratejik avantajlarını değerlendirmek adına bölgedeki Uygur Türklerine karşı asimilasyon politikaları uygulamaya başlamıştır. Bunun en önemli sebebinin ise büyük güç rekabetinin ortaya çıkarttığı güç siyasetine geri dönüş ortamının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Özellikle Obama dönemiyle, ABD'nin Asya-Pasifik bölgesindeki askeri varlığını artırmasıyla birlikte, ticari ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda Çin tarafından Batı pazarlarına ulaşmak için bir çıkış noktası olarak görülen Doğu Türkistan'ın önemi daha fazla artmıştır. Yine 2008 Küresel Ekonomik Krizi sonrası artan Çin gücüyle birlikte, ABD ve Çin; askeri, ekonomik ve teknolojiyi kapsayan birçok alanda stratejik rekabete tutuşmuşlardır. Bu çerçevede, Çin'in temel çıkar alanları olarak belirlediği Tayvan, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi'ndeki artan ABD varlığıyla Çin'in denizler üzerindeki ticari ve ekonomik çıkarlarının sekteye uğrama ihtimali; Uygur Türkleri üzerinde zorla çalıştırma, kısırlaştırma, kültürel ve dini baskı gibi asimilasyon politikalarını daha da şiddetlendirerek, bölgede oluşabilecek herhangi bir güvenlik zafiyetini bertaraf etme ve kısa sürede istikrara kavuşturma refleksi ortaya çıkartmıştır. Bu minvalde, enerji güvenliğinin sağlanması, ticari ve ekonomik çıkarların korunması ve milli güvenliğin tesis edilmesi açısından

stratejik öneme sahip olan Doğu Türkistan, 9/11 Olayları da fırsat bilinerek, “terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık” gerekçeleriyle daha fazla baskı altına alınmıştır. Böylece büyük güç rekabeti, Çin'in jeopolitik hırslarını sağlama noktasında Doğu Türkistan özelinde daha saldırgan davranmasına yol açmakla birlikte, bölgedeki olası tüm istikrarsızlıkları erkenden engelleme konusunda bölgedeki tüm farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik politikaların izlenmesine yol açmıştır.

ÇKP liderliğinin Doğu Türkistan üzerinden ekonomik, siyasi ve jeopolitik girişimlerle gerçekleştirdiği kısa ve uzun vadeli stratejik hedefleri, aynı zamanda Çin'in tarihsel asimilasyon politikalarıyla da açıklanabilmektedir. Üstün medeniyet anlayışı çerçevesinde ötekini ayırıştırarak zamanla kendi içerisinde asimile etme/eritmeye dayalı Çin felsefesinin, Doğu Türkistan özelinde geçmişten günümüze kadar var olduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda çalışmada, büyük güç rekabetinin ortaya çıkarttığı güvenlik ortamında Doğu Türkistan bölgesinde oluşabilecek herhangi bir güvenlik zafiyetini engellemek adına bölgedeki Uygur Türklerini hızla eritme, yok etme veya ÇKP ideolojisine uyumlu şekilde topluma katma amaçlarının izlendiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu açıdan geleneksel Çin asimilasyon tekniklerinin Çin'in bölgesel ve küresel amaçları doğrultusunda kullanılan bir nevi katalizör olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Özetle, büyük güç rekabeti ve jeopolitik hırslar, Doğu Türkistan'da Türk-İslam kültürünü yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmışken, söz konusu coğrafya ülkelerinin bu meseleye neredeyse kayıtsız kalmaları, binlerce yıldır Türk-İslam kültürüne mihmandar olan Osmanlı mirası Kaşgar gibi şehirlerin ve Uygur Türklerinin kültürlerinin yok olmaya yüz tutmasına yol açmaktadır.

Kaynakça

ALTAY, Kuzzat (2021), Why Erdogan Has Abandoned the Uyghurs, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2021/03/02/why-erdogan-has-abandoned-the-uyghurs/>

BLAZEVIC, Jason J (2010), The Taiwan Dilemma: China, Japan, and the Strait Dynamic, *Journal of Current Chinese Affairs*, 4, 143-173

BRANDS, Hal ve Sullivan, Jake (2020), China has Two Paths to Global Domination, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2020/05/22/china-superpower-two-paths-global-domination-cold-war/>

Doğınlar, Büyük Güç Rekabeti, Jeopolitika ve Asimilasyon Gölgesinde Çin'in Doğu ...

BUZAN, Barry (2014), The Logic and Contradictions of 'Peaceful Rise/Development' as China's Grand Strategy, *The Chinese Journal of International Politics*, 7,4, 381-420

CHANG, Yen-Chiang (2016), The South China Sea Disputes: An Opportunity for the Cross Taiwan Strait Relationship, *Asian Yearbook of International Law*, 22, 50-66

CHRISTENSEN, Thomas J. (2021), There Will Not Be a New Cold War, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-03-24/there-will-not-be-new-cold-war>

CLARKE, Micheal (2017), The Impact of Ethnic Minorities on China's Foreign Policy: The Case of Xinjiang and the Uyghur, *China Report*, 53, 1, 1-25

DEFAY, Alexandre (2005), *Jeopolitik*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.

FULLER, Graham E. ve Starr, S. Frederick (2003), *The Xinjiang Problem*, Central Asia-Caucasus Institute.

EMET, Erkin (2009), *5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan*, Ankara, Grafiker Yayınları.

FRIEDRICH, Jörg (2012); East Asian Regional Security, *Asian Survey*, 52-4, 757-776.

FUQIU, Gao (2002), The Real Purpose of the American March into Central Asia, *Liaowang Magazine*, May 10 2002, <https://corpora.tika.apache.org/base/docs/govdocs1/522/522862.pdf>

JACQUES, Martin (2016), *Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor? Batı Dünyasının Sonu ve Yeni Bir Küresel Düzenin Doğuşu*, çev. Sami Oğuz Ankara: Akılçelen Kitaplar.

YODER, Brandon K. (2020), How Credible are China's Foreign Policy Signals? IR Theory and the Debate about China's Intentions, *The Chinese Journal of International Politics*, 577-605.

KAMBERI, Dolkun (2015), *Uyghurs And Uyghur Identity*, Radio Free Asia, Washington D.C.,

KAPLAN, Robert (2021), The One-Sided War of Ideas with China, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2021/03/02/the-one-sided-war-of-ideas-with-china/>

KARLUK, Abdürreşit Celil (2018), Çinlilerin Millet Düşüncesinin Kökenleri ve Ötekilere Bakışı, *Doğu Asya Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1,1 30-54.

KARLUK, Abdürreşit Celil (2019), *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*, Ankara, Atlas.

KARLUK, Abdürreşit Celil (2017), Çin'in İpek Yolu Projesi ve Yumuşak Gücü, I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi.

Doğanlar, Büyük Güç Rekabeti, Jeopolitika ve Asimilasyon Gölgesinde Çin'in Doğu...

KASTNER, Scott L. (2015), Is the Taiwan Strait Still a Flash Point? Rethinking the Prospects for Armed Conflict between China and Taiwan, *International Security*, 40, 3.

KISSINGER, Henry (2014), *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, USA, Penguin Press.

LEVERETT, Flynt ve Bingbing Wu, (2016), The New Silk Road and China's Evolving Grand Strategy, *The China Journal*, 77, 110-132.

MEARSHEIMER, John J. (2014), Taiwan's Dire Straits, *The National Interest*, 130, 29-39.

OĞUZLU, Tarkan. (2020), *Büyük Strateji ve Yumuşak Güç*. Ali L. Karaosmanoğlu, Ersel Aydın (Ed.) *Strateji Düşüncesi Kuram, Paradoks, Uygulama* içinde (s.107). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

MEDEIROS, Evan S. (2021), Major Power Rivalry in East Asia, Council on Foreign Relations (CFR), Center for Preventive Action.

OKUR, Mehmet Akif, (2017), Bir Kuşak, Bir Yol Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar, *Akademik Hassasiyetler* 4,8, 45-55.

BIDEN Jr. Joseph R. (2020), Why America Must Lead Again, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again>

HOLMES, James R. ve YOSHIHARA, Toshi (2009), A Chinese Turn to Mahan? *China Brief*, 9,13.

ROY, Nalanda (2017), The Dragon's Charm Diplomacy in the South China Sea, *Indian Journal of Asian Affairs*, 30, 1-2, 15-28.

SWAINE, Michael D. (2018), A Counterproductive Cold War with China, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-03-02/counterproductive-cold-war-china>.

VIDAL, Ll. López ve Pelegrín, Àngels (2018), Hedging Against China: Japanese Strategy Towards A Rising Power, *Asian Security*, 14,2 193-211.

WANG, Yuan-Kang (2006), China's Grand Strategy and U.S Primacy: Is China Balancing American Power?, *The Brookings Institution*.

YAZHOU, Liu Batı (2021), Batı Bölge Teorisi (Çin'in Büyük Türkistan Politikası), 21. Yüzyıl Enstitüsü <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/bati-bolge-teorisi-cin-in-buyuk-turkistan-politikasi>

ZHAO, Suisheng (2020), President Xi's Big Power Diplomacy: Advancing an Assertive Foreign Policy Agenda içinde *Mapping China's Global Future: Playing Ball or Rocking the Boat?*, Axel Berkofsky ve Guilia Sciorati, (Milan, Ledi Publishing), 24-37.

E-Kaynakça

1.5 million Muslims could be detained in China's Xinjiang, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-china-xinjiang-rights/15-million-muslims-could-be-detained-in-chinas-xinjiang-academic-idUSKCN1QU2MQ> Erişim: 25.2.2021.

2019 White Paper, China's National Defense in the New Era http://www.xinhuanet.com/english/2019-07/24/c_138253389.htm

2020 Country Reports on Human Rights Practices, U.S Department of State, <https://www.state.gov/reports/2020-country-reports-on-human-rights-practices/> Erişim: 25.2.2021.

Advantages at Sea, Prevailing with Integrated All-Domain Naval Power," US. Department of Navy, Aralık 2020, s.1-2 <https://media.defense.gov/2020/Dec/16/2002553074/-1/-1/0/TRISERVICESTRATEGY.PDF> Erişim; 8.5.2021.

British Petroleum Statistical Review of World Energy 2020, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> Erişim: 11.5.2021.

China accused of forcing 570,000 people to pick cotton in Xinjiang, Reuters, <https://www.reuters.com/article/china-cotton-forced-labour-trfn-idUSKBN28P2CM> Erişim: 5.3.2021.

China Textiles and Clothing Exports by country and region in US\$ Thousand 2018" World Integrated Trade Solution (WITS) https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2018/TradeFlow/Export/Partner/all/Product/50-63_TextCloth Erişim: 25.3.2021.

CLINTON, Hillary (2011), America's Pacific Century, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/> Erişim: 25.2.2021.

Countries with the highest oil consumption worldwide in 2019, Statista, <https://www.statista.com/statistics/271622/countries-with-the-highest-oil-consumption-in-2012/> Erişim: 11.5.2021.

Department of Defense, "Annual Report to Congress [on] Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020," s.9 <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF> Erişim: 5.5.2021.

Harris, Rachel, Securitisation And Mass Detentions In Xinjiang, The CESS Blog, <http://thecessblog.com/2018/08/securitisation-and-mass-detentions-in-xinjiang-by-rachel-harris-soas-university-of-london/> Erişim: 9.5.2021);

Japan, U.S. defense chiefs affirm cooperation over Taiwan emergency <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/US-China-tensions/Japan-U.S.-defense-chiefs-affirm-cooperation-over-Taiwan-emergency> Erişim: 3.5.2021.

Karlık, Abdürreşit Celil, Yükseldikçe Çevrelenen, Yalnızlaşan Çin'in Sorunları, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-yukseldikce-cevrelenen-yalnizlasan-cin-in-sorunlari/2007057> Erişim; 9.5.2021.

Lehr, Amy K. and Bechrakis, Mariefaye (2021), Combating Human Rights Abuses in Xinjiang, CSIS, <https://www.csis.org/features/combating-human-rights-abuses-xinjiang> Erişim: 2.1. 2021.

President Xi reviews navy in South China Sea, Xinhua, http://www.xinhuanet.com/english/2018-04/13/c_137106984.htm Erişim 31.12.2020.

The White House, 'National Security Strategy of the United States of America', December 2017, s.2-25 <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> Erişim: 6.5.2021.

U.S.-China Strategic Competition in South and East China Seas: Background and Issues for Congress, Congressional Research Service, 17 Aralık, 2020, s.79 <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R42784> Erişim; 25.4.2021.

White Paper – The One-China Principle and the Taiwan Issue, Taiwan Affairs Office and The Information Office of the State Council, 21Şubat 2000, <https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceno/eng/ztxw/twwt/t110655.htm> Erişim; 5.5.2021.

Wong, Edward (2020), Chinese Military Seeks to Extend its Naval Power, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2010/04/24/world/asia/24navy.html> Erişim 31.12.2020.

Xi Jinping Warns Taiwan That Unification Is the Goal and Force Is an Option, New York Times, 2020, <https://www.nytimes.com/2019/01/01/world/asia/xi-jinping-taiwan-china.html> Erişim: 28.11.2020.

GDP, PPP (current international \$) – China, United States, World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?locations=CN-US> Erişim: 25.2.2021.

China's April foreign exchange reserves rise to \$3.2 trillion, Reuters, 7 Mayıs, 2021, <https://www.reuters.com/world/china/chinas-april-foreign-exchange-reserves-rise-32-trillion-2021-05-07/> Erişim; 10.06.2021.

Tayvan'da Kentsel Politikalar*

Kıvılcım AKKOYUNLU ERTAN †

Öz: Bu çalışma ile Tayvan'ın kentsel yaşam kalitesi, kentsel planlama araçları, kentsel politikaları araştırılmış; Tayvan'da kentsel politika ilkeleri ve uygulamaları incelenmiştir. Bu çerçevede, Tayvan'ın ilgili yasaları ve mekânsal planları, ilgili internet siteleri ve Türkçe ve İngilizce akademik kaynaklar üzerinden incelenmiştir.

Tayvan'ın ekonomik ve endüstriyel gelişiminde gösterdiği başarıların kentsel ve çevresel yaşam kalitesini olumsuz etkilemesine karşın, kentsel sorunlarına yönelik yasal düzenlemelerdeki ve uygulamadaki eksiklikleri giderme yolunda başarılı çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bu çalışmada; Tayvan'ın kentsel politika ve uygulama alanında gösterdiği başarıyı ortaya koymak açısından Yerel Yönetimler Yasası, Çevre Yasası, Kentsel Planlama Yasası, Mekânsal Planlama Yasası incelenerek kentsel yaşam kalitesinin artırılması amacıyla önemli görülen düzenlemelere yer verilmiştir. Kentsel planlama ve kentsel yaşam kalitesinin artırılması açısından ayrıntılı yasal düzenlemeleri yürürlüğe koyan Tayvan, ekonomik ve endüstriyel gelişimin yarattığı olumsuzluklara karşı akılcı politikaları yürürlüğe koymuş, bu alandaki uluslararası gelişmeleri rehber edinmiş ve ulusal önlemleri almak konusunda kararlı bir tavır sergilemiştir.

Sürdürülebilir gelişme ve bu doğrultuda kentsel-kırsal yaşam kalitesini yükseltme amacına yönelik olarak bir dizi yasa çıkaran Tayvan, sürdürülebilir kentler yaratma yolunda da hızla ilerlemektedir. Ekonomik ve endüstriyel gelişimin yanında nitelikli yerleşimler oluşturma çabası içinde bir ülke olarak karşımıza çıkan Tayvan, kentsel politikaları ile benzer kentsel sorunları yaşayan ülkeler açısından örnek alınabilecek bir niteliğe kavuşmuştur.

Tayvan'ın kentleşme politikası, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından olumlu politikalar, ilkeler ve uygulamalar içermekte olup bu çalışma ile Tayvan kentleşme politikasının, Türkiye'deki kentleşme politikasına örnek oluşturabilecek yönleri saptanmaya çalışılmıştır.

* Bu çalışmada, Tayvan Bursu (Taiwan Fellowship 2020) sırasında Tayvan Ulusal Chengchi Üniversitesi'nde (National Chengchi University) erişilen bilgilerden ve kaynaklardan da yararlanılmıştır.

† Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-Posta: ertankv1cm@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5759-2057>

Gönderim Tarihi: 09 Mayıs 2021, Kabul Tarihi: 03 Haziran 2021

Önerilen Atıf: Akkoyunlu Ertan, K., (2021). Tayvan'da Kentsel Politikalar, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s.81-112.

Anahtar Sözcükler: *Tayvan'ın Kentsel Yaşam Kalitesi, Tayvan'ın Kentsel Düzenlemeleri, Tayvan'da Kentsel Politikalar*

Urban Policies in Taiwan

Abstract: In this study, urban life quality, urban policy tools, urban policies of Taiwan have been investigated; urban policy principles and practices in Taiwan have been studied. In this context, Taiwan's relevant laws and spatial plans were examined through relevant websites and academic references in Turkish and English.

It is concluded that Taiwan's recent success in economic and industrial development has adversely affected the quality of urban-environmental life. However, it has taken significant steps to address the shortcomings in legal regulations and practices for urban problems. In this context, related legal documents such as Local Governments Act, Environmental Act, Urban Planning Act, Spatial Planning Law were examined. Taiwan, which puts rational regulations and policies into force and takes into consideration the international regulations against some of the adverse effects of economic and industrial development.

Taiwan enacting a series of laws to improve the quality of urban-rural life and sustainable development is also rapidly advancing towards creating sustainable cities. As a country to create qualified settlements and economic and industrial development, Taiwan's laws and policies can be taken as an example by the countries experiencing similar urban problems.

All these qualities of Taiwan's urbanization policies include favorable policies, principles, and practices in terms of developing countries such as Turkey. Therefore, with this study, we assert that urban policies in Taiwan should be a model for Turkey's urban policies.

Keywords: *Quality of Urban Life in Taiwan, Urban Legislation of Taiwan, Urban Policies of Taiwan*

Tayvan'da Kentsel Yaşam Kalitesi

Toplumsal, ekonomik, siyasal durumunu bazı istatistiki verileri üzerinden Tayvan'ın kentsel ve çevresel sorunlarını ve çözüm çabalarını görebiliriz. Kent ve kırsal yaşamı için olmazsa olmaz olan çalışma ve ekonomik gereksinimler, konut, dinlenme, yaşam kalitesi, katılım, güvenlik gibi sorunlar, kentsel ve çevresel yaşam kalitesini ve gündelik hayatı doğrudan etkilemektedir. Bu noktadan hareketle Tayvan'daki durumu, kentsel ve çevresel sorunları, bazı istatistiki

veriler ışığında gözler önüne sermeye çalışacağız. Bu kapsamda Tayvan'daki gündelik yaşam ve kentsel-kırsal-çevresel yaşam kalitesini etkileyen bazı göstergelere¹ yakından bakmakta yarar vardır.

Tablo 1: Konut Koşulları: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kişi başına oda sayısı	Oda	-	1.60	1.60	1.70	1.70	-
Konut Harcaması	%	18.00	18.00	18.00	17.00	17.00	18.00
Temel Hizmetlerden Yoksun Konut	%	-	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 349

Ulusal Göstergeler

Ulusal Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kişi Başına Ortalama Konut Alanı	M ²	13.38	13.49	13.54	14.01	14.19	14.44
Konut fiyatının Gelire Oranı	-	7.30	7.80	8.40	8.40	8.50	9.30
Kıranın Gelire Oranı	%	13.70	13.80	13.50	13.60	13.50	13.60
Konuttan Duyulan Tatmin Düzeyi	%	-	81.90	84.90	82.90	85.90	84.80
Konutu Kuşatan Çevre Kalitesinden Tatmin Düzeyi	%	-	82.40	81.90	81.80	83.00	82.30

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 349

Konut gereksiniminin karşılanması, insan yerleşimlerinin bu kapsamda da kentsel yaşamın önemli işlevlerinden biri olup kentsel yaşam kalitesini de doğrudan etkilemektedir. Tablo 1'den görüleceği üzere uluslararası göstergelerle karşılaştırıldığında kişi başına düşen

¹ Tablolarda belirtilen uluslararası göstergelerde Tayvan halkının mutluluğunu diğer ülkelerle karşılaştırmak üzere Bütçe, Muhasebe ve İstatistik Genel Müdürü (DGBAS) tarafından Ulusal ve Uluslararası Mutluluk Göstergeleri derlenmiş (Data kitabındaki 11 başlık ve 24 göstergeden konumuz açısından çarpıcı olanlar seçilerek) ve OECD tarafından açıklanmış Daha İyi Yaşam İndeksi benimsenmiştir. Ayrıca OECD ya da ulusal kuruluşların gösterge tanımlarının yıldan yıla değişmekte olduğu görülmüştür (DGBAS, Yürütme Erki (Executive Yuan), R.O.C. (Taiwan), National Statistics/Social Indicators Well-being Indicators, retrieved Jun 2018'den akt.; Taiwan Statistical Data Book, 2018: 359). 2020 tarihli Tayvan İstatistik Veri Kitabı internete henüz yüklenmediğinden 2018 verileri kullanılmıştır.

oda sayısı biri geçmekte; gelire göre konut harcaması %18'ler civarında seyretmekte; temel hizmetlerden yoksun konut kaydedilmemiştir. Ulusal göstergelere göre kiranın gelire oranı %13 civarı olup konuttan duyulan tatmin %85'lere yaklaşmakta, konut çevresinden duyulan tatmin yine %82 civarında seyretmektedir.

Tablo 2: Gelir ve Refah: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Hane Geliri (Satın Alma Gücü Paritesi-PPP)	(ABD doları)	28,083	29,451	29,679	31,771	31,648	31,807

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 350

Ulusal Göstergeler

Ulusal Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tüketim Harcaması (Kişi başına)	Tayvan doları	221,584	225,292	232,998	239,736	245,047	253,033
En yüksek %20'nin en düşük %20'ye Oranı	%	6.17	6.13	6.08	6.05	6.06	6.08
Görece Yoksulluk Oranı	%	7.74	7.72	7.26	7.16	7.12	6.62

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 350

İş sahibi olmak ve yerleşime dayalı insani gereksinimlerin karşılanabilmesi için düzenli bir gelirin elde edilmesi, kentte nitelikli bir yaşam sürebilmenin olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Tablo 2'den görüleceği üzere hane halkı geliri ve tüketim harcamaları yükseliş eğilimindedir. Üst ve alt gelir grupları arasındaki oran durağan bir çizgi izlemekte olup gelir uçurumunun artmaması olumlu bir gelişmedir. Yoksulluk oranının ise 2016'da düşüş gösterdiği izlenmektedir.

Tablo-3: İş ve Kazanç Durumu: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İstihdam Oranı	%	63	63	63	64	64	65
Uzun Dönemli İşsizlik Oranı	%	0.73	0.69	0.67	0.66	0.61	0.60

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 351

Ulusal Göstergeler

Ulusal Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yarı zamanlı, geçici ya da sık iş değiştiren Çalışanlar	%	6.50	6.79	6.94	6.93	6.98	7.04
15-24 Yaş arasının İşsizlik Oranı	%	12.47	12.66	13.17	12.63	12.05	12.12
İş Memnuniyeti	%	-	-	67.8	67.2	67.0	69.0
Gerçek Kazanç	Tayvan Doları						

Kaynak:Taiwan Statistical Data Book, 2018: 351

Çalışmak, kentte ortak yaşamın gerekliliklerini yerine getirmek ve temel gereksinimleri karşılamak için her birey için gerekli bir eylemdir. Tablo -3' de 2011' den beri durağan seyreden istihdam oranı, 2014' den itibaren artış göstermiştir. Yarı-zamanlı ya da geçici işlerde çalışanların oranı az da olsa artış eğilimindedir. Uzun dönemli işsizlik oranı ise düşüş göstermektedir. 15-24 yaş aralığındaki gençlerin istihdamında 2013' de küçük de olsa düşüş görülmektedir. İş memnuniyeti durağan bir durumdan 2016' da artış seyrine girmiştir.

Tablo 4: Eğitim ve Beceriler: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Eğitimsel Beceriler	%	73	74	75	77	78	79

Kaynak:Taiwan Statistical Data Book, 2018: 353

Ulusal Göstergeler

Ulusal Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yaşam boyu Öğrenme	%	36.9	-	-	32.6	-	34.7

Kaynak:Taiwan Statistical Data Book, 2018: 353

Tablo 4' den görüleceği üzere eğitimsel beceriler sürekli bir artış içerisindedir. Yaşam boyu öğrenmede ise artış ve azalış olarak süreklilik gözlenmemektedir.

Tablo 5: Yönetişim ve Yurttaşın Yönetime Dâhil Edilmesi: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Oy Kullanma Düzeyi	%	-	74	-	-	-	66

Kaynak:Taiwan Statistical Data Book, 2018: 355

Ulusal Göstergeler

Ulusal Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Siyasal Eylemlere Katılım	%	-	22.53	30.20	42.20	38.40	-
Ulusal Hükümete Güven	Puan (1-4)	-	-	2.35	2.29	2.34	2.35
Yargı Sistemlerine ve Mahkemelere Güven	Puan (1-4)	-	-	2.19	2.08	2.12	1.98
Medyaya Güven	Puan (1-4)	-	-	2.03	1.92	1.96	1.93
Demokratik Yaşamdan Tatmin Olmak	%	-	-	80	76.80	81.70	81.40
İfade Özgürlüğünden Tatmin Olmak	%	-	-	80.70	75.60	76.80	76.90

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 355

Kentte ortak bir yaşam yürütmek, kenti ve kentte yaşayanları etkileyen kararlardan haberdar olmak hatta kararların alınma süreçlerine dâhil olmak, her bireyin temel bir insan hakkıdır. Tablo 5'in ilk kısmında oy kullanma oranının 2016'da 2012 yılına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Tablo 5'in Ulusal Göstergeler kısmında ise siyasi eylemlere katılımın genel olarak artış gösterdiği; ulusal hükümete güvenin küçük düşüşler gösterdiği ve 4 üzerinden 2 civarı puanlandırıldığı görülmektedir. Yargı sistemi ve mahkemelere duyulan güvenin düşmeye daha eğilimli olduğu gözlenmektedir. Medyaya olan güvenin 2 puanın altına düşmekte olduğu söylenebilir. Demokratik yaşamdan tatmin olmak ise %80'in üzerinde karşılık bulmaktadır. İfade özgürlüğü tatmini, yüzde 80'in altına inmektedir.

Tablo 6: Sağlık Durumu: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yaşam Beklentisi	Yıl	79.1	79.5	80.0	79.8	80.02	80.0
Beyana Dayalı Sağlık	%	81.0	80.0	79.0	80.0	83.0	82.0

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 356

Ulusal Göstergeler

Ulusal Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yaşa Göre Sağlıklı Yaşam Beklentisi	Yıl	70.10	70.89	71.10	71.10	71.20	71.20

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 356

Sağlıklı bir yaşam sürmek ve sağlıklı yaşlanma konusu da kentsel yaşam kalite göstergelerinde biri olarak kabul edilmektedir. Tablo 6'dan görüleceği üzere; uluslararası göstergelere göre yaşam

beklentisi 80'e yükselmiş; sağlık düzeyi iyileşmiş; ulusal göstergeler açısından sağlıklı kalınan yaş düzeyi 70'in üzerine çıkmıştır.

Tablo 7:Soyut Mutluluk: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yaşamdan Tatmin Olma	Puan (1-10 arası)	-	6.20	-	6.30	6.40	6.40

Ulusal Göstergeler

Ulusal Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yaşamdan Tatmin Olma	Puan (1-10 arası)	-	-	-	6.32	6.69	6.62
Tayvan'ın Mutluluğuna Katkıda Bulunan Özellikler	%	-	-	1.Yaşamın Elverişliliği % 22.72 2.Ulusal Sağlık Sigortası % 13.90 3. Gıda %12.46	-	-	-

Yaşamdan beklentiler, temel gereksinimlerin karşılanması, sunulan hizmetlerden hoşnut olmak, bireylerin mutluluk düzeyine katkı sunmaktadır. Tablo 7'de; uluslararası göstergeler açısından değerlendirildiğinde yaşamdan tatmin olma düzeyinin 10 üzerinden 6 civarında seyrettiği görülmektedir. Ulusal göstergeler açısından da yaşamdan tatmin olma durumu ise yine 10 üzerinden 6 civarı puan almaktadır. Tayvan'da yaşamın mutluluğuna katkı açısından ise; yaşam elverişliliği %20'lerde, ulusal sağlık sigortası %14'e yakın, gıda memnuniyeti ise %12,5 olup düşük seyretmektedir.

Tablo 8: Bireysel Güvenlik: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Cinayet Oranı	100.000 Sakin Başına Cinayet Oranı	0.5	0.8	0.7	0.7	0.8	0.6
Gece tek başına yalnız yürürken güvenli hissetmek	%	-	-	-	-	-	78.8

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 358

Toplu yaşamın önemli bileşenlerinden biri de güvenli bir yaşamı sağlayabilmektir. Tablo 8'de cinayet oranının 2016 yılında düşüş

eğilimine girdiği; aynı yıl yapılan analizden ise Tayvan'ın geceleri bile güvenli bir ülke olduğu anlaşılabilir.

Tayvan'ın durumuna bu göstergeler açısından bakılacak olursa; konut harcaması gelirin %18'i civarında iken, konuttan ve konut çevresinden duyulan tatmin %80'lerin üzerinde seyretmektedir. Hane halkı geliri yükselmekte, gelir uçurumu artmamakta, yoksulluk oranı ise 2016'da düşüş göstermektedir. İstihdam oranı 2014'den beri artış göstermekte, işsizlik oranı düşmekte; iş memnuniyeti ise 2016'da yükselme sürecine girmektedir. Eğitim alma düzeyi artış göstermektedir; seçimlerde oy kullanma oranı düşmekle birlikte siyasal katılım oranının arttığı, hükümete ve yargı sistemine güvenin düşüşte olduğu söylenebilir; başarılı bir sağlık sisteminin etkisi altında sağlıklı yaşlanma ve yaşama süresi yükselmiş; Tayvan'da yaşamdan tatmin olma göstergesi ise 10 üzerinden 6 üzerindedir; Tayvan'da yaşamın mutluluğuna katkı sağlayan unsurlar %10-20 arasında olup bireysel güvenlik açısından olumlu değerlendirilmektedir.

Tayvan'ın endüstriyel gelişim düzeyi ve 23 milyon üzerindeki bir nüfusa sahip adanın sınırlı alanı; yerleşim sorunlarını, hava kirliliği ve su kirliliği başta olmak üzere çevre sorunlarını ve kentsel-kırsal planlama sorunlarını beraberinde getirmiştir.

Kentsel çevresel yaşam kalitesine ilişkin olarak fikir vermesi açısından hava kirliliği ve su kalitesi ölçümlerine ilişkin veriler aşağıdadır:

Tablo 9: Çevresel Kalite: Uluslararası Göstergeler

Uluslararası Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Hava Kirliliği	µ- /m3	-	-	20	-	-	-
Su Kalitesi	%	68	67	66	71	72	-

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 354

Ulusal Göstergeler

Ulusal Göstergeler	Birim	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kentsel alanda kişi başına düşen yeşil alan ortalaması	M3 (kişi başına)	3.2	3.5	3.6	3.6	4.7	4.9

Kaynak: Taiwan Statistical Data Book, 2018: 354

Hava ve su kirliliği, Tayvan'da görülen çevre sorunlarının başında gelmektedir. Tablo 10'a göre hava kirliliği düşüş eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte Tablo 9'a göre, su kalitesinin de yıl

bazında artmakta olduğu söylenebilir. Kentsel alanda kişi başına düşen yeşil alanların ise, 2015'den itibaren çarpıcı bir yükseliş gösterdiğini görebiliriz.

Tablo 10: Tayvan'da Hava Kalitesi:

Hava kirliliği salınımı	Toplam (Birim: ton)
2018	1,838,368
2019	1,809,677

Kaynak: https://eng.stat.gov.tw/public/data/dgbas03/bs7/greengnp_eng/Air%20Pollution_Emission%20Account.pdf, Erişim: 03 Nisan 2021

Tayvan Çevre Koruma Yönetimi'nin (Environmental Protection Administration TAQMN) sayfasında Tayvan Hava Kalitesi İzleme Ağında yayınlanan değerlere göre Tayvan'ın yerleşim alanlarında ortalama değerler, 15-19 olarak (orta iyi), ülkenin doğusundaki yeşil doğal alanlar ise iyi olarak değerlendirilmektedir (<https://taqm.epa.gov.tw>, Erişim: 14 Ocak 2019). Tayvan da yerel ve küresel çevre sorunlarından önemli ölçüde etkilenmektedir. Özellikle karbon dioksit salınımlarının da ivme kazandırdığı hava kirliliği sorunu, çevre sorunları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda hava kalitesi, Güneyin büyük kenti Kaohsiung City dışında artan oranda iyileşme göstermektedir.

Kaohsiung City'de yüksek oranda partikül madde kirliliği görülmesi üzerine; Tayvan Enerji Bürosu, gelecek beş yıl için kömürü de kapsayan fosil yakıt tüketiminin 33 milyon tona ulaşabileceğini, bu oranın da geçen yılların zirvesi olacağını, bunun da Tayvan'ın Paris Sözleşmesi taahhütleriyle çeliştiğini açıklamıştır (Taiwan News, 06.Kasım.2017, Eric Kao'nun haberi, <https://www.taiwannews.com.tw>, Erişim:14 Ocak 2019).

Tablo 11: Tayvan'ın karbon dioksit salınımları

Yıl	1990	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017
Milyon Ton	119,96	234,81	266,79	261,32	271,83	267,74	274,61	284,54

Kaynak: <https://ycharts.com/indicators>, Erişim 14 Ocak 2019

Tayvan'da endüstriyel gelişmenin tetiklediği karbon dioksit salınımı, ciddi bir düzeyde olup kentsel yaşam kalitesini de olumsuz etkilemektedir. Tablo 11'den görüleceği gibi, Tayvan'da karbon dioksit salınımı, 27 yıllık süre içerisinde %20 civarında artış göstermiştir. Son dönemde iklim değişikliği ile mücadele

çerçevesinde Tayvan, BM Anlaşmalarına taraf olamamasına rağmen, karbon dioksit salınımlarını düşürmeyi hedeflemiştir.

Tayvan, 17 Haziran 2015'de sera gazları (GHG) salınımının %50 oranında düşürülmesine yönelik azaltma politikasını açıklamış ve 2050 hedeflerine yönelik olarak sera gazı salınımını azaltan bir yasayı kabul etmiştir. Bu çerçevede ülkenin sera gazı salınımını 2050 yılına kadar 2005 yılı düzeyine göre %50 azaltmayı taahhüt etmiştir (www.climateaction.org/news/taiwan_announces, Erişim: 14 Ocak 2019)

Tayvan İstatistik Veri kitabındaki verilere göre, kentleri etkileyen çevre sorunlarına ilişkin veri toplama hava kirliliği, su kirliliği sorunları ve açık yeşil alan konusu ile sınırlı kalmıştır. Bu durum, Tayvan'ın kendi sorun alanlarına odaklanmasından olabileceği gibi, bunun yanında küresel çevre sorunlarının olumsuz etkilerinin bu ülkede henüz yoğun biçimde yaşanmamasından kaynaklı da olabilir. Küresel çevre sorunlarından birisi olan ve özellikle karbondioksit salınımının tetiklediği küresel ısınma sorunu karşısında Tayvan'ın da çevre bilinçlenmesini yayma ve gerekli önlemleri alma konusunda gayretli görünmekte olduğu söylenebilir. İlgili tablolar genel olarak değerlendirildiğinde; endüstriyel gelişime paralel olarak ciddi çevre sorunları tehditleri ile karşı karşıya bulunan Tayvan'da kentsel yaşam kalitesinin genel olarak iyi düzeyde olduğu söylenebilir. Bu kapsamda Tayvan hükümeti kentsel çevre sorunlarına da karşı duyarlı bir tavır sergilemekte ve aşağıda birkaçına değineceğimiz gibi, gereken yasal düzenlemeleri de yapmakta ve güncellemektedir.

Tayvan'da kentsel yaşamı etkileyen ilgili yasal düzenlemeler olarak Yerel Yönetimler Yasası, Çevre Yasası, Kentsel Planlama Yasası ve Mekânsal Planlama Yasası bulunmaktadır. Bunlara aşağıda kısaca yer verilmektedir.

1999 Tarihli (2016 Tarihli Değişik) Yerel Yönetim Yasası

Tayvan Yerel Yönetim Yasası'nın Tayvan'da kentsel politikaları ilgilendiren önemli düzenlemeleri şunlardır:²

² Özel amaçlı belediyeler (Çince: Zhixiashi,) (İng.: special municipality), İdari bölge (Çince: xian) (İng.:county)/kent (Çince:shi,İng.:city), idari bölge kentleri, Çince: xianxiashi, İng: county/city, Kırsal özellik gösteren (Çince: xiang, İng.: township/city:ilçe bağımsız kent-İlçe/kent) kırsal kasabalar, Çince:xiang, İng: township/city.

Madde 3- Yerel yönetimler; il yönetimi (*Shengzhengfu*) ve özel amaçlı belediyeler (*Zhixiashi*) olarak ikiye bölünmüştür.

İl, idari bölgelere ve kentlere bölünmüştür (bundan sonra İlçe/kent (*Xiang/shi*) olarak ifade edilecektir); idari bölgeler (*Xian*) kasabalara (kentsel kasabalar (*Zhen*) ve kırsal kasabalar (*Xiang*)) ve idari bölge bağılısı kente (*Xianxiashi*) ayrılırlar.

(İdari bölge/kent (Çince: xianxiashi) (İng. county/city) olarak ifade edilecektir; İdari bölgeler (Çince: xian) (İng.: counties) ise kasabalar (kentsel ve kırsal olmak üzere iki tür) (Çince: zhen ve xiang) (İng.: urban townships ve rural townships) ve ilçe yönetimindeki kentlere (Çince: shiguan xian, İng.: county administered cities or city governing ve idare bölge bağılısı kente (Çince: xianxiashi) (İng.: county administered cities) (İng.: township/cities) ayrılmıştır.); Özel amaçlı belediyeler ve kentler, ilçelere (Çince: qu) (İng.: districts) bölünmüştür. Kasabalar (İng.: townships), idari bölge bağılısı kentlere (Çince: xianxiashi) (İng.: county-administered cities)- (bundan sonra township/city olarak ifade edilecektir) (Çince: xiang/shi) bölünmüştür. İkinci seviye yerel yönetimler; İlçeler (Çince: qu) (İng.: districts), köylere (Çince: cun) (İng.: village) bölünmüştür. Köyler ise mahallelere (Çince: lin) (İng.: neighborhood) bölünmüştür.^{3 4}

Madde 4- nüfusu bir milyon 250 binden az olmayan bölgeler ve siyasal, ekonomik, kültürel ve metropoliten gelişmeleri için özel gereksinimleri bulunanlar özel amaçlı belediye kurabileceklerdir.

Madde 34.,54.,55.,62.,66.,67. ve özel amaçlı belediyelerle ilgili diğer düzenlemeler, bu idari bölgeler/counties özel amaçlı belediyelere dönüşmeden önce, gerekli değişiklikler yapılarak, farklı

³ Yerel yönetim birimlerinin Türkçe, Çince ve İngilizce karşılıkları için bk.; Kızıltepe, 2021: 205; (Ayrıca bk.; Hsing, 2013: xv.; Sezen, 2009: 8-11; Yüceyılmaz, 2015: 82-88).

⁴ Tayvan'da yerel yönetim kademeleri: Birinci Seviye Yerel Yönetimler: idari bölge (Çince: xian), (İng.: county), özel amaçlı belediye (Çince: zhixiashi) (İng.: special municipality), kent (Çince: shi) (İng.: city) ten oluşmaktadır. İkinci Seviye Yerel Yönetimler: Özel amaçlı belediyeler ve kentler, ilçelere (Çince: Qu, ing.: district) bölünmüştür. Yerli halk ilçesi (Çince: yuanzhumin qu) (ing.: mountain indigenous district), idari bölge bağılısı kent (Çince: xianxiashi) (İng.: county administered city), kentsel kasaba (Çince: zhen) (İng.: urban township), kırsal kasaba (xiang) (İng.: rural township), yerli halk kasabası (Çince: shandi xiang) (İng.: mountain indigenous township) bu kapsamdadır. Üçüncü Seviye Yerel Yönetimler: Semt (Çince: li) (ing.: urban village), köy (Çince: cun) (İng.: rural village), mahallelerden (Çince: lin) (İng.: neighborhood) oluşmaktadır.

hususlar göz önünde tutularak nüfusu iki milyondan az olmayan idari bölgelere başvurabileceklerdir.

Beş yüz binden az olmayan ancak bir milyon ikiyüzelli bini geçmeyen nüfusa sahip ve siyasal, ekonomik ve kültürel rolleri bulunan bölgeler, kent kurabilirler.

Yüz binden daha az olmayan ve beşyüz bini geçmeyen nüfusa sahip ve endüstriyel ve ticari gelişime, kendini yönetebilmek için yeterli finansal kaynaklara sahip, ulaşım elverişli ve yeterli düzeyde kamusal hizmetleri bulunan bölgeler, idari bölge yönetiminde kentler kurabilirler. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden önce 1, 3 ve 4. Paragraflar özel amaçlı belediyelere, kentlere ve ilçe yönetimindeki kentlere başvuramaz.

Madde 5- İlin yönetimi ve İl Danışma Kurulu olacaktır.

Özel amaçlı belediyelerin, özel amaçlı belediye yönetimleri ve meclisler olacaktır; idari bölgeler/kentlerin idari bölge/kent yönetimleri ve meclisleri olacaktır; kasaba/kentlerin yasama ve yönetim organları olarak sırasıyla İdari bölgeler/kentler ve kasabalar/kentler ile Kasabalar/kentlerin kurulları-meclisleri ve büroları olacaktır.

Özel amaçlı belediyedeki ilçeler ve kentin ilçe büroları bulunacaktır. Köylerin köy büroları olacaktır.

Madde 18 - Özel amaçlı belediyelerin görev alanları aşağıdaki gibi düzenlenmiştir.

18/1 - Örgüt ve yönetim ile ilgili konular

1. Kamu görevlilerin seçilmesi ve geri çağırılması
2. Örgütlenme ve işletme
3. Hane halkının kayıt altına alınması ve yönetimi
4. Arazinin kayıt altına alınması ve yönetimi
5. Basın yönetimi

18/2 - Finans ile ilgili Konular

1. Gelir, harcamalar ve finansın yönetimi
2. Vergiler ve harçlar
3. Kamu borçları
4. Varlıkların elden çıkarılması ve yönetimi

18/3 - Sosyal Hizmetlerle ilgili Konular

1. Sosyal refah
2. Bağış işleri ve sosyal yardımlar
3. Özel kuruluşlara rehberlik
4. Dini konulara rehberlik
5. Mezarlıkların ve cenaze yakma tesislerinin kurulması ve işletilmesi
6. Uyuşmazlıkların çözümü

18/4 - Eğitim, kültür ve spor etkinlikleri

1. Okul öncesi eğitim, farklı düzeylerde eğitim ve sosyal eğitimin sunulması ve işletilmesi
2. Kültürel etkinlikler
3. Spor etkinlikleri
4. Kültürel varlıkların korunması
5. Örf-adet, gelenekler ve edebiyatın korunması
6. Sosyal eğitim, fiziksel eğitim ve kültürel kuruluşların kurulması, çalıştırılması ve işletimi

18/5 - Emek Yönetimi ile ilgili konular

1. Emek ilişkileri
2. Emek güvenliği ve sağlığı

18/6 - Kentsel planlama ve inşaat işleri özel amaçlı belediyelerin yerel yönetim konuları görev alanına arasına girmektedir.

- (1) Kentsel planlamanın oluşturulması, tetkiki ve uygulanması
- (2) İnşaat yönetimi
- (3) Yerleşim işleri
- (4) Sualtı tesislerinin yapımı ve yönetimi
- (5) Parkların ve yeşil alanların oluşturulması ve yönetimi
- (6) İnşaat atıklarının uzaklaştırılması-bertarafı

18/7 - Ekonomik hizmetlerle ilgili konular

- (1) Tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılığın yönlendirilmesi ve yönetimi
- (2) Doğa korumacılık
- (3) Endüstriyel ve ticari sektörlerin yönlendirilmesi ve yönetimi
- (4) Tüketicinin korunması

18/8 - Su işlerine ilişkin konular:

- (1) Akarsulara ilişkin düzenleme ve akarsuların yönetimi
- (2) Su bölümü çizgisinin korunması ve yönetimi

(3) Sellerin önlenmesi ve kanalizasyon sistemlerinin inşası ve işletilmesi

- (4) Temel su kaynakları bilgisinin araştırılması
- (5) Çevre koruma

18/9 - Sağlık ve çevre koruma ile ilgili Konular

- (1) Sağlık yönetimi
- (2) Çevre koruma

18/10 - Ulaşım ve turizmle ilgili Konular

- (1) Yol planlama, inşa ve yönetim
- (2) Trafik planlama, işletme ve yönetim
- (3) Turizm

18/11 - Kamu güvenliği ile ilgili konular

- (1) Polis yönetimi ve icrası
- (2) Salgınların önlenmesi ve hayat kurtarmanın planlanması ve uygulanması
- (3) Sivil savunma

18/12 - Ticaretin işleyişi ve işletimi ile ilgili konular

- (1) Girişimlerin bağlantılı işleyişi
- (2) Kamu hizmetlerinin ve kamusal girişimler
- (3) Diğer yerel yönetim örgütleriyle bağlantılı olarak işleyen girişimler

Madde 19 - İdari bölgeler/kentlerin görev alanları aşağıdaki gibidir:

19/1 - Örgütlenme ve yönetim ile ilgili konular

1. Kamu görevlilerinin seçilmesi ve geri çağrılması
2. Örgütlenmesi ve işletimi
3. Hane halkının kaydedilmesi ve yönetimi
4. Arazinin kayıt altına alınması ve yönetimi
5. Basının yönetimi

19/2 - Finans ile ilgili Konular

1. Gelir yönetimi, harcamalar ve finanslar
2. Vergiler ve harçlar
3. Kamu borçları
4. Varlıkların elden çıkarılması ve işletilmesi

19/3 – Sosyal hizmetlerle ilgili konular

1. Sosyal refah
2. Yardım çalışmaları ve sosyal yardımlar
3. Özel kuruluşlara rehberlik
4. Din konularına rehberlik
5. Mezarlıkların ve ölü yakma yerlerinin kurulması ve işletilmesi
6. Uyuşmazlıkların çözümü

19/4 – Eğitim, kültür ve spor faaliyetleri ile ilgili Konular

1. Okul öncesi eğitim, farklı düzeylerdeki eğitim ve sosyal eğitimin sunumu ve işletilmesi
2. Kültürel etkinlikler
3. Spor etkinlikleri
4. Kültürel varlıkların korunması
5. Örf-adet, gelenekler ve edebiyatın korunması
6. Toplumsal eğitim, fiziksel eğitim ve kültürel kuruluşların oluşturulması, çalıştırılması ve işletilmesi

19/5 – Emek Yönetimi ile ilgili Konular

1. Emek ilişkileri
2. Emek güvenliği ve sağlığı

19/6 – Kentsel Planlama ve İnşaat ile ilgili Konular

1. Kentsel planlamanın hazırlanması, tetkiki ve uygulanması
2. İnşaat yönetimi
3. İkamet işleri
4. Sualtı tesislerinin inşası ve yönetimi
5. Parkların ve yeşil alanların inşası ve yönetimi
6. İnşaat atıklarının bertarafı

19/7 – Ekonomik işler ile ilgili konular

1. Tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılık endüstrilerinin rehberliği ve yönetimi
2. Doğa koruma
3. Endüstriyel ve ticari sektörlerin rehberliği ve yönetimi
4. Tüketicinin korunması

19/8 – Su Kaynakları ile ilgili Konular

1. Akarsulara ilişkin düzenleme ve akarsu yönetimi
2. Su havzasının korunması ve işletilmesi

3. Sellerin önlenmesine ve kanalizasyon sistemlerine yönelik inşası ve işletilmesi

4. Temel su kaynakları bilgisinin araştırılması

19/9 - Sağlık ve Çevre Koruma ile ilgili konular

1. Sağlık yönetimi

2. Çevre koruması

19/10 - Ulaşım ve Turizm ile ilgili konular

1. Yol planlaması, inşası ve yönetimi

2. Trafik planlama, çalıştırılması ve yönetimi

3. Turizm

19/11 - Kamu güvenliği ile ilgili konular

1. Polis takviyesi

2. Afetlerin önlenmesinin ve kurtarmaların Planlanması ve Uygulanması

3. Sivil savunma

19/12 - Ticaretin işleyişi ve yönetimi ile ilgili Konular

1. Girişimlerin bağlantılı etkinlikleri

2. Kamu hizmetleri ve halka açık girişimler

3. Kamusal üretken girişimler

4. Yerel yönetim örgütleriyle birlikte çalışan girişimler

Madde 20 - Kasabalar/kentlerin görev alanları aşağıdadır;

20/1 - Örgütlenme ve yönetim ile ilgili konular

1. Kamu görevlilerinin seçilmesi ve geri çağırılması

2. Örgütlenme ve yönetim

3. Basın yönetimi

20/2 - Finans ile ilgili konular

1. Gelir, harcamalar ve finansın işletilmesi

2. Vergiler ve harçlar

3. Kamu borcu

4. Varlıkların elden çıkarılması ve işletilmesi

20/3- Sosyal hizmetler ile ilgili konular

1. Sosyal refah

2. Hayır işleri ve sosyal yardım

3. Mezarlıkların ve cenaze yakma yerlerinin kurulması ve işletilmesi

4. Uyuşmazlıkların çözümü

20/4 - Eğitim, kültür ve spor etkinlikleri

1. Toplumsal eğitimin sunulması ve işletilmesi

2. Kültürel etkinlikler

3. Spor etkinlikleri

4. Örf-adet, gelenekler ve edebiyat

5. Sosyal eğitim, fiziksel eğitim ve kültürel kuruluşların kurulması, çalıştırılması ve işletilmesi

20/5 - Çevre koruma ve sağlığı ile ilgili konular

1. Atık bertarafı ve yönetimi

20/6 - İnşaat, ulaşım ve turizm ile ilgili konular

2. Yol yapımı ve yönetimi

3. Parkların ve yeşil alanların inşası ve yönetimi

4. Trafik planlama, işleyişi ve yönetimi

5. Turizm

20/7 - Kamu Güvenliği ile ilgili konular

1. Afetlerin önlenmesinin ve kurtarmaların planlanması ve uygulanması

2. Sivil savunma

20/8 - Ticaretin İşleyişi ve İşletilmesi ile ilgili konular

1. Kamu hizmetleri ve halka açık girişimler

2. Kamusal üretken girişimler

3. Girişimlerin bağlantılı etkinlikleri

Madde 21 - Diğer özel amaçlı belediyeleri, idari bölge yönetimlerini/kentleri ya da kasabaları/kentleri içeren özel amaçlı belediyeler, idari bölge yönetimleri/kentler ya da kasabalar/kentlerin yerel yönetim sorunlarına yönelik olarak yerel yönetim organları işbirliğinde bulunabilirler. Gerekirse üst yetkili otorite, gereken görevleri yerine getirmek üzere ilgili yerel yönetim organlarının eşgüdümünü sağlayabilir ya da belirli süre içinde görevleri yerine getirmek üzere yerel bir organı görevlendirebilir.

Yerel yönetim yasası; sosyal refah, emek sağlığı, eğitim, sağlık, kültürel varlıkların korunması, kentsel hizmetler, kentsel planlama, su işleri, çevre koruma, ulaşım, kamu güvenliği, ticaret, sosyal

yardımlar gibi pek çok alana ilişkin görev ve sorumluluklar üstlenmektedir. Bu yasa çerçevesinde yerel yönetim birimleri kendi aralarında ve merkezi yönetim ile yakın işbirliği ve eşgüdüm içerisinde.

Kentleşme Politikasına İlişkin Düzenlemeler

Bu kapsamda Temel Çevre Yasası, Kentsel Planlama Yasası ve Mekânsal Planlama Yasası'nda önemli hükümler bulunmaktadır.

11 Aralık 2002 Tarihli Temel Çevre Yasası

Tayvan'da çerçeve bir yasa niteliğinde olan Temel Çevre Yasası'nın kentleşme politikasını etkileyen bazı düzenlemeleri şunlardır:

Madde 1 ve 2'de "sürdürülebilir gelişme" anlayışına vurgu yapılmış; Madde 1'de yasanın amacı çevre kalitesini yükseltmek ve sürdürülebilir gelişme hedefine yönelik olarak açıklanmış; diğer yasaların da bu hedefe yönelik olarak düzenleneceğine vurgu yapılmıştır. Madde 3'de ekonomik, teknolojik ve toplumsal gelişmede temel öncelik çevre korumaya verilmiştir. Madde 4-yurttaşlara, girişimcilere ve hükümete çevreyi koruma görev ve sorumluluğu yüklenmiş olup çevreyi kirletenler neden oldukları çevresel zarardan sorumludurlar. Madde 5'de çevre koruma alışkanlığının gündelik yaşama yansıtılması; yurttaşlara yeşil tüketim, az atık ve geri dönüşüm alışkanlıkları kazandırılarak bu konularda hükümete yardımcı olunması gereğine işaret edilmiştir. Madde 6'da girişimcilerin çevreye verdikleri zararı üstlenmeleri ve gerekli önlemleri alma konusunda hükümete destek olmalarına vurgu yapılmıştır. Madde 7'de çevrenin korunmasında yasal düzenlemelerin uygulanmasında merkezi ve yerel yönetimlerin ortak sorumluluğuna; merkezi yönetimin yerel özerkliğin ve çevre korumanın gerçekleşmesindeki rolüne işaret edilmiştir. Madde 8'de, hükümetin tüm düzeylerinin çevre ve sürdürülebilir gelişmeye yönelik dayanışmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Madde 9'da sürdürülebilir gelişme eğitimini sağlamasında ve çevre bilincinin gündelik yaşama yansıtılmasında hükümetin rolü vurgulanmıştır.

Madde 16 ile hükümet, arazi kullanımı ve gelişimine yönelik planlama yapacaktır. Madde 17 ile hükümet, doğal, toplumsal ve beşeri çevreyi korumak üzere önlemler alacak ve insan faaliyetlerine sınırlandırma getirebilecektir. Madde 18 ile hükümet, vahşi doğal

yaşamı, biyoçeşitliliği, sulak alanları, toprak ve su kaynaklarını gözetip yeniden bitkilendirme ve yeşillendirme çalışmaları yürütecektir.

Madde 22, hükümet çevresel ve sağlık risk değerlendirme sistemleri kuracak, sağlık risklerini önleyici tedbirleri alacaktır. Madde 23, hükümet nükleersiz bir ülke olarak kalınması hedefini koruyacak radyasyona maruz kalınması durumunda halkı koruyacak tedbirleri alacaktır. Madde 25, merkezi yönetim ve yerel yönetimler çevre kalitesi koruma ve kontrolü standartlarını oluşturacaktır. Madde 32, Hükümet, çevreyle uyumlu inşaat projeleri geliştirecek, kullanıcılardan elde edilen gelir ile girişimciler, çevre koruma tesislerini iyileştireceklerdir. Madde 37, Hükümet, şu faaliyetler için teşvik, promosyon ve tazminat düzenleyebilir:

1. Doğal, toplumsal ve beşeri çevrenin korunması
2. Temiz üretim teknolojilerinin, teçhizatın ya da temizlik ürünlerinin araştırılması ve geliştirilmesi
3. Geri dönüşüm ve yeniden kullanım teknolojilerinin araştırılması ve geliştirilmesi
4. Yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi ve kullanımı
5. Enerji tasarruf teknolojisinin araştırılması ve geliştirilmesi; enerji tasarrufu sağlayan ürünlerin kurulması-montajı
6. Kirlilik denetim teçhizatının imalatı ve kurulması
7. Çevreyi koruma amacıyla hareket edilmesi
8. Arazi ve diğer kaynakların çevreci bir anlayışla kullanılması
9. Yeniden ormanlaştırma ve yeşillendirme
10. Çevre korumaya dönük diğer faaliyetler

Kenti de etkileyen bazı hükümleriyle özetlemeye çalıştığımız Çevre Yasası, merkezi ve yerel yönetimlerin işbirliği altında sürdürülebilir gelişme hedefine yönelik olarak kentsel çevrenin de korunmasına ve geliştirilmesine katkı sunmaktadır.

2015 tarihli (Değişik 2020) Kentsel Planlama Yasası

Ocak 2020'de son değişikliğe uğrayan Kentsel Planlama Yasası⁵; madde 1-kentsel (kent, kasaba) ve kırsal yerleşimlerde dengeli ve planlı bir gelişimi gerçekleştirerek sakinlerin yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlar. Madde 2, kentsel planlar yasalara uygun biçimde gerçekleştirilmelidir. Madde 3- kentsel plan terimi ile sınırları belli bir alanda ussal arazi kullanımı için ekonomik etkinlikler,

⁵ <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0070001>, 25, Nisan, 2021

iletişim, kanalizasyon, kamu güvenliği, ulusal güvenlik, kültür, eğitim, rekreasyon gibi kentsel yaşamı konu alan etkinliklere yönelik hizmetler için planlı gelişim anlatılmak istenmektedir. Madde 4-merkezi düzeyde İçişleri Bakanı, özel amaçlı belediye düzeyinde belediye yönetimi, idari bölge/kent düzeyinde idari bölge/kent yetkilidir. Madde 5- kentsel plan bugünkü ve geçmişteki koşullarda ve 25 yıllık gelişim öngörüsüyle oluşturulacaktır. Madde 6- özel amaçlı belediye ve idari bölge/kent yönetimleri, kentsel planlama alanlarında arazi kullanımını sınırlayabilir.

Madde 9-kentsel plan üç türe ayrılır:

- 1) kent planı,
- 2) kırsal alan sokak planı
- 3) özel ilçe planı

Madde 10-Kent (kasaba) planları, şu amaçlarla oluşturulacaktır:

- 1) Ulusal başkent ve özel amaçlı belediyeler
- 2) İl düzeyinde başkent ve kentler
- 3) idari bölge yönetimleri ve idari bölge kentleri
- 4) kasabalar
- 5) kent planına gereksinim duyan, İçişleri Bakanlığı ya da idari bölge/kent yönetimleri tarafından tasarlanan diğer alanlar bu yasaya göre oluşturulacaktır.

Madde 11-Kırsal alan sokak planı, aşağıdaki hususlara göre oluşturulacaktır:

- 1) Kırsal büro temsilcileri
- 2) Nüfusu beş yıl önce üç bine ulaşan ve geçen beş yıl içinde üçte biri oranında artan alanlar
- 3) Nüfusu üç bine ulaşan, endüstriyel ve ticari işçilerin nüfusun %50'sinden fazlasını oluşturduğu alanlar
- 4) Yasaya uygun biçimde kırsal sokak planının gerektiği biçimde idari bölge yönetimi tarafından tasarlanan alanlar

Madde 12- Özel ilçe planı, endüstriyel gelişim, peyzajın korunması ve diğer amaçlar için ayrılan alanlara göre yapılacaktır.

Madde 15 - Kent ve kasaba planının oluşturulmasında Ana (master) Plan şu unsurlara uygun olacaktır; yerel, ekolojik, toplumsal ve ekonomik koşulların analizinin ve araştırmalarının sonuçları; plan tarafından kapsanan yönetsel alan ve amaçlar; nüfus büyüklüğü, dağılımı ve kompozisyonu; konut, ticari, endüstriyel ve diğer amaçlar için kullanılan arazi kullanım kararları; turistler için çekici unsurlar,

tarihi anıtlar, anıtsal ya da sanatsal değer taşıyan yapılar; anayollar ve diğer toplu taşıma sistemleri; ana su sunumu ve kanalizasyon; planın kapsadığı okul arazisi, büyük parklar, pazarlar, kamusal alanların arazileri; program ve bütçelerin uygulanması ve diğer unsurlar göz önüne alınacaktır.

Madde 21- 30 gün içinde onay ya da kabul alana kadar özel amaçlı belediye ya da idari bölge/kent yönetimi, ana planın gerekliliklerini duyurup uygulanması için çalışmalar yürütecektir. Master plan haritasına ilişkin zaman ve yer bilgileri, basılı ve elektronik gazeteler aracılığıyla halka duyurulacaktır. Buna uygun olarak İçişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan özel ilçe planları, ilgili özel amaçlı belediye ya da idari bölge/kent yönetimi tarafından duyurulup uygulanacaktır. Eğer ilgili özel amaçlı belediye ya da idari bölge/kent yönetimi duyuru yapmazsa İçişleri Bakanlığı ilgili duyuruyu yapacaktır.

Madde 22- Ayrıntılı plan; planlanmış alanın kapsamı; sakinlerin nüfusu ve yoğunluğu; arazi kullanım kontrol önlemleri ve bölgelere ayırma; sivil yatırım projesi ve finansal planları; yol sistemleri; yerel kamu hizmetleri arazi kullanımı ve diğer konuları içerecektir.

Madde 27- İlgili özel amaçlı belediye ya da idari bölge/ kent yönetimi, ya da kasaba, belde ya da idari bölge bürosu; savaş, deprem, seller, tayfunlar, yangın ya da diğer kritik durumlarda; salgınları önlemek üzere alınan önlemlerde; ulusal savunma ya da ani ekonomik kriz durumlarında; merkezi yönetim ya da özel amaçlı belediye ya da idari bölge/kent yönetimi tarafından yönetilen inşaat projelerinin gerektirdiği durumlarda kent planlarında değişiklik yapabilecektir. Gerekğinde İçişleri Bakanlığı ya da ilgili idari bölge/kent yönetimleri kentsel planda değişiklik yapabilirler.

27/2 - Kentsel planların ve çevresel etki değerlendirmesinin, suyun korunmasında, su tesislerinin bakım ve değişiklik yapılmasını gerektiren yatırımlar söz konusu olduğunda, yasa ile değişiklik yapılabilir. İçişleri Bakanı gerektiğinde, yasalara ve temel kalkınma planlarına uygun olarak merkezi yönetimin çevre koruma ve su kalitesini koruma yetkililerine danışabilecektir.

Madde 29- İçişleri Bakanlığı ve tüm düzeylerde yerel yönetimler ya da kasabalar, belde ve idari bölge kent ofisleri kent planlarının oluşturulması, değiştirilmesi için özel ve kamusal arazi üzerinde araştırma ve inceleme için personel gönderebilir.

Madde 33- Coğrafi koşullara, mevcut kullanıma, askeri güvenlik gerekliliklerine göre, tarımsal ya da koruma bölgeleri tanımlanacak ve bu alanlardaki yapılaşma sınırlanabilecektir.

Madde 34- Konut alanı, bu alanlardaki arazi ve binaların kullanımı, bu alanların barışını, güvenliğini ve halk sağlığını tehlikeye atamayacak biçimde çevreyi korumak amacıyla sınırlanabilecektir.

Madde 47- mezbahalar, atık bertarafı tesisleri, ölülerin yakıldığı binalar ve fırınlar, resmi mezarlıklar, kanalizasyon arıtma tesisleri ve LPG tesisleri, kentsel gelişim ve güvenliği, huzuru ve halk sağlığını tehlikeye atabilecek alanlarda yer alamaz.

Madde 63 - gerekli olduğunda özel amaçlı belediye ya da idari bölge/kent yönetimi ya da kasaba, belde ya da idari bölge kent büroları; ayrıntılı plan doğrultusunda hareket eder, bozulan alanların sınırlarını belirler, yenileme planları oluşturup uygulamaya koyarlar.

Madde 64- Kentsel yenileme şu üç yaklaşıma göre gerçekleştirilir; 1)yeniden inşa; binalar yıkılır, sakinleri yeniden iskan edilir 2) Yenileme; binaların bakım ve onarımı yapılır; bazı binalar yıkılıp yeniden yapılabilir. 3) Bakım; bu alanlardaki arazi kullanım ve binaların yönetimi güçlendirilir, hizmetleri geliştirilir.

Özel amaçlı belediye ya da idari bölge/kent yönetimleri, İçişleri Bakanlığı'nın onayına sunulan, amaçlara ve yerel duruma göre yenileme geçiren alanların sınırlarını belirleme ölçütlerini oluşturacaklardır.

Madde 65- Yenileme planları şu hususları içerir; 1) yeniden yapılanma, yenileme ve bakım; 2) arazi kullanım planı, 3) alan içindeki kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi, 4) Uygulama planı, 5) Finans planı, 6) Uygulama Takvimi

Madde 67- Yenileme planları, ilgili özel amaçlı belediye, idari bölge/kent yönetim bürosu, ya da kasaba, belde ya da idari bölge kent bürosu tarafından uygulanır.

Madde 74- İçişleri Bakanlığı, hükümetin tüm düzeyleri, kasaba, belde ve idari bölge kent büroları, kentsel plan araştırması ve tetkiki yapmak üzere bir kent planlama kurulu oluşturur. Yürütme Erki, kent planlama kurullarının örgütlenmesine ilişkin düzenlemeleri duyuracaktır.

Madde 77- Yerel yönetimlerin ya da kasabaların, belde ya da idari bölge kent bürolarının gereksindiği bütçe, şu kaynaklardan karşılanacaktır; 1) Yıllık bütçe, 2) inşaat projeleri için toplum kalkınması ücretleri, 3) vergi gelirleri, 4) Özel bağışlar, 5) merkezi ya da idari bölge yönetiminin fonları, 6) gelişmiş alanlardaki kamu hizmetlerini karları, 7) kentsel gelişim ücretlerinden edinilen kazanç.

Kentsel gelişme ücretlerinin uygulanmasına yönelik düzenlemeler ayrı ayrı uygulanacaktır.

Madde 79- yasa ihlalleri ve İçişleri Bakanlığı talimatlarına aykırılık durumlarında verilecek para cezalarını (özel amaçlı belediye, ya da idari bölge/kent yönetimleri, ya da kasaba-, belde ya da idari bölge kent büroları, ilgili yönetim ya da kasaba, belde ya da idari bölge bürosu; bir arazi ya da bina sahibine, kullanıcıya ya da idarecisine, 60,000-300,000 NTD arası ceza kesebilir, işletmenin yıkımı, yeniden inşası, kullanımının durdurulması ya da arazi ya da binanın yenilenmesi talimatı verebilir;

Madde 80- hapis cezalarını (yıkım, yeniden inşa, kullanımı durdurma ya da arazinin ya da binaların yenilenmesini yerine getirmeyen mülk sahipleri, kullanıcıları, idarecileri altı aya kadar hapis cezası ya da alıkonulma cezası alabilir) düzenlemektedir.

Yukarıda temel düzenlemelerine yer verdiğimiz Kentsel Planlama Yasası ile başkent ve özel amaçlı belediyeler, il düzeyinde kentler, idari bölge yönetimleri ve idari bölge kentlerinin, kasabaların kent planlarının oluşturulması; sürdürülebilir kentsel-kırsal yaşam alanları yaratmak üzere yerel, ekolojik, toplumsal ve ekonomik koşulların bütüncül bir çerçevede dikkate alınması ve sürdürülebilirlik temelinde kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesi hedeflenmektedir.

2016 tarihli (Değişik 2020) Mekânsal Planlama Yasası⁶

Bu yasa, sürdürülebilir gelişme hedefine yönelik olarak iklim değişikliği, arazi kullanım güvenliği, doğal çevrenin ve kültürel varlığın korunması, kaynakların ve endüstrilerin akılcı dağıtımı ve kullanımı, arazinin birleştirilmesi ve işletilmesi mekanizmaları, duyarlı ve tahrip olmuş alanların yenilenmesi amacıyla Tayvan için

⁶ <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0070230>, 25, Nisan, 2021

bir rehber olarak ortaya konulmuştur (<http://www.fao.org>, 24,Nisan,2021)

Mekânsal Planlama Yasası Madde -1'de yasanın amacı; iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik olarak alınacak tedbirlere rehberlik ederek arazinin güvenli kullanımını sağlamak, doğal çevreyi ve kültürel varlıkları korumak, kaynakların ve sanayinin ussal dağılımını başarmak, arazi birleştirme ve yönetim mekanizmaları güçlendirmek, sürdürülebilir gelişme hedefine dönük olarak duyarlı ve tahrip olmuş alanları onarmak biçiminde öngörülmüştür.

Madde 2- Bu yasa kapsamında yetkili otorite; İçişleri Bakanlığı, belediye düzeyinde belediye yönetimi, idari bölge (kent) düzeyinde idari bölge (kent) yönetimidir.

Madde 4- merkezi yetkili otoritenin sorumluluk alanları aşağıdaki gibidir:

- 1) Ulusal mekânsal planın oluşturulması, duyurulması, gözden geçirilmesi ve uygulanması
- 2) Belediye ya da idari bölge (kent) yönetimi tarafından oluşturulan mekânsal planın incelenmesi, onaylanması ve denetimi
- 3) Öncelikler ve ilkelerle sınırlanan işlevsel bölgenin oluşturulması
- 4) Arazi kullanım denetimi için arazi kullanım izin sistemleri ve düzenleyici önlemlerin oluşturulması
- 5) Çevre koruma bölgeleri ve kıyı kaynak bölgeleri için arazi kullanım izinlerinin yayınlanması, izin değişimlerinin onaylanması ve tetkiki, izinlerin feshi
- 6) Diğer konular

Belediye ya da idari bölge (kent) yönetimlerinin sorumluluk alanı aşağıdaki gibidir:

- 1) Belediye, idari bölge (kent) mekânsal planlarının oluşturulması, duyurulması, gözden geçirilmesi ve yürürlüğe konulması
- 2) İşlevsel bölgelerin sınırlandırılması
- 3) Arazi kullanım denetim önlemlerinin yürürlüğe konulması, belediye ve idari bölge (kent) arazi kullanım denetim önlemlerinin oluşturulması ve yürürlüğe konması
- 4) İzinlerin tetkiki ve onaylanması ile feshi de dâhil olmak üzere tarımsal gelişme bölgeleri ve kentsel -kırsal gelişme bölgeleri için arazi kullanım izinlerinin yayınlanması
- 5) Diğer konular

Madde 5-Yetkili merkezi otorite, düzenli olarak internet üzerinden ve uygun kanallardan mekânsal planlama bülteni çıkaracaktır.

Madde 6-Temel mekânsal planlama ilkeleri aşağıdaki gibidir:

1) Mekânsal planlama, uluslararası anlaşmalara ve düzenlemeler ile sürdürülebilir gelişme hedefine uygun olacaktır.

2) Doğal koşullar, su kaynakları ve iklim değişikliği, salgın hastalıklara ve acil durumlara karşı önlemler almak üzere mekânsal planlamada göz önüne alınacaktır.

3) Çevresel koruma bölgeleri, koruma amaçlarına uygun biçimde kullanılacak ve diğer kullanımlar sınırlanabilecektir.

4) Kıyı kaynak alanları, kaynak sürdürülebilirliğine yönelik olarak kullanılabilir, gerekirse diğer gereksinimler birleştirilecek ve kullanım öncelikleri belirlenecektir.

5) Tarımsal gelişme alanları gıda güvenliğini sağlama amaçlı kullanılacaktır.

6) Tarımsal gelişme bölgeleri, yeterli kamusal tesislerle birlikte uygun ve dengeli çevre ve etkili üretim ortamları yaratmak üzere oluşturulacak ve işletilecektir.

7) Metropolitan alanlar, rekabet edebilirliği geliştirmek üzere kaynak zenginliğini ve bölgesel işlevleri güçlendirecek biçimde bölgesel özelliklere ve gelişme hedeflerine uyumlu olarak genişleyecektir.

8) Bölgenin topografyası, jeomorfolojisi, jeolojik özellikleri ve kültürel karakteristiği diğer düzenlemelerdeki gerekliliklerle birlikte göz önüne alınacak biçimde geliştirilecektir.

9) Mekânsal planlamanın, yöre halkının arazisini, bu insanların geleneksel kültürünü, toprağını ve bilgi birikimini kapsamakta oluşu, ortak yarar ve refahı destekledikçe korunacaktır.

10) Mekânsal planlama, geniş halk katılımına ve bilgi şeffaflığına olanak tanımalıdır.

11) Çevre koruma, arazi kullanımında ve arazi kullanımının adil ve etkili düzenleyici mekanizmalarında göz önünde tutulmalıdır.

Madde 7- Yürütme Erki, aşağıdaki işleri yerine getirmek üzere bilim insanları, uzmanlar, hükümet dışı örgütlerin (STK) ve ilgili kuruluşların temsilcilerinden oluşan mekânsal planlama komitesini kurar ve toplar:

1) Ulusal mekânsal planın tetkiki ve onayı

2) Ulusal mekânsal plan ile sektörel planların uyumu

Yetkili merkezi otorite, aşağıdaki işleri yerine getirmek üzere bilim insanları, uzmanlar, hükümet dışı örgütlerin (STK) ve ilgili

kuruluşların temsilcilerinden oluşan mekânsal planlama komitesini kurar ve toplar:

- 1) Ulusal mekânsal plan taslakları ve değişikliklerinin tetkiki ve onayı
- 2) Belediye ve idari bölge (kent) mekânsal planlarının tetkiki ve onayı
- 3) Belediye ve idari bölge (kent) mekânsal planlarının gözden geçirilmesi
- 4) Çevresel koruma bölgeleri ve kıyı kaynak bölgelerinin kullanma izinlerinin, izin değişiklikleri ve feshinin gözden geçirilmesi ve onayı

Her belediyenin yetkili otoritesi, aşağıdaki işleri yerine getirmek üzere bilim insanları, uzmanlar, hükümet dışı örgütlerin (STK) ve ilgili kuruluşların temsilcilerinden oluşan mekânsal planlama komitesini kurar ve toplar:

- 1) Belediye ve idari bölge (kent) mekânsal plan taslaklarının değişikliklerinin tetkiki ve onayı
- 2) Tarımsal gelişim bölgelerini ve kentsel-kırsal gelişim bölgelerini arazi kullanma izinlerinin, izin değişiklikleri ve fesihleri de dâhil olmak üzere tetkiki ve onaylanması

Madde 8- Mekânsal plan türleri; 1) Ulusal Mekânsal Plan ve 2) Belediye ve idari bölge (kent) mekânsal planıdır.

Madde 12- Ulusal Mekânsal Plan oluşumuna destek için seminerler ve diğer araçlarla bilim insanlarının, uzmanların ve ilgili STK'ların görüşlerine başvurulacaktır.

Madde 19- Yetkili otorite, mekânsal planı oluştururken çevresel olarak duyarlı alanları da kapsayacak biçimde mekânsal plana ilişkin bilgi ve verileri toplar, anlamsal ilişki kurar ve birleştirirken tüm ilgili kuruluşların ilgili bilgi ve verilerin toplanmasına yardımcı olacaktır.

Madde 44- Yetkili merkezi otorite, aşağıdaki hususlara göre düzenlenen Sürdürülebilir Gelişme Fonu kuracaktır:

1. Arazi kullanım için başvuru sahiplerinden toplana çevre koruma ücretleri,
2. Bütçeleme yöntemine göre hükümet tarafından ayrılan fonlar,
3. Tayvan su Kuruluşu tarafından toplanan ücretlerin yüzdesi,
4. Tayvan Enerji Kuruluşu tarafından toplanan ücretlerin yüzdesi
5. Bu yasanın ihlalinin yüklediği cezaların yüzdesi,
6. Özel bağışlar

7. Fona işletilen faiz
8. Diğer gelirler

Sürdürülebilir Gelişme Fonu, şu amaçlarla kullanılabilir:

1. Bu yasaya bağlı tazminatların ödenmesinde
2. Mekânsal planlama araştırmaları ve anketlerin gerçekleştirilmesinde
3. İhlallerin araştırılmasında ve yasa dışı arazi kullanımlarına yönelik raporların cesaretlendirilmesi için belediye ve idari bölgenin (kent) yetkili otoritelerinin kullanımına ayrılan payların kullanılmasında
4. Diğer çevre koruma yükümlülükleri için gereken harcamalarda

Mekânsal Planlama Yasası genel olarak Kentsel Planlama Yasası'nı desteklemekte, sürdürülebilir gelişmeye yönelik olarak kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesine katkı sağlamaktadır. Yeni Mekânsal Planlama Yasası, ülkenin temel yasalarına yön veren sürdürülebilir gelişme hedefine yönelik çevre korumacı bir içeriğe sahiptir. Bu kapsamda ekonomi yönelimi yerine çevre korumaya öncelik veren bir yaklaşımı yansıtmaktadır.⁷

Tayvan'da Kentsel Sorunlarla Mücadele ve Sürdürülebilir Yerleşimler Hedefi

1950'lerde yapılan arazi reformu, Asya ülkelerinin çoğundan daha eşit gelir dağılımını destekleyen bir uygulama olmuştur. Kent planlaması komisyonu merkez, idari bölge ve kasaba olmak üzere üç düzeyde yapılmıştır. Tayvan, özel gelişime rehberlik sağlamak üzere arazi kullanımında imar planlarının temel alındığı, düzenleyici bir gelişme kontrol sistemi benimsemiştir. 1990'ların başından beri, örneğin tarımdan konuta, endüstriden iskana ya da ticari alana, koruma alanından diğer kullanımlara vb., arazi kullanım biçimini değiştirmek üzere girişimcilere ya da arazi sahiplerine yönelik olarak birçok yasal düzenleme çıkarılmıştır. Kentsel planlama sisteminde arazi kullanım planlaması, sürdürülebilir kentsel gelişmenin anahtar bir unsurudur. Arazi herkesin bağlı olduğu sınırsız bir kaynaktır, bununla birlikte çoğu eylem sürdürülebilirliğe ya da kalkınma planlamasına yönelik olarak kalkınma planlamasında yer almıştır. Tayvan'da arazi kullanım planlaması, kazanılmış haklar için siyasal bir araç olmasının yanında doğrudan fiziksel değişimi kontrol eden

⁷ Mekânsal Planlama Yasası'nın çevre korumaya yönelik unsurları için bk; Huang, Wei-ju (2019), "The New Spatial Planning Act in Taiwan: A Messy Shift from Economic Development-Oriented Planning to Environmental Conservation-Oriented Planning?", *Planning Practice & Research*, Cilt 34, Sayı 1, s. 120-130.

tek araçtır. İmar aynı zamanda, arazi kullanımı kontrolleri için kullanılan bir tekniktir. İmar bazı yönlerden etkilidir ancak esneklikten yoksundur ve toplumsal eşitsizliğe yol açabilir. Arazi kullanım kararlarının değişimlerinden elde edilen yüksek karları önlemek için, tazminatların geri alınmasına ve esnek kentsel gelişim planlarına başvurulabilir (Lai, 2002: 499-503). Bu anlamda arazi planlaması, mekânsal gelişimi ve kalkınma planlamasını doğrudan etkilemektedir.

1992 tarihli BM Rio Zirvesi'nde kabul edilen Gündem 21'in katılım unsuru, Tayvan'da var olan planlama sisteminin alışılmış biçimlerinin ötesine geçmiştir. Kentsel planlama düzenlemelerinde gözönüne alınan yurttaş katılımı, halkın görüşlerini açığa çıkarmış, böylelikle son yıllarda yurttaşlar arazi haklarını koruma konusunda daha aktif bir konuma geçmişlerdir, bu nedenle plancının çoğu, yurttaşların görüşlerini almak üzere halka açık toplantılar düzenlemekte ya da ankete dayalı araştırmalar yapmaktadır. Aynı zamanda Tayvan'da yurttaş katılımı, arazi kullanım planlama sisteminin yasallığının güvencesidir (Lai, 2002: 503-504). Tayvan son dönemde gerçekleştirdiği düzenlemeler ile özellikle Çevresel Etki Değerlendirmesi'ni (ÇED) kent planlarında gözeterek (Stratejik ÇED) mekânsal planlama, ekonomik gelişim ve arazi kullanımı arasındaki hassas dengeyi kurma yolunda önemli adımlar atmıştır.

“Tayvan'da çevre politikaları, kentsel politikalar gibi son yıllarda sayıları artan ve afetleri önlemeye yönelik kentsel yenileme (İng.: urban renewal) politikaları, iklim değişikliği, kentsel afetlerin önlenmesi ile toplumun, çevrenin ve ekonominin gereksinimlerini dengeleyecek biçimde sürdürülebilir gelişime odaklanmıştır” (Chao-Hsu, 2018: 3).

Sürdürülebilir arazi kullanımı planlanması, yalnızca yeni politikaları geliştirmek ya da teknolojik yenilikleri izlemekle başarılamaz. Sürdürülebilir gelişime yönelik çalışmaları, bireyler, işadamları ve kurumlar için daha çekici kılacak adımları atmak, politikaları geliştirmek gerekmektedir. Sürdürülebilir kentsel gelişim, aynı zamanda köklü kurumsal değişimi de gerektirir. Bununla birlikte, hükümet, farklı düzeyleri arasında eşgüdüm, karar verme süreçlerinde şeffaflık, karar vericilerin hesap verebilirliği ve güvenilirliğine dayalı yasal süreçleri güçlendirmelidir. Bunlara ek olarak, kentsel sorunlarıyla mücadele etmek ve sürdürülebilir bir gelecek vizyonu yaratmak üzere her yurttaşın katkısına gerek vardır

(Lai, 2002: 505). Bunlar, son dönemde Tayvan'da hızla gerçekleşme yolundadır.

Tayvan'ın arazi kullanım planlamasına temel oluşturan üç plandan söz etmek gerekir. Tayvan'ın Merkezi Çevre Planlama Bölümü CEPD-(Central Environmental Planning Department), yerleşim sorunlarına yönelik olarak geçmişte iki temel ulusal arazi gelişim planı oluşturmuştur: 1979 tarihli Tayvan Alanı Gelişim Planı ve 1996 tarihli Çok Yönlü Ulusal Arazi Gelişim Planı 2010 tarihinde onaylanan ve aşağıda ele alınan Ulusal Mekânsal Gelişim Stratejik Planı, bu iki planın tamamlayıcısıdır.

1979 tarihli Tayvan Alanı Gelişim Planı; (Hedef yılı 1996 olup sekiz sektöre-tarım, endüstri, kentsel konut, ulaşım ve iletişim olanakları, su, enerji, turizm ve koruma- yönelik olarak gelişim yönünü ortaya koymuştur). Özellikleri (Anonim (2010): 15):

- Fiziksel gelişime yönelik ayrıntılı bir taslaktır
- Sektörel gelişme gereksinimlerini, mekânsal durumu ve inşaat gelişimini ortaya koyar

1996 tarihli Çok Yönlü Ulusal Arazi Gelişim Planı; (Hedef yılı 2011 olup sürdürülebilir gelişme kavramına odaklanmıştır. Tek merkez, iki aks, üç metropoliten kuşak ve yirmi yaşam alanı öngörmüştür. Ülke için planlama ve uygulamaya dönük bir işleyiş ve yönetim sistemi ortaya koymuştur). Özellikleri (Anonim (2010): 15):

- Sürdürülebilir gelişme kavramını gündeme getirir
- Arazi kullanım sistemini düzenler
- Sektörel gelişme politikalarını ortaya koyar

Aşağıda ayrıntılarına yer verdiğimiz 2010 tarihli Ulusal Mekânsal Gelişim Stratejik Planı ise; (bir düğüm noktası, üç temel aks, deniz kuşağı, karadan uzak adalar, üç temel kentsel alan-bölgeler ve yedi bölgesel yaşam alanı; mekânsal gelişim stratejilerini içerir; beş açıdan-arazi, fon sağlama, örgüt, yasalar ve yönetim-uygulanabilir politikalar ve stratejiler ortaya koymuştur). Özellikleri (Anonim (2010): 15):

- Hükümetin makro-ekonomik hedeflerini; uzun ve orta dönem eğilimlere uyum sağlamak üzere mekânsal gelişim stratejilerini ortaya koyar
- Tayvan ile sınırlı olmayan açık planlama sistemi uyarlar
- İlkeler ve kılavuz politikalar aracılığıyla yol gösterir

- Gelişim ve yönetimle bütünleşmiş bölgesel dinamik planlama önerir

“Tayvan ulusal mekânsal gelişiminin temel politikası ve amacı; arazi gelişim süreci yönetişimi için gereken etkinlik, etkililik ve toplumsal içerilmeye dikkat çekerek arazi koruma ve çevresel sürdürülebilirliğe öncelik vermektir” (Anonim (2010): 15).

Son 20-30 yıllık dönemde Tayvan Ekonomik Planlama ve Gelişme Konseyi, II. Ulusal Kapsamlı Arazi Geliştirme Planını oluşturmuştur. Bu süreçte yerel ve uluslararası çevredeki değişimlerin de etkisiyle ulusal mekânsal gelişimi önemli ölçüde değiştiren ekonomik ve toplumsal gelişimde önemli değişiklikler kaydedilmiştir. Bu etkileşim zinciri, dünya, toplum, doğa, ekonomi, yönetim başlıkları zeminde dünya ölçeğinde gözlenebilecek evrimsel bir süreç gerçekleştirmektedir (Anonim, 2010: 4): Tüm bu sorun alanları, konularının bağlantılı olmasından ve aynı yerküre üzerinde yaşanmasından, ülkelerin birbirleriyle bağlantılı ekonomik, yönetsel, tarihsel, çevresel, mekânsal bağlantılarından ötürü birbirleriyle ilişkili olup ortak bir uyumun yakalanması uluslararası işbirliğini de gerektirmektedir.

Tayvan Ulusal Strateji Planı'nda (Anonim 2010: 6) Tayvan yönetimi; bölgesel yönetim yeterliliklerini güçlendirmek ve sürdürülebilir gelişmeyi başarma hedefine yönelik olarak yeni fikirler ortaya koymak üzere 1. eğitim, 2. ekonomi, 3. kentsel ve kırsal planlama, 4. ulusal ve bölgesel ulaşım alanlarında planlama, politika ve strateji yönelimleri oluşturmakla yükümlü kılınmıştır.

“Tayvan'ın mekânsal gelişim stratejisinde küreselleşme, iklim değişikliği, yenilenemeyen kaynakların kıtlığı, kent-bölge çekişmesi, kü-yerelleşme, nüfus azalması ya da yaşlı nüfus oranındaki artış, endüstriyel-mekânsal gelişim sorunları, bilgi teknolojisi devrimi, kaynak dağılımında adalet, çevre koruma başlıkları önem taşımaktadır” (Anonim (2010): 6-13).

Bu üç planın değerlendirilmesinden görüleceği üzere Tayvan, sürdürülebilir kentsel ve kırsal çevreler yaratma hedefine yönelik olarak arazi kullanım kararlarının oluşturulmasında diğer ülkelerdeki yenilik ve değişimleri de yakından izlemekte; bunları, uygulamaya yönelik olarak yasal düzenlemelerine ve ulusal mekânsal planlarına yansıtılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından dünyadan ve uluslararası toplumdaki koparılmaya ve üzerinde tahakküm kurulmaya çalışılan Tayvan; bu engellere, birçok ülkenin Tayvan'a karşı yürüttüğü tutarsız politikalar ile Birleşmiş Milletler çatısı altında yer bulamamasına karşın, güçlü bir ekonomi yaratarak sürdürülebilir çevre ve kentsel gelişim hedeflerine yönelik olarak etkili ve akılcı önlemleri yaşama geçirme hedefinde ilerlemeler kaydetmektedir. Bu süreçte Tayvan, bağımsız bir devlet olarak tanınmasa da bağımsız bir devlet niteliklerine kavuşmuş ve birçok bağımsız devletten daha güçlü ve egemen bir niteliğe kavuşmuştur. Bu çerçevede gelecekte Tayvan'ın bağımsız bir devlet olma yolunda güçlü bir irade sergileyeceği açık biçimde görülmektedir.

Tayvan, kentsel politika oluşturma ve kentsel planlama alanında sürdürülebilir gelişim anlayışını rehber edinerek sosyal adalet ve yurttaş katılımı ilkelerini arazi kullanım planlarına yansıtmaya, bu yöndeki çalışmalarını ve uygulamalarını genişletmeye çalışmaktadır. Sürdürülebilir gelişme kapsamında çevrenin korunması öncelikli olmak üzere çevre-gelişme dengesinin korunması, çevresel-kentsel-kırsal sürdürülebilirlik, Tayvan'ın çevresel ve kentsel gelişimine yönelik anahtar kavramlarıdır. Tayvan, pek çok ülkeye örnek oluşturabilecek kentsel politika konusunda çalışmalarını, merkezi yönetim-yerel yönetimler arasındaki güçlü işbirliği ve eşgüdümüne dayalı olarak sürdürmektedir. Ayrıca yurttaşların kararlara katılımı, kentsel politika oluşturma ve uygulama düzeyinde etkili sonuçlar alınmasına katkıda bulunmaktadır. Yaşanabilir kentler yaratılması konusunda yasa-politika oluşturma ve uygulama sürecinde Tayvan, gelişmekte olan ülkeler açısından örnek alınabilecek bir konumdadır.

Kaynakça

Anonim (2010), *Strategic Plan for National Spatial Development (Summary)*, Taipei.

CHAO, Jen-Chih - Kao-Wei HSU (2018), "The Impact of Taiwan's Urban-renewal policies, Laws and Decrees on Urban Redevelopment and Urban b v Disaster," *International Conference on Energy and Environmental Science, IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* 164, s. 1-7.

HSING, You-tien (2013), *The Great Urban Transformation, Politics of Land and Property in China*, Oxford University Press, UK.

HUANG, Wei-ju (2019), "The New Spatial Planning Act in Taiwan: A Messy Shift from Economic Development-Oriented Planning to Environmental Conservation-Oriented Planing?", *Planning Practice & Research*, Cilt 34, Sayı 1, s. 120-130.

LAI, M. (2002), *A Comparative Study on Urban Land Use Planning System Between China and Taiwan*, WIT Press, UK, <https://www.witpress.com/secure/.../UR502047FU.pdf>, 17 Ocak, 2019.

SEZEN, Seriye (2009), *Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü*, TODAİE Yayınları, Ankara.

WANG, Tay-sheng, (2011), " 20. Yüzyılda Tayvan'ın Hukuki Gelişimi: Liberal ve Demokratik Bir Ülkeye Doğru," (Çev.: Doğan Durna), *Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 235-266.

https://www.moi.gov.tw/english/english_law/law_detail.aspx?sn=384, 19 Ocak, 2019.

YÜCEYILMAZ, A. Arda (2015), *Ve Ejderha Şehre Taşınır*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

E- Kaynakça

Taiwan Urban and Regional Development Statistics, , <http://www.ndc.gov.tw>, Erişim: 13 Ocak 2019.

Taiwan Statistical Data Book, 2018, <http://www.ndc.gov.tw>, Erişim: 13 Ocak 2019

<https://ycharts.com/indicators>, Erişim: 14 Ocak 2019.

Taiwan News, 06.11.2017, Eric Kao'nun haberi, <https://www.taiwannews.com.tw>, Erişim: 14 Ocak 2019.

[www.climateaction.org/news/taiwan_announces ...](http://www.climateaction.org/news/taiwan_announces...), Erişim: 14 Ocak,2019.

<https://taqm.epa.gov.tw>, Erişim: 14, Ocak,2019.

<http://www.fao.org>, Erişim: 24 Nisan,2021

<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0070001>, Erişim: 25 Nisan 2021

<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0070230>, Erişim: 25 Nisan 2021

<https://www.statista.com>, 29, Nisan,2021

Tayvan Gayrimenkul Piyasası ve Vergilendirme

Doğan DURNA*

Öz: Bu çalışma, Tayvan'daki gayrimenkul piyasası ve satışlarına özgü işlemlerin vergi hukuku açısından sonuçlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Tayvan gayrimenkul piyasasının özellikleri, yabancılar için kısıtlamalar ve gayrimenkul işlemlerinin her bir vergi açısından sonuçları açıklanmıştır. Taşınmaz satışları, buna bağlı olarak alınan mülk vergileri ve işletme vergileri gibi mülkiyet devri nedeniyle ortaya çıkabilecek diğer vergiler, ilgili taraflar için daha iyi bir tablo çizmek amacıyla yabancılar yönelik kısıtlamalar ve piyasa özellikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Analiz edilen veriler ışığında, konut fiyat değişimleri ve endeksler, katlanarak yükselen artışlar en çok yatırımcılar lehine ilerlemeler göstermiştir. Ancak, mevcut satın alınabilirlik sorunu ve aşırı değerli bir pazar olasılığı, Tayvan gayrimenkul pazarındaki sorunların ilerde de devam edeceğini göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: *Tayvan'da Gayrimenkul Piyasası, Tayvan'da Gayrimenkul Satışı, Tayvan'da Vergilendirme*

Taiwan Real Estate Market and Taxation

Abstract: This study aims to determine the tax law consequences of the transactions specific to the real estate market and sales in Taiwan. In this context, the characteristics of the Taiwan real estate market, the restrictions for foreigners, and the consequences of real estate transactions in terms of each tax are explained. Other taxes that may arise from property transfer, such as property sales, property taxes, and business taxes, have been evaluated within the framework of restrictions to foreign nationals and market characteristics in order to draw a better picture for the relevant parties. In the light of the analyzed data, housing price changes and indices and the exponentially rising increases have made advances mostly in favor of investors. However, the current affordability problem and the possibility of an overvalued market show that the problems in the Taiwan real estate market will continue in the future.

Keywords: *Real Estate Market in Taiwan, Real Estate Sales in Taiwan, Taxation in Taiwan*

* Tarım ve Orman Bakanlığı Uzman, E-Posta: ddurna79@gmail.com, ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-1839-0401>, Gönderim Tarihi: 04 Mayıs 2021, Kabul Tarihi: 12 Haziran 2021.

Önerilen Atıf: Durna, D., (2021). Tayvan Gayrimenkul Piyasası ve Vergilendirme, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s.113-129.

Giriş

Ekonomik açıdan Türkiyeyle yaklaşık aynı büyüklükte olan Tayvan 635 Milyar Dolar GDP ile Dünyanın 21'nci büyük ekonomisidir (Statistics Times, 2021). Bununla beraber kişi başına düşen 30,981 USD milli gelir ile bu açıdan Türkiye'den daha iyi bir tablo çizmektedir (National Statistic, 2021a). Tayvan yalnızca kişi başına düşen milli gelir açısından değil aynı zamanda işsizlik oranı, enflasyon ve dış borç açısından da ülkemize göre daha sağlıklı bir ekonomik yapıya sahiptir.

Mevcut ekonomik denge, işsizlik oranı ve dış borç açısından farklılıklar benzer şekilde Tayvan lehinedir (World Fact Book, 2021). Tayvan, güçlü ekonomik alt yapısıyla COVID-19 salgınının küresel ekonomik etkisine rağmen, yılın üçüncü çeyreğinde yıllık bazda yüzde 3,92 büyüyerek güçlü ekonomik büyümesini sürdürmüştür. Bu performansı ile 2020 yılı için büyümenin yüzde 2,71'e ulaşması beklenmektedir (Focus Taiwan, 2021). Yukarıda ifade edilen tüm bu parlak ekonomik göstergelere rağmen, gayrimenkul sektörü söz konusu olduğunda Tayvan açısından karışık ve çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır.

Coğrafya

Tayvan, yaklaşık olarak 35,981 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır ve bu alanda 23,545,963 kişilik nüfusa sahiptir. Kabaca bir tütün yaprağı şeklindeki Tayvan adası, en geniş noktasında 394 kilometre uzunluğunda ve 144 kilometre genişliğindedir. Merkez sıradağları, Tayvan'ı kuzeyden güneye ikiye böler, bununla beraber adanın yaklaşık üçte ikisi ormanlık tepelerle kaplıdır. Adanın geri kalanı, yamaçlardan, teraslı düzlüklerden, kıyı ovaları ve havzalarından oluşur (Global Security,2021). Tayvan'ın temel topografik özelliği, adanın kuzeydoğu köşesinden güney ucuna kadar uzanan merkezi yüksek dağ sırasındır. 1.000 metrenin üzerindeki dik dağlık arazi, adanın kara alanının yaklaşık yüzde 32'sini oluşturmaktadır. Deniz seviyesinden 100 ila 1.000 metre yükseklikteki tepe ve teraslar ise adanın yüzde 31'ini oluşturmaktadır. Bu durum, adada yerleşim ve tarım yapılacak arazi miktarını önemli ölçüde daraltmaktadır. Öte yandan Tayvanda, nüfus yoğunluğu açısından kilometrekareye 651 kişi düşmektedir (National Statistic, 2021b). Son derece yüksek bir şehirleşme oranına sahip Tayvanda nüfusun %78.9'u şehirlerde

yaşamaktadır. Bu durum, özellikle büyük şehirlerde konut krizine neden olmaktadır (Worldometer,2021).

Konut Satışları ve Fiyatlar

Gayrimenkul piyasasının en temel göstergesi olan konut satışları ve bununla ilgili göstergeler çalışmanın konusu olan vergi uygulamaları açısından büyük önem arz etmektedir. Tayvanda konut talebi, konut fiyat endeksleri ile beraber 2014 ve 2016 yılları arasında daralmıştır. Bununla beraber konut pazarı, ortalama %2.4 ile %2.86 arasında büyüyen ekonominin katkıları sayesinde ivme kazanmıştır (Liao,2020). Tayvan, 2018'da 2011 ve 2017 yılları arasındaki 6 yıllık dönemde gösterilen orandan daha iyi bir performans göstermiştir. Gerçekten de bu dönemde konut amaçlı inşaat ruhsatı sayıları pazardaki talep oranında artmıştır. Böylece, verilen toplam konut inşaat ruhsatı sayısı, 2018'de % 32,3'lük ve 2019'da % 22,1 güçlü büyümenin ardından, 2020'nin ilk dört ayında yıllık % 4,7 artarak 47.334 adede yükselmiştir (Delmendo, 2020). Bununla beraber, Tayvan'ın Taipei, Kaohsiung, Taichung, Taoyuan, gibi metropolitan alanlarında, değişen benzer oranlarda iyileşme belirtileri görülmüştür (Delmendo, 2018). Öte yandan son yıllarda 2014, 2015 ve 2016 yılları örneğinde olduğu gibi konut pazarında proje fiyatları ve talepler önceki büyüme dönemlerine göre önemli ölçüde düşmüştür. Gerçekten de, 2018 yılının son çeyreğinde piyasada ki daralma, piyasada listelenen gayrimenkul sayısını düşürmüştür. Buna bağlı olarak sözleşmeler ve ticari faaliyetler, aynı yılın ilk çeyreğinin aksine düşmüştür (Hsu-Huang, 2018).

Tayvan gayrimenkul piyasasında fiyatlar, 2006 ve 2018 yılları arasında genellikle artış göstermiştir. Konut fiyatları 2003 ve 2017 yılları arasındaki 14 yıllık dönemde iki katına çıkmıştır. Konut fiyatları endeksi arızı hızlı artışlar ile beraber genellikle yükseliş göstermiştir. Tayvan'ın Taipei, New Taipei, Hsinchu, Taichung, Kaohsiung ve Taoyuan gibi metropolitan alanlarında 2001 ve 2019 yılları arasında konut fiyatları endeksi %143'den, %251'e değişen oranlarda artış göstermiştir. Öte yandan konut fiyatlarındaki bu artış yalnızca belirtilen dönemle sınırlı değildir. Aynı çalışmada 1995'te de ortalama daire fiyatlarının %200 gibi önemli ölçüde arttığı belirtilmiştir (Delmendo, 2020).

Yukarıda ifade edilen gerekçelerle, Tayvan gayrimenkul piyasası, yakın zamanda büyük yatırım imkânları ve getiriler sağlamıştır. Gayrimenkul piyasasının büyümesi orta ve alt gelir

grubunda bulunan yerel halk için konut edinme açısından önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Gerçekten de konut fiyatlarındaki artış ücretlerdeki artışı önemli ölçüde geçmiştir. Son 14 yılda ücretler %18 artmışken konut fiyatları iki katına çıkmıştır (Yang, 2018a). Öte yandan, Tayvanda ev sahipliği için köklü bir kültürel tercih vardır, %85 ev sahipliği oranıyla Tayvan gelişmiş ülkeler arasında en yüksek oranlardan birine sahiptir (Taiwan Business Topics, 2021). Bu nedenle, konut fiyatlarındaki artış ve piyasanın genişlemesi, ev sahibi olmanın bir gelenek olduğu ülkede gayrimenkul satın almayı Tayvan halkının alım gücünün çok ötesine taşımıştır.

Konut satın alınabilirliği açısından, Tayvan tam bir kriz içerisinde. Konut fiyatları ve gelir oranı endeksi açısından Tayvan en az alım gücü olan piyasalar arasında yer almaktadır. Gerçekten de Tayvan 2019 yılında, konut fiyatlarının gelire oranı açısından, New York, Londra gibi ünlü şehirleri geçerek pahalılık açısından 3'üncü sıraya yerleşmiştir. Dahası ortalama bir Tayvan vatandaşı, 2019 yılı itibariyle konut kredisini ödeyebilmek için gelirinin %28,91'ini harcaması gerekmektedir ki bu oran kabul edilebilir olmanın çok ötesindedir. Bu oran 2020 yılında kısmen iyileşerek %23,69 oranına düşmüştür (Property Prices Index for Country 2019,2020; Delmendo, 2020).

Konut edinebilirlik sorununun üstesinden gelmek amacıyla mikro daire olarak adlandırılan küçük ve uygun maliyetli yerleşimler ön plana çıkmıştır. Bununla beraber, 66 m²'den az net alanı bulunan bu küçük dairelere yönelik talebi arttırmaya yönelik girişimler 2018'in ilk yarısında olumlu neticelenmemiştir. Taipei, New Taipei ve Taoyuan/Hsinchu'da yapılan konutların sırasıyla yalnız %12'si ile %14'ünün satılabildiği belirtilmiştir (Yang, 2018a).

Tayvan'a yatırım yapmanın başka bir parametresi olan kira getirileri, büyüyen gayrimenkul pazarının aksine, iyi bir performans göstermemektedir. Küçük daireler haricinde, Tayvan'da kira getirisi yıllık olarak daire değerinin %1,5'i civarındadır ki, bu oran sahipleri tarafından ikamet amaçlı kullanılmayan gayrimenkuller açısından iyi bir yatırım göstergesi değildir. Üstelik ifade edilen rakamlar brüt oranları göstermekte olup vergi, adli masraflar ve diğer olağan giderler düşülmemiştir (Delmendo, 2020). Bu yönüyle, Tayvan yatırım amacıyla konutlarını kiraya vermek isteyen mülk sahipleri için uygun bir yer değildir.

Tayvan gayrimenkul piyasasının geleceği açısından, adanın kuzey bölümü için arz fazlalığı olasılığı öngörülmektedir. Bununla beraber, ekonomik iyileşmenin devam etmemesi halinde konut arzı fazlalığı nedeniyle gayrimenkul piyasası çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalabilecektir (Yang, 2018b).

Daha önce de ifade edildiği üzere, mikro daire konseptinin Tayvanlı müşterilerin gözünde satın alınabilirlik krizi nedeniyle başarısız olacağı öngörülmektedir. Yabancı yatırımcılar için ise aşırı değerli piyasanın göstergesi olan düşük kira getirileri gözönüne alındığında konut fiyatları tatmin edici bir artış göstermemektedir. Yukarıda izah edilen tüm bu nedenlerle, Tayvan gayrimenkul piyasasında, konut fiyat endeksiyle ilişkili konut talebi ve fiyatı değişikliği gibi göstergelerde düşüş yaşanması muhtemeldir.

Gayrimenkul ve Yabancılar Yönelik Kısıtlamalar

Tayvan Medeni Kanunu'nun 66'ncı maddesi, taşınmazın mülkiyetini; toprak ve mütemmim cüzleri şeklinde tanımlamıştır (Civil Code,2021). Diğer taraftan, Arazi Kanunu, arazinin kuru olup olmaması, arazideki su kütleleri ve arazide bulunan doğal kaynakları esas alarak farklı kapsamdaki arazileri tanımlamıştır. Yabancı uyrukluların gayrimenkul edinilmesine ilişkin sınırlamalar, Tayvan Arazi Kanununun gayrimenkul edinimin uygunluk kapsamını düzenleyen hükümlerinde düzenlenmiştir.

Tayvan Arazi Kanununun 18'inci maddesi uyarınca, yabancı uyruklular müteakabiliyet ilkesi çerçevesinde arazi edinebilmektedir. İlgili hüküm, yabancı uyruklunun tâbiyetinin olduğu ülkenin Tayvan vatandaşlarına aynı hakkı sağlamasını gözetmektedir. Bu nedenle, yabancı uyrukluların Tayvan ülke sınırları içinde bulunan araziler üzerinde hak kazanabilmesi için; yabancı uyrukluların kişinin tâbiyetinin olduğu ülkenin Tayvan'la diplomatik ilişkisi olması ve aynı hakları Tayvan vatandaşlarına sağlaması gerekmektedir (Land Act,2021).

Aynı Kanununun 17'nci maddesi yabancı uyrukluların edinebilecekleri gayrimenkullerin çeşitlerine göre diğer kısıtlamaları düzenlemiştir. Buna göre, orman alanları, balıkçılık ve av sahaları, tuzlalar, maden sahaları, su kaynakları ve askeri sahalarda bulunan arazilere ilişkin kısıtlamalar düzenlenmiştir. Yabancı uyrukluların bu alanlardaki arazileri edinmeleri yasaklanmıştır. İlgili hüküm uyarınca, yabancı uyruklular bu

sahalardaki arazileri yalnızca miras yoluyla edinebilmektedirler. Ancak edindikleri bu arazileri 3 yıl içerisinde ellerinden çıkarmak zorundadırlar (Land Act,2021).

Yabancıların gayrimenkul edinimine ilişkin sınırlamaları düzenleyen bir diğer madde olan 19'uncu madde de ise gayrimenkullerin kullanım amacına yönelik kısıtlamalar yer almaktadır. Kanunda kullanım amacına göre izin verilen gayrimenkuller; konutlar, işyerleri (ofis binaları), fabrikalar, kiliseler, hastaneler, yabancıların çocukları için okullar, diplomatik misyonlar, konsolosluk binaları ile ülkenin ekonomisi ve inşaat sektörü için önem arz eden ve yatırım yapmak amacıyla edinilen yapılar şeklinde belirtilmiştir (Land Act,2021).

Kanunun 16'ncı maddesinde ulusal politikalara ilişkin sınırlamaları düzenlemektedir. Buna göre, gayrimenkul alım satımının, ulusal politikalara uygun düşmediği durumlarda yasaklanabileceği ifade edilmiştir (Land Act,2021).

Bu çerçevede Ocak 2021 itibariyle 59 ülkenin vatandaşları kanunda öngörülen mütekalibiyet şartını karşılamak kaydıyla Tayvan'da gayrimenkul edinebilmektedir. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları gayrimenkul edinimlerinde zorunlu izin sistemine tabidir. (Taipei City Government,2021)

Anavatan ve Tayvan Bölgesi Halkı Arasında İlişkilerin Düzenlenmesine İlişkin Kanununun 69'uncu maddesi, Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının gayrimenkul üzerindeki işlemlerini zorunlu izne tabi tutmuştur. Buna göre Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşları Tayvan'da gayrimenkul edinirken yetkili otoritelerden izin almak zorundadırlar (Governing Relations Act, 2021).

Tayvanda Taşınmazların Vergilendirilmesi

Çin Cumhuriyetinin kurucu babası olan Dr. Sun Yat-sen'in Cumhuriyetçi Çin Devrimi Hareketi için önerdiği sosyo-ekonomik program, büyük ölçüde kendi geliştirdiği San Min Chu I (Halkın 3 İlkesi) ideolojisine dayanmaktadır. Halkın 3 İlkesi; milliyetçilik (min tsu) ile başlar ve ulusal bağımsızlığın garanti altına alınmasını şart koşar. İkinci olarak demokrasi (min chuan) ile devam eder ve demokratik bir yönetim anlayışını benimser. Üçüncü sırada ise sosyal refah ilkesi (min sheng) yer alır. Min Sheng'in özü; "a. arazi mülkiyetinin eşitlenmesi/dengelenmesi" ve "b. sermayenin düzenlenmesi" fikirleridir. Sun, "sermayenin düzenlenmesi"

kavramının bir yasaklama ya da kısıtlama anlamına gelmediğini, onun sömürücü bir araç olarak kullanımına izin verilmemesi anlamına geldiğini açıklamıştır (Kızıltepe, 2021:229).

Arazi mülkiyetinin dengelenmesi prensibi uyarınca arazi sahipleri (kendi beyan ettikleri değerler üzerinden) yoğun bir arazi mülkiyet vergisine tabi tutulacaklar ve vergiden kaçışı önlemek için de devlete beyan değerleri üzerinden arazileri satın alma (ve sonra ihtiyaç duyanlara tekrar satma) hakkı tanınacaktır. Bu şekilde spekülatif bir tekel olarak üzerinde kendi kullanımı dışında arazi mülkiyeti biriktirenler, bu vergi yüküne katlanmamak için fazla arazilerini gerçekten kullanmak isteyenlere kendiliğinden satmayı tercih edeceklerdir. Böylece piyasa kendi içinde dengelenecek ve mülkiyetin toplumda olması gereken doğal dağılımı da zamanla ve kendiliğinden sağlanmış olacaktır. Bu geçiş süreci başarılıdıktan sonra da arazideki değer artışları için ayrıca bir vergi uygulanması yoluyla rantın bireylerden toplum adına sürekli ve düzenli ele geçirilmesine devam edilecek, başarılı sosyal denge ortamı korunacaktır (Kızıltepe, 2021:229). Nitekim bu hususlar Tayvan Anayasasının 142'üncü maddesinde, *"Ulusal ekonomi, vatandaşların geçinme ilkesi üzerine temellenecek; arazi sahipliğinin eşitlenmesi ve yeterli bir denge kurulması için ulusal zenginlik ve vatandaşların geçimi lehine özel sermayenin sınırlandırılmasını gözetilecektir."* şeklinde ifade edilmiştir. Bu konuya ilişkin bir diğer madde olan 143'üncü madde de ise; *"Çin Cumhuriyeti içindeki tüm araziler halkın tamamına aittir. Kanuna uygun olarak edinilen özel arazi mülkiyeti kanunla korunur ve sınırlandırılabilir. Özel mülkiyet konusu araziler değeri nispetinde vergiye konu edilecektir ve devlet bu arazileri değeri üzerinden satın alabilecektir. Kamu yararına kullanılacak arazide gömülü maden yatakları ve ona bağlı doğal kaynaklar, özel kişilerin arazinin mülkiyetine sahip olup olmamasına bakılmaksızın iktisadi amaçlar için devlete ait olacaktır. Eğer bir parça arazinin değeri emek ve sermayenin katkısı olmaksızın artarsa, devlet bir değer artış vergisi uygulayacak ve bu getiriden tüm halk müştereken faydalanacaktır. Arazinin dağıtımında ve fiziken düzenlenmesinde, devlet prensip olarak kendi geçimi ve kendi kullanımı için arazi sahibi olanlara yardımcı olacak, onların işlerini yürütebilmesi için uygun konularda düzenlemeler yapacaktır."* denilerek arazilerin vergilendirilmesine ilişkin genel ilkeler zikredilmiştir. Bu çerçevede kentsel rantın kamuya kazandırılması için vergi politikaları bir araç olarak kullanılarak, sermayenin daha verimli alanlara yöneltilmesi amaçlanmıştır.

Bina Vergisi

Yerel olarak toplanan bina vergisi, devletin belirlediği bir vergi matrahına sahip ve mülkün kullanımına bağlı olarak % 1,2 ila %5 arasında değişen oranlarda, Bina Vergisi Kanunu kapsamında düzenlenen binalara uygulanan yıllık emlak vergisidir (Housing Tax, 2021). Söz konusu Kanunun 2'nci maddesinde bina; işyeri veya mesken amaçlı kullanılan bir arsa üzerindeki yapılar olarak tanımlanmıştır. Söz konusu verginin sorumluluğu, ilgili mülkün sahibine aittir, ancak gayrimenkul üzerinde intifa hakkı olması durumunda, ilgili hak sahibinin de vergi ödemekle yükümlü olacağı aynı Kanunun 4'üncü maddesinde belirtilmiştir. Ayrıca 5'inci maddede söz konusu oranların, yerel vergi otoriteleri tarafından Kanunun 9'uncu ve 10'uncu maddelerine göre oluşturulan gayrimenkul değer takdir komisyonlarının değerlendirmeleriyle tespit edilen bina güncel değeri esas alınmak suretiyle uygulanacağı düzenlenmektedir.

Komisyon tarafından yapılan bu değerlendirme de binada kullanılan yapı malzemelerinin çeşidi, taşınmazın ekonomik ömrü, taşınmazın bulunduğu bölgedeki iş ve trafik koşulları, aynı bölgedeki diğer gayrimenkullerin ortalama satış fiyatları dikkate alınarak yapılmaktadır (Madde 11).

Arazi Vergisi

Arazi Vergisi Kanunu'na göre arazi vergisi, arazilere % 1 ile % 5,5 arasında değişen oranlarda uygulanan yıllık emlak vergisidir ve konut vergisine benzer şekilde, bu verginin uygulanmasında da devlet tarafından belirlenen değer, vergiye esas değer olarak tespit edilmiştir (Land Tax Act, 2021).

Devlet tarafından belirlenen emlak vergisine esas değerlerle ilgili olarak, Tayvan arazi vergisi, arazi işlemlerinden elde edilen sermaye kazançları gibi vergi uygulamalarında farklı vergiye esas değerler kullanılmaktadır.

Ülkenin tapu idaresine göre, değerlendirilen arazi değerlerine göre 2 farklı değerlendirme değeri vardır. Yıllık emlak vergisi olarak arazi vergisi ve sermaye kazancı vergisi olarak arazi değer artış vergisi, vergilendirme açısından farklı değerlere dayandırılmaktadır. Bahsedilen ayırt edici değerler ve piyasa değeri, belirlenmiş oranlara göre birbiriyle ilişkilidir. Nitekim, sermaye kazancı vergisi açısından tahakkuk eden değer, sözleşme bedeli

veya işlem bedeli olarak da tanımlanabilecek sözleşmede gösterilen piyasa değerinin % 96,17'sidir. Öte yandan söz konusu arazi değer artışı vergisine esas değeri, yerel olarak toplanan emlak vergisine göre hesaplanan arazi vergisi değerinin 3,66 katıdır (Assessed Value Adjustments, 2018).

Özetle, devlet tarafından belirlenen arazi vergisi değeri ve arazi değer artışı vergisine esas değer farklı değerlerdir ve arazi değer artış vergisine esas değer, % 96,17 oranında sözleşme bedeline oldukça yakın olan, hesaplanan arazi vergi değerinin 3,66 katıdır.

Damga ve Tapu Vergisi

Gayrimenkulün edinilmesi ile emlak mülkiyetinin transferinde klasik olarak damga ve tapu vergisi mükellefiyeti ortaya çıkmaktadır. Damga vergisi, arazi satışı ve gayrimenkul transferlerinden sözleşmede belirtilen tutar üzerinden % 0.1 oranında uygulanmaktadır. (Taipei City Government, 2018:135).

Öte yandan, tapu vergisi, damga vergisi gibi yasal bir maliyet veya harçtan ziyade tipik bir mülk devir vergisidir ve uygulaması işlemin türüne göre değişiklik gösterir. Çerçevesi itibarıyla mülkiyetin transferi ile sınırlı olmayan bu verginin konusuna; satış, takas, hibe ve bağış yoluyla yapılan el değiştirmeler girdiği gibi ilk mülkiyet iddiasının tespiti ve tescili ile kira hakkının, kat irtifakı ve diğer irtifakların, ifraz ve tevhit işlemlerinin tapu siciline işlenmesi de girmektedir. Bu verginin mükellefi, mülkiyetin el değiştirdiği hallerde; alıcı, bunun dışında sayılan ve tapu sicilinde yapılan işlemler için de; adına işlem yapılandır. Bu vergi ödenmeden tapu sicilinde herhangi bir değişiklik yapılamaz. Kira sözleşmesinin şerhinde ödenen Tapu Vergisi'nin gelecekteki muhtemel bir satış esnasında ödenecek Tapu Vergisi'nin matrahından düşürülebilmesi mümkündür (Kızıltepe, 2021:302). Tapu vergisi oranları yüzde 2 ile 6 arasında değişmekte ve taşınmaz satın alımlarında % 6 olarak uygulanmaktadır (Taipei City Government, 2018:133).

Katma Değer Vergisi (KDV)

Tayvan'da 2000 yılına kadar Satış Vergisi (Katma Değer Vergisi ve Katma Değersiz Satış Vergisi ya da Business Tax) yerel bir vergiydi ve emlak harici yerel vergi gelirlerinin 2000 yılı öncesinde yıllık ortalama % 65'ini oluşturmaktaydı. Bu verginin gelirinin çok büyük bir bölümü de yerelden merkeze transfer edilmekteydi. 2000 yılından itibaren Tayvan'ın Satış Vergisi

tamamıyla ulusal bir vergiye dönüştürülmüştür (Kızıltepe, 2021:334). Tayvan vergi sistemi, İşletme Vergisi Kanununda açıkça belirtilenler için farklı oranların yanı sıra standart % 5 oranında KDV'ye sahiptir. Ödenecek verginin belirlenmesi ve hesaplanması ile ilgili olarak, Tayvanda girdi ve çıktı sistemi uygulanmaktadır. Söz konusu Kanunun 15'inci maddesinde belirtildiği üzere ödenecek vergi, çıktı ve girdi KDV'si arasındaki farktır. Ayrıca, aynı hüküm, girdi KDV'sini, bir ticari kuruluşun mal satışı veya hizmet sağlama gibi ticari faaliyetleri sırasında ödemediği ticari vergi olarak tanımlar. Başka bir deyişle, ödenen KDV, söz konusu vergiyi hesaplamak için toplanan çıktı KDV'den düşülecektir (Business Tax Act, 2021).

Taşınmaz işlemleri, vergilendirme kriterlerini karşılıyorsa, Tayvan işletme vergisine konu olabilir. Söz konusu ticari kazanç vergisi, İşletme Vergisi Kanununun 1'inci maddesine göre Tayvan topraklarındaki mal ve hizmetlerin satışına uygulanır. İşletme vergisi yükümlülükleri ile ilgili muafiyetler aynı Kanununun 8'inci maddesinde sayılmış olup, gayrimenkul satışları ile ilgili olarak arsa satışları işletme vergisi yükümlülüklerinden muafır. Ancak söz konusu yükümlülüğün bina ve konut satışları açısından olasılığı devam etmektedir. Şöyle ki kanun maddesinde bu verginin mükellefleri sırasıyla ticari işletme olarak belirtildiğinden, KDV yükümlülüğünün doğması için taşınmaz satıcısı KDV mükellefi olacak ve bu durumda KDV yükünü alıcı üstlenecektir. Öte yandan katma değer vergisi mükellefi statüsüne sahip olmayan taraflar arasındaki düzenli işlemler, bu vergi uygulamasına konu olmayacaktır.

Sermaye Kazancı Vergisi

Tayvan'da sermaye kazanç vergisi, gelir ve gayrimenkul değer artışı vergisi olmak üzere iki farklı vergi altında düzenlenmiştir. 1 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe giren gayrimenkul vergi reformu bu iki yönlü vergilendirme sistemini muhafaza etmiştir.

Kurumlar Vergisi

Gayrimenkul işlemlerinden kaynaklanan gelir ve zararların vergilendirilmesi ile ilgili olarak, yeni emlak vergisi rejimi 2016 yılından beri yürürlüktedir. Bu yeni rejime göre 1 Ocak 2016'da veya sonrasında edinilen tüm mülkler ile önceki 2 yılda edinilen

mülkler en fazla 2 yıl süre ile elde bulundurmaya kaydıyla yeni emlak vergisi rejimi kapsamına girmektedir.

Yeni vergi rejimine göre, gayrimenkul işlemlerinden elde edilen sermaye kazançlarına da % 20 kurumlar vergisi uygulanmaktadır. Ancak, yerleşik olmayan kurumlar için söz konusu verginin oranı, mülkün elde bulundurma süresine bağlı olarak % 35 ve % 45 oranında değişiklik göstermektedir. Söz konusu rejime göre 1 yıllık elde bulundurma süresi tanımlayıcı olarak belirlenmiş olup, mülkün 1 yıldan az elde tutulması halinde % 45, elde bulundurma süresinin 1 yıldan uzun olması halinde ise vergi oranı % 35 olarak belirlenmiştir.

Öte yandan, arsa değer artış vergisi hala değişmediği için çifte vergilendirmeyi önlemek için ilgili maliyet ve giderlerin yanı sıra arazi değer artış vergisi matrahı düşülerek bulunacak net karlara sermaye kazanç vergileri uygulanacaktır (PWC Pocket Tax Book 2019:11).

1 Ocak 2016 tarihinden önce satın alınan mülkler için eski emlak rejimi, arsa işlemlerinden elde edilen sermaye kazançlarına sadece kurumlar vergisi ve arsa değer artış vergisi kapsamında vergilendirilen binalardan elde edilen sermaye kazançlarının uygulandığı mülkler için hala geçerlidir.

Bireysel Gelir Vergisi

Bireyler tarafından gerçekleştirilen gayrimenkul işlemlerinden elde edilen sermaye kazançları ile ilgili olarak, Tayvan'ın ayrı bir dosyalama sistemi vardır; bu, vergi iadesinin gelir vergisi ile birlikte bir dosyalama yerine belirli bir süre içinde dosyalanması gerektiği anlamına gelir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, sermaye kazançlarının kişisel gelir vergilendirmesi de yeni gayrimenkul vergisi rejimi ve aynı şekilde belirlenen süreler kapsamına girmektedir. Bu nedenle, yeni yasanın yürürlüğe girdiği 1 Ocak 2016 tarihinde veya sonrasında işlem gören mülkler, bahse konu tarihten önceki 2 yıl içinde edinilmiş ve 2 yıldan az elde tutulan mülklerle birlikte yeni emlak vergisi rejimine tabi olacaktır (Taiwan Pocket Tax Book 2019:53).

Gayrimenkul işlemlerinden kaynaklanan sermaye kazançlarının kurumlar vergilendirmesine benzer şekilde, söz konusu vergilendirme halen yürürlükte olduğundan, ilgili maliyet

Durna, Tayvan Gayrimenkul Piyasası ve Vergilendirme

ve giderler ile arsa değer artış vergisinin matrahından düşülerek matrah bulunur.

Vergi oranları ile ilgili olarak, vergi sistemi elde bulundurma süresine bağlı olarak artan oranlar öngörmekte ve belirleyicileri tutma süresi olarak 1,2 ve 10 yıl olarak öngörülmekte ve oranlar aşağıdaki gibidir; % 15, 20, 35 ve 45.

Tablo 1: Tayvan Sermaye Kazancı Vergisi Oranları

Bulundurma Süresi	Vergi Oranı
1 Yıldan Az	45%
1 Yıldan Fazla 2 Yıldan Az	35%
2 Yıldan Fazla 10 Yıldan Az	20%
10 Yıldan Fazla	15%

Bu oranlar ve vergilendirmenin yanı sıra, Gelir Vergisi Kanunu'nun 4-5. Maddesi kapsamındaki sermaye kazancı vergisinin genel uygulamasına aykırı olarak aşağıdaki şartlarla muafiyet sağlanmaktadır.

Söz konusu maddeye göre, ev sahibi, eşi veya reşit olmayan çocukları tarafından kullanılan kendi kendine ev 6 yıl üst üste hiçbir zaman kira veya iş amaçlı işlem yapmamış olmak ve son 6 yıl içinde bu hükümden yararlanmamak kaydıyla 4.000.000 NTD'lik muafiyete izin verilir. Ayrıca, kazancın 4.000.000 NTD'yi aşması durumunda aşılacak kısım % 10 sabit oran üzerinden vergilendirilecektir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu muafiyet hakkı, mükelleflere belirlenen kriterleri karşılamaları halinde 6 yılda bir verilmektedir (Income Tax Act,2021).

Sermaye kazançlarının kurumlar vergilendirmesine gelince, kişisel sermaye kazancı vergilendirmesi de yerleşik olmayanlara farklı oranlar getirmektedir. Gelir Vergisi Kanunu'nun 14-4. maddesine göre, mukim olmayanlar mülkün elde bulundurma süresine bağlı olarak % 35 ve % 45 oranında vergilendirilmektedir (Income Tax Act,2021).

Kurumlar vergisinde olduğu gibi belirleyici benzer şekilde 1 yıl olarak belirlenir, bu nedenle, 1 yıldan daha az mülk sahibi olan yerleşik olmayanlar %45 kurumsal kazanç vergisine tabi olacak ve 1 yıldan daha uzun süre sahip olan yerleşik olmayanlar ise %35 oranında sermaye kazancı vergisine tabi olacaktır.

Arazi Değer Artış Vergisi

Tayvan’da, özel türleriyle beraber arazinin mülkiyetine ilişkin alınan vergilerin hepsi ve Arazi Değer Artış Vergisi ilk uygulandıkları andan beri yerel birer vergidirler ve tüm bu vergilerde gelirin tamamı yerel yönetimlere bırakılmaktadır. Uzunca bir süreden beri Tayvan yerel yönetim vergi gelirlerinin yaklaşık % 75’i (Bina Vergisi, Damga Vergisi, Tapu Vergisi ile Veraset ve İntikal Vergisi de dahil olmak üzere) emlak vergilendirme alanından sağlanmaktadır (Kızıltepe, 2021:255). Arazi Değer Artış Vergisi; Tayvan’da hem devletin toplam vergi gelirleri açısından hem de özellikle yerel yönetim vergi gelirleri açısından oldukça önemli ve hayati bir vergi kaynağıdır. Nitekim de bu vergi kalemine mali sistem içerisinde bu derece güvenilmesi ve çok önemli bir gelir kaynağı olarak yıllardır bu temel yapının korunuyor olması, Tayvan’ı bu özelliği itibarıyla dünya üzerinde oldukça özgünleştirmektedir (Kızıltepe, 2021:255). Arazi değeri artış vergisi, Arazi Vergisi Kanunu kapsamında düzenlenen emlak işlemlerinden elde edilen sermaye kazançları için öngörülen bir sermaye kazancı vergisidir. Söz konusu Kanunun 28’inci maddesine göre arsa değer artışları söz konusu vergiye tabidir. Aynı Kanunun 5’inci maddesi arazi satışlarını arsa değer artışı vergisi kapsamına almıştır. Bu sermaye kazancı vergisi açısından devlet tarafından belirlenen vergiye esas değer büyük önem arz etmektedir çünkü vergilendirme söz konusu değer üzerindeki pozitif artışlara dayanmaktadır.

Vergi oranları, hükümet tarafından belirlenen vergiye esas değer artışına bağlı olarak % 20 ile % 40 arasında değişmektedir. Söz konusu Kanunun 33’üncü maddesi, % 100 ve % 200 olan artan oranların belirleyicileri olarak hükümet tarafından belirlenen vergiye esas değer üzerindeki artış oranlarını ifade etmektedir.

Tablo 2: Arazi Değer Artış Kazancı Vergisi

Değer Artışı	Vergi Oranları
100%’den Az	20%
100% fazla 200%’den Az	30%
200%’den Fazla	40%

Sonuç

Tayvanda gayrimenkul vergi sistemi rantı kamuya kazandırmaya yönelik vergi politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu politikalarla, spekülâtif arazi ve mülkiyet yatırımının karlı olmadığı ve buna mümkün olduğunca izin verilmeyerek, bireysel tasarrufların artması ve kayıt altına girmesi, ardından kendiliğinden üretken yatırımlara dönüşmesi ve genel olarak ihracatı ve yüksek katma değerli üretimi tetiklemesi amaçlanmıştır. Tayvan örneğinde, bu politikalar başarılı bir şekilde uygulanarak Tayvan'ın yukarıda ifade edilen ekonomik başarısına katkı sağlamıştır. Son dönemde, Tayvan'da rantı ve emlakı vergilendirme sistematığının uzun vadede rantı kamuya kazandırmada tam potansiyelini sergilemekten uzaklaştığı ifade edilmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren başlayan süreçte, 1980'li yıllar öncesindeki sürece nispeten sistematığın mali sistem içindeki önem ve ağırlığının neredeyse yarı yarı azaldığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu azalış politika ve strateji bakımından atılan yanlış adımlar olarak değerlendirilen ve sistematığın unsurları üzerinde yapılan kural değişikliklerinin ve verilen imtiyazların birikimli bir neticesi olduğuna da ifade edilmektedir (Kızıltepe, 2021:332).

Bu değişiklikler Tayvan'ın rantı ve emlakı vergilendirme sistematığının son 20-30 yılda daha da çok rantı kamununun eline geçirebilen bir yapıya evrilmesi yerine ondan uzaklaşan bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Bu durum gayrimenkul piyasasındaki yatırımları kısmen daha cazip hale getirmiştir. Tayvan'da bu periyotta genel vergi rejimi içerisinde hem asli kazandırma araçlarının siyasi ve iktisadi işlevleri zayıflamış hem de sistem içinde daha da ön plana çıkan tali kazandırma araçları gerçekçi olmayan değerler üzerinden işletilir bir durumda kalmıştır (Kızıltepe,2021:359).

Tayvan'da vergiye esas değer sistemi uygulanmaktadır ve gerçek piyasa değerinden daha düşük olan söz konusu düşük vergiye esas değerler, emlak vergileri ve tapu vergisi gibi birçok işlemin vergi matrahı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, yerleşik olmayanlar için piyasayı daha az çekici hale getiren daha yüksek orana tabi piyasa değeri sermaye kazancı vergilendirmesinde vergiye esas değeri olarak belirlenmektedir. Bu durum bu alandaki yatırımları engellemektedir. Öte yandan

Durna, Tayvan Gayrimenkul Piyasası ve Vergilendirme

mütekabiliyet kuralının yürürlükte olması, kısıtlamalar ve uygunluk kriterleri nedeniyle yalnızca sınırlı sayıda ülke vatandaşı, taşınmazlar üzerinde aynı hak edinme imkânına sahiptir. Ayrıca, yerleşik olmayanların kullanımına sunulan taşınmazların türü ve kullanımına yönelik kısıtlamalar, Tayvan emlak pazarını görece kapalı bir piyasa haline getirmektedir.

Sonuç olarak, Tayvanda 2000’li yıllardan itibaren konut krizini çözmek amacıyla yapılan değişiklikler, Tayvan gayrimenkul vergilendirme sisteminin temelini oluşturan rantın kamuya aktarılması ilkesiyle çelişmektedir. Bununla beraber yerleşik olmayanlara yönelik kısıtlamalar ve daha az elverişli vergi uygulamaları ile birlikte aşırı değerli bir pazar yapısı, Tayvan emlak piyasasında yatırım yapmayı giderek güçleştirmektedir.

Kaynakça

Assessed Value Adjustments. (2018), Erişim Adresi: <http://photo.udn.com/money/story/7243/3536580>, Erişim tarihi: 05.01.2021.

Business Tax Act (2021), Erişim Adresi: <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=G0340080>, Erişim tarihi: 04.04.2021.

Civil Code,(2021), Erişim Adresi: <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=B0000001>, Erişim tarihi: 05.04.2021.

Delmendo, L. C. (2018). Taiwan’s housing market is gaining momentum. GlobalPropertyGuide: <https://www.globalpropertyguide.com/Asia/Taiwan/Price-History>, Erişim tarihi: 05.04.2021.

Delmendo, L. C. (2020), Taiwan’s modest house price rises continue, GlobalPropertyGuide: <https://www.globalpropertyguide.com/Asia/Taiwan/Price-History>, Erişim tarihi: 06.04.2021.

Focus Taiwan, (2021), Erişim Adresi: [https://focustaiwan.tw/business/202012160022#:~:text=16%20\(CNA\)%20Despite%20the%20global,2020%2C%20according%20to%20Academia%20Sinica](https://focustaiwan.tw/business/202012160022#:~:text=16%20(CNA)%20Despite%20the%20global,2020%2C%20according%20to%20Academia%20Sinica), Erişim tarihi: 31.01.2021.

Global Security (2021), Erişim Adresi: <https://www.globalsecurity.org/military/ops/taiwan-geo.htm>, Erişim tarihi: 31.01.2021.

Governing Relations Act (2021), Erişim Adresi: <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=Q0010001>, Erişim tarihi: 30.03.2021.

Durna, Tayvan Gayrimenkul Piyasası ve Vergilendirme

Housing Tax (2021), Erişim Adresi:
https://tpctax.gov.taipei/News_Content.aspx?n=428605627B9B4FCE&sms=34DDC2994B075

569&s=C2214FBE71F15C1A, Erişim tarihi: 31.03.2021.

Hsu, W., & Huang, F. (2018, December 12). Northern Taiwan housing market shows signs of

Contraction, Erişim Adresi:
<http://focustaiwan.tw/news/aeco/201812080015.aspx>, 30.03.2021.

Income Tax Act (2021), Erişim Adresi:
<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=G0340003>, Erişim tarihi: 04.04.2021.

Kızıltepe, M. (2021). (Georgist Öğreti ve Tayvan Örneği Üzerinden) Rantı Kamuya Kazandırmada Emlak Mülkiyetini ve Değer Artışlarını Doğru ve Etkin Vergilendirmenin Siyasal Anlamı, İşlevi ve Temel İlkeleri, (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Land Act (2021), Erişim Adresi:
<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0060001>, ET:05.04.2021.

Land Tax Act (2021), Erişim Adresi:
<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=G0340096>, Erişim tarihi: 04.04.2021.

LIÃO, G. (2018, February 13). Taiwan's GDP grew 2.86% in 2017 and projected to grow 2.42% this year. Erişim Adresi:
<https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3363637>, Erişim tarihi: 31.01.2021.

National Statistic (2021a), Erişim Adresi:
<https://eng.stat.gov.tw/point.asp?index=1>, Erişim tarihi: 31.01.2021.

National Statistic (2021b), Erişim Adresi:
<https://eng.stat.gov.tw/point.asp?index=9>, Erişim tarihi: 31.01.2021.

Property Prices Index for Country 2019 (2019), Erişim Adresi:
https://www.numbeo.com/property-investment/rankings_by_country.jsp, 30.03.2021.

PWC Pocket Tax Book, (2019), Erişim Adresi:
<https://www.pwc.tw/en/publications/assets/taiwan-pocket-tax-book-2019.pdf>, Erişim tarihi: 06.04.2021.

Statistic Times (2021), Erişim Adresi:
<https://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>, Erişim tarihi: 30.03.2021.

Taipei City Government. (2018, 12). Handbook for Foreigners in Taipei. Taipei, Taiwan.

Durna, Tayvan Gayrimenkul Piyasası ve Vergilendirme

Taipei City Government (2021), Erişim Adresi: https://english.gov.taipei/News_Content.aspx?n=8EE68B14878F6EEA&s=FEAC19AF1C1F1A56, Erişim tarihi: 05.04.2021.

Taiwan Business Topics (2021), Erişim Adresi: <https://topics.amcham.com.tw/2020/02/high-housing-prices-in-taipei/>, Erişim tarihi: 30.03.2021.

World Fact Book, (2021), Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/taiwan/>, Erişim tarihi: 05.04.2021.

Worldometer (2021), Erişim Adresi: <https://www.worldometers.info/world-population/taiwan-population/#:~:text=Taiwan%20ranks%20number%2057%20in,1%2C742%20people%20per%20mi2>, Erişim tarihi: 31.01.2021.

YANG, S. (2018a). Slow wage growth, bad property deals blamed for Taiwan micro-flat, Erişim Adresi: <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3520340>, Erişim tarihi: 30.03.2021.

YANG, S. (2018b). Oversupply could derail Taiwan housing market: expert, Erişim Adresi: <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3518666>, Erişim tarihi: 31.03.2021.

Değerlendirme Makalesi/ Review Article

Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Sorun Alanlarına Genel Bir Bakış

Derviş Ulaşhan ERASLAN^{**}

Kırgızistan Cumhuriyeti 31 Ağustos 1991'de SSCB'den bağımsızlığını ilan etmiştir (president.kg). 21 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu ve 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletler tarafından bağımsız bir ülke olarak tanınmıştır (BM ve BDT, 2021). Kırgızistan ve Çin'in diplomatik düzeyde ilişkileri ise 5 Ocak 1992'de başlamıştır (Kitaysko-Kyrgyzskiyeye otnosheniya, 2010). İlk demokratik seçimlerini ise 1991'de gerçekleştirerek Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in seçilmesiyle birlikte demokrasi ve evrensel değerlerin uygulanacağına yönelik ilk adım atılmıştır. Kırgızistan, Türkistan'ın en demokratik ülkesi olarak kabul görmektedir. Bunun nedeni ise bağımsızlığından günümüze kadar Kırgızistan'da üç halk devriminin gerçekleşmiş olmasıdır. Halk devrimleri Kırgızistan'ı siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa sürükleyen etkenlerden birisi olarak da gösterilmektedir (Laruelle ve Peyrouse, 2009: 82).

İlk olarak 2005 yılında yaşanan Lale Devrimi'yle Kurmanbek Bakiyev hükümeti Askar Akayev'den devralmıştır. 2010 yılında gerçekleşen devrim ile Bakiyev iktidarı devrilmiş yerine geçici olarak Roza Otunbayeva ve 2011 yılında yapılan seçimler sonucunda Almazbek Atambayev Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır (Joldoshov, 2013: 102). 24 Kasım 2017 yılında gerçekleştirilen seçimler sonucunda Sooronbay Ceenbekov yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kırgızistan siyasi tarihinde ilk defa Sooronbay Ceenbekov halk devrimi gerçekleşmeden seçimle iş başına gelen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. 4 Ekim 2020 seçimlerinin sonuçlanmasıyla muhalefet partilerinin itirazı sonucunda parti üyeleri ve seçmenlerin protesto

* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

E-Posta: d.han.eraslan@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6104-7422>

Gönderim Tarihi: 28 Nisan 2021, Kabul Tarihi: 31 Mayıs 2021.

Önerilen Atf: Eraslan, D. U., (2021). Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Sorun Alanlarına Genel Bir Bakış, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s.130-148.

gösterileri gerçekleşmiştir. 4 Ekim 2020 halk gösterileri sonucunda Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov, 15 Ekim 2020 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Halk gösteri sırasında hapishaneden çıkartılan Sadır Caparov önce geçici hükümetin başbakanı olarak göreve başlamış ve 10 Ocak 2021 tarihinde yapılan seçimler sonucunda Kırgızistan'ın yeni cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır (Anadolu Ajansı ve Euronews, 2020).

Kırgızistan'da gerçekleşen üç halk devriminde görevdeki cumhurbaşkanlarının yetkilerini kötüye kullanması, devlet kaynaklarını aileleri arasında paylaşmaları, yolsuzluk ve etnik çatışmalar gibi etkenler önemli görünmektedir. Bununla birlikte Rusya ve ABD'nin bölgedeki hegemonya yarışı halk devrimlerinin gerçekleşmesinde etkili bir faktör olarak gösterilmektedir. Ancak, halk devrimlerinin gerçekleşmesinin arka planında, özellikle iç siyasette Kırgızistan-Çin ilişkileri önemli bir rol oynamaktadır. Çin'in "Kuşak-Yol" projesiyle Avrupa'ya açılma isteği, Türkistan'da hegemonya yarışında bir aktörü daha doğurmuştur. Çin'in, Kırgızistan'daki ılımlı siyaseti ve başarılı bir şekilde yürütmüş olduğu kamu diplomasisi kısa vadede bölgede Çin'i bir tehdit olarak göstermemektedir. Ancak, Kırgızistan'ın Çin'e olan kamu borçları uzun vadede krizleri ortaya çıkaracaktır. Bu makalede öncelikle sınır sorunları ele alınmış ve sınır sorununun çözülmesiyle ortaya çıkan işçi göçünün Kırgızistan ekonomisine ve toplumsal yapısına vermiş olduğu hasar üzerinde durulmuştur. Bir sonraki bölümde Çin'in kalkınma yardımları ve kredilendirme yöntemiyle borçlandırma ile bağımlılığı arttırması incelenmiştir. Son olarak krediler ve kalkınma yardımlarının ortaya çıkarmış olduğu yolsuzluk, suç örgütlerinin faaliyetlerine ve Kırgızistan iç siyasetine etkisine değinilmiştir.

Kırgızistan-Çin İlişkilerinde Sınır Sorunu

Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten kısa bir süre sonra birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. SSCB'den ayrılan her Türk Cumhuriyetine kronik sınır sorunu miras kalmıştır. Bağımsızlığını ilan eden Türk devletlerinde de günümüzde sınır çatışmaları yaşanmaktadır. Kırgızistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiği günden bugüne kadar güneyinde Tacikistan ve Özbekistan'la, doğusunda ise Çin'le sınırlarda küçük ve büyük ölçekte çatışmalar yaşamaktadır.

Kırgızistan Cumhuriyetinin ilk bağımsız olduğu zaman yasal olarak geçerliliğini koruyan devlet sınırı antlaşmasını SSCB ve Çin 16 Mayıs 1991'de imzalamıştır. SSCB'nin çöküşünden sonra söz konusu antlaşmadaki tartışmalı bazı bölgeleri Çin tekrardan gündeme getirmiş ve yeni bir sınır antlaşması yapılması gerektiğini açıklamıştır (Çevikel, 2019: 80). Kırgızistan'ın, Çin'e Doğu Türkistan bölgesinden sınır komşusu olması sebebiyle; Çin Uygur Türklerini ayrılıkçı olarak nitelendirdiği ve Türkistan devletlerinden gelebilecek herhangi bir desteğe karşın bu bölgede güçlü bir sınır politikasından yana olmuştur.

Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra en büyük halk gösterilerine neden olan bir meselede Çin'le sınır sorunlarını çözme sürecinde başlamıştır. Yaklaşık 30 bin hektar dağlık bölgenin Çin'e devredildiği ilk sınır anlaşması 1996 yılında eski Cumhurbaşkanı Askar Akayev tarafından imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma 1998'de Kırgızistan Parlamentosu tarafından onaylanmıştır. 1999 yılında imzalanan ikinci sınır anlaşmasında ise 90 bin hektardan fazla alanı kapsayan Uzengi-Kuush bölgesi Çin'e bırakılmıştır (Laruelle-Peyrouse, 2009: 82). Her iki antlaşma sonucunda Kırgızistan, Çin'e yaklaşık 125 bin hektarlık toprağını vermiştir (Podolskaya, 2017).

Haziran 2001'de, Kırgızistan parlamentosu sınır antlaşmalarıyla ilgili birçok kez toplanmıştır. 1996 ve 1998 yıllarında Çin'le yapılan sınır antlaşmaları başta Azimbek Beknazarov olmak üzere muhalif siyasetçilerin tepkisine neden olmuştur. 2001 yılının sonbaharında bazı milletvekilleri, anlaşmanın nihai metninin, kesin coğrafi sınırları çizilen bir haritanın kendilerini sunulmadığını ifade ederek anlaşmayı onaylamayı reddetmişlerdir. Mayıs 2002'de, Akayev daha sert bir tutum sergileyerek, parlamentodan anlaşmayı onaylamasını istemiştir. Aksu bölgesinde binlerce göstericinin katıldığı gösterilere rağmen 30 lehte, 1 aleyhte ve 4 çekimser oy ile anlaşma parlamento tarafından kabul edilmiştir. Sınır anlaşması tartışmaları parlamento tarafından kapatılsa da medya ve siyasetçiler tarafından zaman zaman dile getirilmiştir. 2005'te Akayev'in iktidardan devrilmesinin ardından kamuoyunda Akayev'in siyasi kararlarının birçoğunun anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Çin'le imzalanan sınır anlaşmasının da iptal edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Laruelle-Peyrouse, 2009: 84).

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev'in 87.000 hektarlık Kırgızistan toprağını bir sınır anlaşmazlığını çözmek için Çin'e

birakma kararı, kitlesel protestolara ve halk ile polisin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Bu çatışmalar altı protestocunun ölümüyle ve Kırgızistan'da Çinli bir diplomatın aynı zamanda bir Çin vatandaşı olan şoförün ölümüyle sonuçlanmıştır. Marat'a göre (2008), toprak anlaşmasının tetiklediği "ölümlerin, Çin'e yönelik iddia edilen milliyetçi nefretle gerçekleştiğini" belirtmektedir.

İkinci Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev döneminde ise, Çin ile diplomatik krizin yaşanmamasına dikkat edilmiştir. Lale Devrimine neden olan ve Akayev'in en çok eleştirildiği Kırgızistan-Çin politikasında, Bakiyev döneminde de bir değişiklik olmamıştır. Bakiyev, iki ülkenin on beş yılda geliştirmiş olduğu diplomatik ilişkilerin daha iyiye gitmesi için çaba sarf etmiştir. Bakiyev döneminde 14 Temmuz 2009'da iki ülkenin sınır antlaşması tam anlamıyla neticelenmiştir. 1049 kilometrelik sınır komşuluğu bulunan iki ülke arasında hafta içi belli saatlerde Torugart ve Erkeştam sınır kapılarından geçiş yapılmaktadır. Torugart sınır kapısı Kırgızistan'da Narın'ın At-Başı bölgesinde bulunmaktadır. Kırgızistan'ın Oş'a bağlı Alay bölgesinde de Erkeştam sınır kapısı bulunmaktadır (Çevikel, 2019: 84).

Çin'le sınır sorunu çözüldükten sonra son yıllarda iki ülke arasında mal taşımacılığı yapan tır şoförlerinin sorunları ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar genellikle Çin tarafının Kırgızlara yönelik ayrımcılık yapması ile dikkat çekmiştir (Gezitter.org, 2020). İki ülkenin ticaretinde kullanılan sınır kapılarında Kırgız tır şoförleri Erkeştam gümrük noktasından sadece Çinli "Abu-Sakhiy" şirketinin mallarını taşıyan kamyonların geçişine izin verildiğini ifade etmektedir. Tır şoförü İsabay Sulaymanov, Erkeştam kontrol noktasından yalnızca Abu-Sakhiy araçlarının geçmesine izin verildiğini şu şekilde ifade etmektedir: "Abu-Sakhiy şirketinin temsilcisi, Oş bölge idaresine kargo ile 1-2 araç götürdüğünü ve bunun insani yardım olduğunu söyledi. Bu faaliyete aslında rüşvet denilebilir. Belki de nedeni buydu veya başka bir ilgi var mı? Bugün Kırgızistan'a Çin'den 30 tır girerse, 20-25'i Abu-Sakhiy şirketine aittir. Sürücülerin geri kalanı 10-15 gün seyahat izni beklemek zorundadır." (Azattyk, 2020).

Taşıyıcılar Derneği Başkanı Nabir Toktorov, bu sorunun Kırgız Cumhuriyeti Ulaştırma ve Yollar Bakanlığı tarafından çözülmesi gerektiğine inanmaktadır. Toktorov sınırda uygulanan durumu şu

Eraslan, Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve..

sözlerle ifade etmektedir: "Çin topraklarına varır varmaz, kuyrukta sadece "Abu-Sahiy" şirketinin kamyonları var, bize yer verilmiyor. Sorun Kırgızistan tarafında değil, Çin'in içinde. Kırgızistan ile Çin arasında bir anlaşma olduğu için bu konunun Ulaştırma Bakanlığı tarafından çözülmesi gerekiyor. Tek bir şirketin çıkarlarını hesaba katıp her şeye izin veremezsiniz, diğer taşıyıcılara da dikkat etmeniz gerekir. Çünkü orada römorklar sadece "Abu-Sakhiy" şirketinin makinelerine bağlanıyor." (Azattyk, 2020).

Kırgızistan'ın Çin bankalarına gelecek beş yılda ödemesi gereken miktar 1,7 milyar dolardır. Çin önce borçlandırıp sonra kendisine mahkûm eden bir ekonomi politikası yürütmektedir.

Çin İşgücü Göçünün Kırgızistan'da Kamuoyu Algısı

Kırgızistan ve Çin arasındaki sınır sorununun çözülmesinden sonra iki ülke arasındaki yeni sorunu göç meselesi oluşturmuştur. İşgücü piyasasının darlığı ve ülkedeki ekonomik sorunlardan dolayı Çinli göçmenlerin varlığı Kırgız halkı tarafından büyük bir endişe uyandırmıştır. Yaklaşık bir milyon Kırgızistan vatandaşının yurt dışında istihdam etmek için ülkeden ayrılmaya zorunlu kalması kırsal alanların boşalmasına sebep olmuştur. Ülke dışına göçün artmasıyla beraber Çinli göçmenlerin küçük işletmelere yerleşmesine neden olmuştur (yol ve demiryolu inşaatı, çimento ve tuğla işleri vb.). 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, daha iyi istihdam fırsatları arayışıyla ülkeyi terk eden Çin vatandaşlarının bir kısmı Türkistan'a yönelmiştir. 1990'lı yıllarda, Türkistan'da nispeten az sayıda Çinli göçmen bulunmaktadır. Bu göçmenler çoğunlukla pazarlarda toptan veya perakende tüccar olarak çalışmaktadır (Garibov, 2018: 144). Kuşak-Yol projesiyle, Çin yatırımlarının artmaya başlamasıyla ve 2008-2009 uluslararası mali krizini takiben Çin, bölgenin en önemli yatırımcısı konumuna yükselmiştir.

1990'larda Çin'den Kırgızistan'a göç esasen kendiliğinden olsa da sonraki dönemlerde daha düzenli hale gelmiştir. 1990'larda Kırgızistan'daki Çin vatandaşı göçmenler genellikle Kırgız halkı ile dilsel, kültürel veya dini yakınlıkları olan Uygur ve Dungan halkından oluşuyordu (Sadovskaya, 2015). Daha sonraki süreçte, bilhassa "Kuşak-Yol" girişimiyle birlikte Han Çinlilerinin daha düzenli olarak Kırgızistan'a akın ettiği görülmüştür. Han Çinlileri bölgeye sözleşmeye dayalı veya mevsimlik işlerde çalışmak üzere geçici olarak

göç etmektedir. Çinli göçmenlerin gerçek sayısının resmi istatistiklerin gösterdiğinden çok daha fazla olduğu biliniyor.

2000'lerin ortasına gelindiğinde Kırgızistan'da tahmini olarak 10.000 Çinli göçmen bulunmaktaydı. Kırgızistan'daki toplam göçmen işçi nüfusu içinde Çin vatandaşlarının oranı 2013'te %67,8 iken 2016'da %77'ye yükselmiştir (Marat, 2008). Kırgızistan göç idaresine göre, 2014 yılında Çinli göçmenlerin sayısı yaklaşık 28.000'dir. Ancak gerçek sayının 40.000 olabileceği Kırgızistan göç idaresi tarafından doğrulanmıştır (Lelik, 2016). Bişkek Çin Büyükelçiliği, Kırgızistan'da kalıcı olarak ikamet eden yaklaşık 20.000 Çinli göçmen olduğunu iddia ederek farklı bir rakam ortaya koymaktadır. Kırgız uzmanlar, Çinli işçilerin gerçek sayısının yaklaşık 50.000 olduğunu ifade etmektedir (Asanov-Najibullah, 2013).

Altın ve maden kaynakları dışında doğal kaynaklara sahip olmayan Kırgızistan için pazarlar önemli bir ekonomik sektörü oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın iki önemli pazarını Dordoy ve Karasu pazarlarıdır. Bu pazarların sahipleri milletvekilliği dokunulmazlığı almak için siyasete girmiş kişilerdir. Dordoy Pazarın sahibi Askar Salimbekov Bişkek'in eski belediye başkanı ve Narın şehrinin eski valisidir. Aynı zamanda bu aile şirketi, ülkenin Çin ile sınırını oluşturan Narın yolunun güvenliğini sağlamıştır. Ülkenin güneyinde bulunan Karasu bölgesi ve pazarını kontrol eden Bayaman Erkinbayev (2005 yılından suikast sonucunda öldürülmüştür) ve Alışir Sabirov parlamentoya seçilmiş, aile üyeleri ise belediye meclisine girmiştir (Laruelle-Peyrouse, 2009: 86). Söz konusu aileler suç örgütü niteliğinde faaliyet göstermiş ve 2005 yılında pazar sektöründe idari görevlerde bulunan yaklaşık on Kırgız iş adamı suikast sonucunda öldürülmüştür. Pazar sahipleri arasındaki iç çatışmalar, ülkenin yerel ve bölgesel istikrarına bir tehdit doğurmuştur. 2007 yılında Kırgızistan hükümeti toptan satışta çalışan yabancı vatandaşların faaliyetlerini sınırlayan bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Kırgızistan'da bu durum Çinlilerin ticari faaliyetlerini kısıtlamak için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Ocak 2007'de, Kırgızistan'da toptancılık alanında ticari faaliyet gösteren yabancı vatandaşlar ve iş yerleri için kota uygulamasını öngören bir yönerge meclis tarafından kabul edilmiştir. Söz konusu yönerge, Nisan 2007'de yürürlüğe girecek şekilde hazırlanmış ve

sadece 4500 yabancıyı Kırgızistan pazarlarında istihdam etmesine izin vermektedir. Yasa tasarısının hazırlandığı Ağustos 2007 döneminde gerçekleştirilecek Şanghay İşbirliği Örgütü toplantısında bu durumun Kırgızistan-Çin ilişkilerine zarar verebileceği düşünülerek uygulama 1 Ocak 2008'e kadar ertelenmiş ve sonrasında da süresiz olarak ertelenmiştir.

“Kuşak-Yol” projesi, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından 2013 yılında Astana’da ilan edildiğinde Türkistan ülkeleri tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Proje Türkistan devletleri için alt yapı, ulaşım sistemleri gibi önemli yatırımları kapsamaktadır. Kuşak Yol projesi yeni işgücü, istihdam olanakları ve bölge için ekonomik kalkınmayı da içermektedir. “Kuşak-Yol” projesi Türkistan devletleri için olumlu etkileri olsa da bir takım olumsuz etkileri de bünyesinde barındırmaktadır. Çinli yatırımcıların bölgeye yerleşmesiyle birlikte ortaya çıkan en önemli sorunlardan birisi Çinli işçi göçmenlerin yerel halk ile olan ilişkisi olmuştur. “Kuşak-Yol” projesinin hayat geçirilmesiyle birlikte Türkistan’daki Çinli göçmenlerin sayısında ciddi bir artış görülmektedir. Kırgızistan’da altın madenlerinde ve ulaşım sistemlerinde çalışan Çinli işçilerin artması zaman zaman yerel halk tarafından protestolara sebebiyet vermiştir. Kırgızistan’ın ekonomik yetersizliği, işsizlik oranının yüksekliği, merkezi hükümetin zayıflığı ve Kırgız halkının milliyetçilik duygusunun yüksek olması Türkistan devletleri içerisinde en sert halk protestolarının görülmesine neden olmaktadır (Garibov, 2018: 143).

Kırgızistan’da Çin varlığına karşı ilk protesto eylemlerini “Kırgız Kırk Yiğit” halk derneği tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk defa Aralık 2018’de Bişkek’teki Çin Büyükelçiliği önünde eylemler gerçekleştirilmiştir. Eylemciler yasadışı Çinli göçmenlerin 30 gün içinde ülkeden sınır dışı edilmelerini ve Çin’de yaşamakta olan etnik Kırgızlara karşı uygulanan zulmün durdurulmasını talep etmişlerdir. Bir sonraki eylem Ocak 2019’da Bişkek’in Ala-Too meydanında gerçekleşmiş ve eylemciler yasadışı göçmenlerin sınır dışı edilmeleri talep edilmiştir (Open Democracy, 2019).

Temmuz 2019’da Kırgızistan’ın Narın şehrinde 70 kadar protestocu Çinli altın madeni şirketi Jhong Ji Mining’in faaliyetlerini protesto etti. Bölgede yaşayan insanlar, Solton-Sarı tarlasının suyunun kirletildiği toprağın verimsizleştiği ve sudan içen hayvanların telef

Eraslan, Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve..

olduğunu ifade etmektedirler (Fergana Agency, 2019). Solton-Sarı'daki çatışmanın nasıl başladığı tam olarak net değildir: Kırgızistan vatandaşları, taşı ilk atanın Çinliler olduğunu ifade ederken, Çin büyükelçiliği yerel halkı şirketin topraklarına yasadışı olarak girmek ve çalışanlarına saldırmakla suçlamaktadır (BBC, 2019). Bölge halkı doğal yaşam biçimlerinin bozulacağından korkmakta ve Kırgızistan hükümetinin Çin'den almış olduğu kredilerden dolayı topraklarının Çin'e verileceğini düşünmektedirler. Kırgızistan halkı tarihsel hafızasını canlı tutmakta ve 1999 yılında Çin'le imzalanan sınır antlaşmasını unutmamaktadırlar. Kırgızistan hükümeti toprak vermeyeceğini garanti etmektedir. Eski Başbakan yardımcısı Kubatbek Boronov borç sorununu çözeceklerini, Çin'e toprak verme konusunda ise şu ifadeleri kullanmıştır *"Ve Tanrı korusun, borcumuzu ödeyeceğiz"* (BBC, 2019).

Şubat 2020'de, Kırgızistan Naryn'ın şehrinin At-Başı bölgesinde iki binden fazla kişi Çin yatırımlarına karşı protesto yürüyüşü gerçekleştirmiştir. Protestocular Kırgızistan hükümetinden, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Kırgızistan ziyareti sırasında temeli atılan 275 milyon dolarlık lojistik merkezinin inşaatını iptal etmesini talep etmişlerdir. Protestocular, *"Lojistik merkezine karşıyız"* ve *"Kırgız topraklarının Çin'e aktarılmasına karşıyız!"* yazılı pankartlar açmışlardır (Radio Azattyk, 2020).

Çin, Kırgızistan'da imar faaliyetleri kapsamında bölgenin yol, asfalt ve kaldırım işlerini yürütmektedir. Çin bu imar faaliyetleriyle uzun vadeli sosyo-ekonomik ve sosyo-politik bir strateji belirlemiştir. Yol, asfalt kaplama işlerinde Çin'den gönderilen işçiler çalışmaktadır. Çinli işçiler Çin hapishanelerinde tutuklu mahkûmlar olmakla beraber Çin'e geri dönmek üzere Kırgızistan'a gönderilmişlerdir. Çinli işçilerin Kırgızistanlı kadınlar ile evlenmesi Çin hükümeti tarafından teşvik edilmektedir. Kırgızistan'da yaklaşık 30 bin kadının Çinli erkekler ile evlendiği söylenmektedir (Vesti.Kg, 2018).

Kırgızistan'da Çinli göçmenlere yönelik olumsuz kamuoyu algısı iki temel faktörde oluşmaktadır. Bunlardan birincisi Türkistan'da Çin'in demografik yayılmasıdır. İkinci faktör olarak da yerel işgücü ve Çinli göçmen işgücü arasındaki rekabet ve Çin menşeli şirketlerin bırakmış olduğu olumsuz imajdır. Kırgızistan kamuoyunda, Çinli

Eraslan, Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve..

işgücü göçünün kontrolden çıktığı ve Kırgızistan'ın gelecekte Çin'in en batıdaki bir ili olacağı düşünülmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kırgızistan'a Kalkınma Yardımları

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkistan'da kalkınma yardımları yaptığı ülkelerden biriside Kırgızistan'dır. Kırgızistan'ın bağımsızlık sürecinde başlayan kalkınma yardımlarının ilk önceleri küçük payda olmuştur. "Kuşak-Yol" projesinin hayata geçmesiyle birlikte kalkınma yardımları ve hibelerin payında büyük oranda artışlar görülmüştür. Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı Çin'in kalkınma yardımları için vermiş olduğu rakamlar 2000-2001 yıllarında 1,82 milyon dolar ve 2002-2004 yılları arasında 7,248 milyon dolardır. Çin hükümeti ŞİÖ'nin Ağustos 2007'deki Bışkek zirvesinin düzenlenmesini desteklemek için 50 milyon Çin yuan (7,4 milyon dolar) bir katkı sağlamıştır (Kassenova, 2009: 18).

Çin ilk olarak Nisan 1994'te Kırgızistan'ın Tokmok ilçesinde Kırgız-Çin Kâğıt Fabrikasının inşası için anlaşma imzalamıştır. Çin 10 yıl içinde %4 faiz oranıyla 50 milyon yuan devlet kredisi vereceğini belirtmiştir. Nisan 1998'de Eximbank %3 faiz oranıyla 15 yıl için 100,000 milyon yuan değerinde bir kredi anlaşması daha imzalamıştır. Kırgız-Çin Kâğıt Fabrikası 2002 yılında üretime başlamış ancak 3 yıl içinde fabrika iflas etmiştir. Eyalet denetiminde ortaya çıkan sorunlar, Çin'li çalışanlar tarafından yapılan yolsuzluklar ve göç yönetiminde ihlaller tespit edilmiştir (Kassenova, 2009: 18).

Çin'in sağlamış olduğu ikinci kredi projesi ise ŞİÖ ülkelerine vermiş olduğu tercihli krediler çerçevesinde olmuştur. Kırgızistan'ın Batken bölgesinde bir çimento fabrikasının inşası için Eximbank 70 milyon dolar kredi sağlamıştır. Kazak Turan-Alem Bankası tarafından da teminat altına alınan anlaşma iş birliğini üçlü ortaklığa çevirmiştir. Çimento fabrikasının faaliyete geçmesiyle hedeflenen üretim günde 2.500 ton çimento üretimiyle ülkenin güneyinin çimento ihtiyacını karşılamak ve Türkistan ülkelerine ihracat hedeflenmişti (Russian Business, 2007). Çin'in Kırgızistan'da bir başka hibe kredileri ise, ulaşım alt yapısını geliştirme yönünde olmaktadır. Çin öncelikli olarak Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehriyle Kırgızistan'ın Erkeştam ve Oş'a bağlayan Çin-Kırgızistan otoyolunun inşası için 7,5 milyon dolar hibe sağlamıştır (People Daily, 2006).

Eraslan, Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve..

Çin “Kuşak-Yol” projesi kapsamında Çin-Kırgızistan ve Özbekistan demiryolu inşasına başlamıştır. Çin hükümeti, Kaşgar-Torugart demiryolunun projesini 2006-2010 tarihleri arasında 5 yıllık kalkınma planına dâhil etmiştir. Kırgızistan hükümeti 268 kilometre uzunluğunda olan Torugart-Uzgen ve Karasu demiryolu inşaatına fazlasıyla önem verse de Kırgızistan’ın işbu projeyi finanse edecek ekonomik gücünün olmaması ve bölgenin yüksek dağlık yapısından dolayı bu projeyi mümkün kılmamaktadır. Projenin gerçekleşmesi halinde Kırgızistan’a maliyeti 2 milyar dolara mâl olacaktır. Çin, projenin gerçekleşmesi için Kırgızistan’a 1,2 milyar dolar kredi sağlayacağını belirtmiş ancak karşılığında Kırgızistan’ın altın madenlerinin işletme hakkını istemiştir (24 KG, 2006).

Çin, Kırgızistan’da daha çok küçük tesislerin inşası ve madenlerin işletilmesine ilgi göstermiştir. Çin’in Shen Zhou Madencilik şirketi Kırgızistan’ın batısındaki bir altın ve bakır madenini Aralık 2007 tarihinde 10 milyon dolar karşılığında satın almıştır.

Kırgızistan’ın kamu borçlarının her geçen yıl artması ve borçlarının %40’nun Çin bankalarına olması “Kuşak-Yol” projesini tartışmalı konuma taşımıştır. Kırgızistan’ın dış borcunun 5 milyar dolara çıktığı ve bu miktarın 1,8 milyar dolarının Çin İhracat-İthalat Bankasına olduğu bilinmektedir. Kırgızistan’ın Ocak-Şubat 2021 kamu borcu verileri şu şekildedir;

- İç ve dış borç - 4 954.110.000 dolar
- %85,2’si devletin dış borcu: 4,221,61 milyar dolar
- %14,8’i devletin iç borcu: 732,50 milyon dolar

Kırgızistan Cumhuriyeti Ocak-Şubat 2021 Kamu Borcu

	Ana Para Tutarı	Faiz	Diğerleri	Toplam
Kamu Dış Borcu	2.366,9	675.2	7.3	3.049,4
Kamu İç Borcu	1.674,1	734.3	-	2.408,4
Toplam Kamu Borcu	4.041,0	1.409,5	7.3	5.457,8

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2021¹

¹ mineconom.gov.kg/ru/post/6931, Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021

Eraslan, Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve..

2019 yılı verilerine göre Kırgızistan'ın Amerikan doları cinsinden dış borcunun olduğu bankaların dağılımı şu şekildedir;

EXTERNAL DEBT			
BILATERAL REDUCED	152,337.79	2 180.94	57.5
Export-Import Bank of China	119,037.62	1 704.20	44.9
Natexis Bank (France)	335.14	4.80	0.1
Japan International Cooperation Agency	16,736.94	239.61	6.3
Bank KfW (Germany)	5,522.59	79.06	2.1
Export-Import Bank of Korea	1,076.94	15.42	0.4
Kuwait Fund for Arab Economic Development (KFAED)	777.43	11.13	0.3
Saudi Development Fund	1,337.55	19.15	0.50
Government of the Republic of Turkey	6,775.41	97.00	2.6
Abu Dhabi Development Fund (UAE)	738.17	10.57	0.28
BILATERAL NON-LITTLE	586.32	8.39	0.2
BILATERAL NON-LITTLE	586.32	8.39	0.2
Export Credit Fund of Denmark	198.79	2.85	0.1
Hermes Kreditversicherungs-Aktiensellschaft (Germany)	387.53	5.55	0.1
MULTILATERAL PREFERRED	108,462.32	1,552.80	40.9
International Monetary Fund (IMF)	11,416.92	163.45	4.3
Fund for International Development of the Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)	391.79	5.61	0.1
Asian Development Bank (ADB)	40,306.99	577.05	15.2
Eurasian Development Bank (EDB - Anti-Crisis Fund)	1912.34	27.38	0.7
European Union	1,177.11	16.85	0.4
International Development Association (IDA - World Bank Group)	45 986.39	658.36	17.4
Islamic Development Bank (IDB)	5 577.28	79.85	2.1
International Fund for Agricultural Development (IFAD)	1,400.07	20.04	0.5
Northern Development Fund (NDF)	293.44	4.20	0.1

Kaynak: Eurasian Development Bank, 2019²

2019 yılı verilerine göre Kırgızistan'ın dış borcunun 1.704,20 milyar doları Çin İhracat-İthalat Bankasına, 577,05 milyon doları ise Asya Kalkınma Bankasıdır.

² eabr.org/press/news/kakova-struktura-gosdolga-kyrgyzstana-v-4-45-mlrd/, Erişim tarihi: 26 Mayıs 2021

2021 yılı itibariyle Kırgızistan'ın Çin'e olan borcu yaklaşık 1,8 milyar dolardır. Kırgızistan eski Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov, Eylül 2020'de Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi'nin Kırgızistan ziyareti sırasında borçların ertelenmesini talep etmiştir. Ceenbekov, Çin devlet başkanı Xi Jinping'le gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde borç ödemelerinin süresinin uzatılmasını talep etmiş ancak Çin tarafının yanıtı bilinmemektedir (Radio Azattyk, 2020). Küresel salgın Covid-19 nedeniyle ekonomik sorunlar yaşayan Kırgızistan'da 2020 yılının sonları ve 2021 yılı dış borçların nasıl ödeneceği tartışmalarıyla geçmiştir. Çin hükümetinin, Kırgızistan'dan borçlarını talep etmesi 2021 yılının ilk çeyreğinde yeni Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un Çin'le diplomasi trafiğini arttırmasına da neden olmuştur. Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı Sadır Caparov devlet kanalı Kabar Ajansa vermiş olduğu bir röportajda, kamu borçlarının zamanında ödenmediği takdirde, Bişkek Termik Santrali, Kuzey-Güney alternatif karayolu ve Datka-Kemin enerji nakil hattı gibi devlet tesislerinin çoğunu kaybedeceklerini açıklamıştır (Kloop.Kg, 2021).

Çin'in, Kırgızistan'daki yatırımları bağımsızlığın ilk yıllarında başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da "Kuşak - Yol" projesinin hayata geçmesiyle birlikte Çin bölgede daha büyük yatırımlar yapma imkânı bulmuştur. Çin'in kalkınma yardımları Kırgızistan ekonomisinin büyük ölçüde gelişmesine katkı sağlamamaktadır. Kalkınma yardımları ve kredi borçları Kırgızistan ekonomisinin küçülmesine neden olurken, Çin'e bağımlılık yıllar içinde dikey şekilde artmaktadır.

Kırgızistan ve Çin İlişkilerinde Yolsuzluğun Kırgızistan Siyasetine ve Ekonomisine Etkisi

"Kuşak - Yol" projesinin faaliyete geçmesiyle birlikte Çin, Kırgızistan'a bir dizi kredi ve hibe sağlamıştır. Çin hükümetinin yapmış olduğu en büyük yatırımlar içerisinde Kuzey-Güney alternatif otoyolu ve HES projeleri gösterilmektedir. Kırgızistan hükümetinin sürdürülemez miktarlarda borçlanması zincirleme etkileri ne olursa olsun, Kırgızistan siyasetçi ve elitleri için Çin ile iş birliğini son derece cazip hale getirmektedir. Türkistan'daki Çin'in altyapı projelerinin bir başka boyutu ise Kırgızistan'da elitlerin yolsuzluğu olarak görünmektedir.

Eski Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in görev sırasında proje maliyetlerinin olduğundan daha fazla bir ücretle fiyatlandırılması yaygın olarak uygulanmıştır. Kuzey-Güney otoyolu projesi için Çin Exim Bankasından 850 milyon dolarlık kredi alınmıştır. Yol çalışmaları dışında aynı bankadan 386 milyon dolarlık kredi ise Bişkek Isı ve Elektrik Santralının modernizasyonu için alınmıştır. HES projesinde 100 milyon doların zimmete geçirildiği ortaya çıkmış ve eski başbakanlar Jantoro Satıbalidiev ve Sapar İsakov yolsuzluk suçlamalarıyla tutuklanmışlardır. Bişkek HES yolsuzluk olayı için Çin Büyükelçisi projenin başarıyla tamamlandığını ancak yolsuzluk soruşturmasının Kırgızistan'ın iç meselesi olduğunu ve tarafsız kalacaklarını açıklamıştır (Open Democracy, 2018). İsakov'un avukatı Zhooshev, TBEA'nın ihaleyi kazanması için Çin hükümetinin yoğun bir şekilde lobi yaptığını ifade etmiştir. Pekin'in, işi finanse etmek için gereken krediyi, TBEA'nın işi alacağına dair özel şartla sağladığı iddia edilmiştir. Zhooshev, "Yüklenici şirketin Kırgız yetkililer tarafından hiç seçilmediğini TBEA'nın, Çinli yetkililerin seçimi olduğunu ve Pekin bu seçimde ısrar ederek amacına ulaştı" demiştir (Eurasianet, 2019). Eski Başbakan İsakov, Çin'in HES projesi için sağladığı kredi ve modernizasyon çalışmalarında yüklenici Çin şirketinin kendisini tuzağa düşürdüğünü ifade etmektedir. Çin'in bu olaylardaki tarafsızlık ve iç siyasete karışmama politikası, İsakov'un söylemiyle doğru olmadığı aksine Çin'in iç siyaseti dizayn ettiğini göstermektedir.

Kırgızistan-Çin ilişkilerinde öne çıkan siyasetçilerden birisi de eski Devlet Gümrük Dairesi Başkan yardımcısı Raimbek Matraimov'dur. Matraimov, Çin ile kurmuş olduğu yolsuzlukla gündeme gelmiş ve Kırgızistan hazinesine 2 milyar som zarar verdiği söylenmektedir. Matraimov Gümrük Dairesi Başkan yardımcılığı sırasında Çinli iş adamı Khabibula Abdukadır'la birlikte suç örgütü kurduğu yasa dışı mal taşımacılığı yapmışlardır (Kloop.Kg, 2021). Matraimov ve Abdukadır aileleri, milletvekilleri aracılığıyla Kırgızistan'daki üç önemli gümrük terminalini kontrol altına almıştır. Devlet Güvenlik Komitesi Başkanı Kamçıbek Taşiev 24 Aralık'ta düzenlediği basın toplantısında "Matraimov'un kendisi bizimle iş birliği yapmak istedi" dedi. Bütçeye nasıl zarar verdiğini ayrıntılı olarak anlattı. Kamçıbek, bu parayı nereden buldunuz diye soruyoruz. Diyorlar ki: Çin ile Kırgızistan arasındaki sınırı geçen her arabadan 500 ila 3000 dolar arasında ücret alıyoruz. Operasyon

sırasında kaç arabanın sınırı geçmesi gerektiğini hesapladık ve hasar da bu şekilde çıktı” şeklinde ifade etmiştir (Radio Azattyk, 2020). Kırgızistan Gümrük Dairesindeki yolsuzlukları ortaya çıkaran Uygur iş adamı Ayerken Saimaiti, Türkiye’de suikast sonucu öldürülmüştür. Saimaiti ayrıca eski Kırgız gümrük yetkilisi olan Raimbek Matraimov’un, Khabibula Abdukadır’ın başında bulunduğu bölgedeki en büyük kargo taşımacılığına koruma sağlamada etkili olduğunu söylemiştir (Radio Azattyk, 2019). Uygur iş adamı Saimaiti’nin İstanbul’da suikast sonucunda öldürülmesinde Kırgızistan ve Suriye vatandaşları olan iki kişi tutuklanmış, suikast emrini Matraimov ve Çinli ortakları verdiği düşünülmüştür. Matraimov’un Çinli ortağı, hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Khabibula Abdukadır’ın, Doğu Türkistan’da son derece etkili olduğu iddia edilmektedir. Çinli yetkililerle olan bağları hakkında kesin sonuçlara varmak imkansızdır, ancak XUAR’da dış ekonomik faaliyet yürüten tüm iş adamları Çinli yetkililer tarafından oldukça sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir (Rusrand.ru, 2021).

Matraimov’un tutuklanıp para cezası alması ve hazineye para aktarmasının ardından Bişkek’te çok sayıda protesto gösterileri gerçekleştirilmiştir. Protestocular ülkede yolsuzluğun son bulmasını istemişlerdir. Ancak, Kırgızistan’da Çin etkisinin bu olayla kırıldığı düşünülmemektedir. Yeni Cumhurbaşkanı Sadır Caparov’un Çin ile çalışan iş adamları tarafından desteklendiği iddia edilmektedir. Caparov’un babası Nurkozho Mustaly Uulu ve ailesi 1930’larda SSCB’den kaçtığı Çin’de doğmuş ve burada eğitim almıştır. 1962’de, Caparov ve ailesi doğduğu Kırgız SSR’ye geri dönmüştür. Seçim kampanyası sırasında, Caparov muhalifleri onu Çin’in bir ajanı olduğu yönünde iddialarda bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı adaylarından Kanat İsaev, Caparov’u ÇHC’nin çıkarları için lobi yapmakla doğrudan suçlamıştır. 2007’de, Sadır Caparov’un kardeşi, o zamanlar bir parlamento üyesi olarak, devlet ihalesini kazanmış ve Jurgalan madeninin yüzde 71 hissesini 320.000 dolara satın almıştır. Daha sonra Caparov’un kardeşleri madeni Çinli yatırımcılara teslim etmiştir. 2012 yılında madende çıkan yangından sonra, Caparov, basında çıkan haberlere göre, Çinlilere Türkistan’daki en büyük Kumtor sahasını devretme teklifinde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı olduktan sonra, ÇHC’ye cazip bir teklif daha yapmıştır. Borç yükümlülüklerinin azaltılması

karşılığında Zhetim-Too demir cevheri yatağını devretmeyi önermiştir. Caparov'un bazı ortakları, örneğin parlamento vekili Adil Zhunus Uulu gibi Çin ile de bağlantılıdır. Zhunus Uulu, 2015'te parlamentoya seçildi. Milletvekili olarak hatırlandığı en önemli konu, ulusal havayolu Air Kırgızistan'ı Çinli yatırımcılara devretme teklifidir. Çinlilerin, Caparov'un seçim kampanyasını finanse ettiği iddia edilmektedir. Ekim Devrimi sırasında serbest bırakılan Caparov, 560.000 dolardan fazla bütçeyle seçime katılmış ve 17 adayın toplamından daha fazla para harcamıştır. Caparov, sıradan vatandaşların kendisine para bağışladığını “emeklilerin emekli maaşlarını verdiği” belirtmiştir. Ancak, Caparov'un ÇHC Huang Jianhong vatandaşı olan Hua-Er şirketinden en az 12 bin dolar aldığı söylenmektedir. Caparov destekçilerinin mitinglere götürüldüğü otobüslerin, Çinli Tohutibubi Ouerhalika'ya ait olduğu ortaya çıkmıştır (Rusrand.ru, 2021).

Sonuç

Kırgızistan 2013 yılında “Kuşak - Yol” projesine dâhil olduğundan bu yana Çin ile birçok kredi ve hibe anlaşması imzalamıştır. Bağımsızlığını ilan ettiğinde genç bir cumhuriyet olan Kırgızistan'ın Çin'le olan ilişkileri ilk etapta sınır sorununu çözme konusunda olmuştur. Kırgızistan bu dönemde ekonomik kaygılardan dolayı Çin'e toprak vermeyi kabul etmiştir. Kırgızistan ve Çin sınır sorununu büyük bir kriz yaşamadan çözmüştür ancak sınır sorununu çözüm metodu dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in için iç siyasette bir dizi krize sebebiyet vermiştir. Askar Akayev'in iktidarını sarsan en önemli faktörlerden birisi olarak nitelendirilmektedir. Sınır sorununun toprak verilerek çözülmesi Akayev sonrası iç siyasette tartışılan konulardan birisi olmaya devam etmiştir. Milli duyguları yüksek olan Kırgızistan halkı, siyasetçi ve aydınları bu konuya tepkilerini dile getirmiştir. Ancak Kırgızistan'ı yöneten idare hiçbir zaman Çin ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Bu duruma etken olarak Kırgızistan'ın yeraltı kaynakları bakımından zengin olmaması ve ekonomisinin zayıflığı gösterilmiştir. Bu sebeptendir ki ülke yönetimini elinde bulunduran idare Çin'le ikili ilişkilerine zarar verecek her türlü faaliyetin karşısında duracak bir irade ortaya koymuştur. Sınır sorununun çözümünde dirençle karşılaşmayan Çin, sorunun kendi istekleri yönünde çözülmesini sağlayarak bölgedeki etkinliğini arttırmıştır. Kırgızistan'ın bağımsız olmasıyla beraber

Çin'in başarısız birçok yatırım girişimi olmuştur ancak ilerleyen süreçte Çin lehine daha başarılı yatırımlar gerçekleşmiştir. Ekonomik yatırımların yanı sıra Çin kültürü ve dilini tanıtmak amacıyla Kırgızistan'da 9 üniversitede Konfüçyüs Enstitüsü kurmuştur. Bu enstitüler çeşitli hibe ve burslar aracılığıyla Kırgız gençlerini Çin'in farklı bölgelerine eğitim, gezi ve sosyal projelere dâhil etmektedir. Günümüzde Çin yatırımları ekonomik, siyasi, askeri, kalkınma, eğitim ve kültürel olarak kapsamlı bir boyuta ulaşmıştır. Çin kalkınma yardımları kapsamında Kırgızistan ordusuna dönemsel olarak ücretsiz askeri araç ve teçhizat yardımında bulunmaktadır. Bişkek caddelerinde ihtiyaca sunulan toplu ulaşım araçları kalkınma yardımları kapsamında verilmiştir. Bu yatırımlar Çin'i ülkedeki ekonomik görünürlüğünü arttırmıştır. Buna ek olarak ülkedeki Çinli nüfusunda da artışlar söz konusu olmuştur. Kırgızistan'ın bağımsızlığının 30. yılında kamusal alanda Çin varlığı daha etkili bir şekilde görülmektedir.

Bu çalışma, Kırgızistan'ın bağımsızlıkla beraber ekonomik kalkınmasını sağlayamaması ve Çin'in yayılcı politikasına cevap üretmediği aynı zamanda Çin'den alınan hibe, kredilerin ekonomik kalkınmasına katkı sağlamadığı, aksine Çin'e olan bağımlılığını arttırdığını ileri sürmektedir. Çin ile olan ikili ilişkiler Kırgızistan'da "elitlerin yolsuzluğu" durumunu da ortaya çıkarmıştır. İkinci olarak Kırgızistan'da gerçekleşen her halk devriminden sonra Çin'e olan bağımlılık giderek artmaktadır. İktidara gelen yeni cumhurbaşkanlarının ülkeyi kalkındırma sözleri onları Çin'den kredi anlaşmalarına itmiştir. Bu bağlamda, artan ekonomik ilişkilerin neticesinde Kırgızistan'ın Çin'e karşı ekonomik bağımlılığı artarken Kırgızistan halkının Çin'e karşı bakış açısında her geçen yıl nefret söylemi artmaktadır.

Çin'in yükselişi ve bölgedeki yayılcı politikaları karşısında Kırgızistan'ın ekonomik ve siyasi yapısında Çin hegemonyasının artacağı tahmininde bulunulabilir. Ancak Kırgızistan halkının kendine münhasıran milliyetçilik anlayışı ve Kırgız geleneğinin vermiş olduğu özgürlükçü ruh Çin'in çevreleyici, yayılcı politikasının önünde bir set olup olamayacağı da zamanla görülecektir. Kırgızistan siyasetçilerinin halkın bakış açısına hâkim olmaları ve başka bir ülkenin bağımsızlığa tehdit oluşturması durumunda iktidarlara vereceği sert tepki bilinmektedir. Çin'in yakın gelecekte

Eraslan, Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve..

kamusal alanda görünürlüğüne devam ettireceği muhtemeldir. Tüm bu faktörler dâhilinde Kırgızistan, Çin ile ikili ilişkilerini ekonomik boyutta devam ettirecektir.

KAYNAKÇA

ÇEVİKEL, Ş. (2019). Kırgızistan-Çin İlişkileri (1992-2018), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.

GABİROV, A. (2018). Contemporary Chinese Labor Migration and Its Public Perception in Kazakhstan and Kyrgyzstan, China's Belt and Road Initiative and Its Impact In Central Asia, Editör: LARUELLE, M., Washington, 143-152.

JOLDOSHOV, Altynbek (2013). Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Cilt:8, Sayı: 15, ss. 101-133.

KASSENOVA, N. (2009). China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan, French Institute of International Relations, Russie.Nei.Visions N: 36, Paris, 1-27.

LARUELLE, M. ve PEYROUSE, S. (2009). China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies, The Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, 81-91.

E-Kaynakça

24.KG, (2006). <http://24.kg/economics/2006/08/15/5770.html>; Erişim Tarihi: 22.05.2021

NB Central Asia, (2006). www.iwpr.net/?p=bkg&s=b&o=325357&apc_state=henbbkgdate2006, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Anadolu Ajansı, (2020). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-daki-siyasi-kriz-cumhurbaskani-sooronbay-ccenbekov-u-istifaya-goturdu/2008540>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

ASANOV, Bakyt. ve NAJİBULLAH Farangis (2013). "Kyrgyz Ask Why Jobs At Home Are Going To Chinese," RFE/RL, <http://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-chinese-jobs-unemployment/25170163.html>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Bağımsız Devletler Topluluğu, (2021). <https://e-cis.info/page/3509/80648/>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

BBC News, (2019). <https://www.bbc.com/russian/features-50678871>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Birleşmiş Milletler, (2021). <https://www.un.org/en/about-us/member-states#gotoK>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Eraslan, Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve..

Çin Halk Cumhuriyeti Kırgızistan Büyükelçiliği, (2021). <http://kg.china-embassy.org/rus/zjgx/>, Erişim Tarihi: 21.05.2021

Eurasian Development Bank, (2019). <https://eabr.org/press/news/kakova-struktura-gosdolga-kyrgyzstana-v-4-45-mlrd/>, Erişim Tarihi: 26.05.2021

Eurasianet.org, (2019). <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-former-pm-sentenced-to-15-years-in-chinese-bribery-case>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Euronews, (2020). <https://tr.euronews.com/2020/10/06/k-rg-zistan-da-secim-sonuclar-na-itiraz-eden-gostericiler-hukumet-binas-n-atese-verdi>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Fergana Agency, (2019). <https://fergana.agency/news/108988/>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Gezitter.org., (2020).

https://www.gezitter.org/economics/93306_ne_reshaetsya_vopros_kyrgyzsk-o-kitayskoy_granitsyi/, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, (2021). <http://www.president.kg/kg/kyrgyzstan>, Erişim Tarihi: 26.05.2021

Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, (2021). <http://mineconom.gov.kg/ru/post/6931>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Kloop.Kg. (2021). <https://kloop.kg/blog/2021/04/15/ugolovnoe-delo-v-otnoshenii-rajymbeka-matrainmova-prekrashheno-gknb/>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Kloop.Kg., (2021). <https://kloop.kg/blog/2021/03/16/v-schet-gosdolga-pered-kitaem-mogut-ujti-tets-bishkeka-i-lep-datka-kemin-no-dengi-na-oplatu-dolga-budut-zhparov/>, Erişim Tarihi: 21.05.2021

LELİK, Anna. (2016). "Kyrgyzstan Tightens Registration Rules For Visitors." <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-tightens-registration-rules-visitors>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

MARAT, Erica (2008). "Chinese Migrants Face Discrimination in Kyrgyzstan," Eurasia Daily Monitor 5, no. 38, <https://jamestown.org/program/chinese-migrants-face-discrimination-in-kyrgyzstan/1>, Erişim Tarihi: 21.05.2021

Open Democracy Free Thinking For The World, (2019). <https://www.opendemocracy.net/ru/odr-ru/anti-kitaiskie-protesty-kyrgyzstan/>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Open Democracy Free Thinking For The World, (2018). <https://www.opendemocracy.net/en/odr/kyrgyzstans-north-south-road-to-corruption/>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

People Daily, (2006).

http://english.peopledaily.com.cn/200609/02/eng20060902_298887.html

PODOLSKAYA, D. (2017). Troublous borders of Kyrgyzstan. What has changed in 2017?,

Eraslan, Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan'ın Çin Halk Cumhuriyeti ile Siyasi, Sosyal ve..

https://24.kg/english/71976_Troublous_borders_of_Kyrgyzstan_What_has_changed_in_2017/, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Radio Azattyk, (2020). <https://rus.azattyk.org/a/30657396.html>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Radio Azattyk, (2020). <https://rus.azattyq.org/a/30440767.html>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Radio Azatyk, (2020). <https://rus.azattyk.org/a/30838154.html>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Raido Azattyk, (2020). <https://rus.azattyk.org/a/31020231.html>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Rusrand.ru, (2021). <https://rusrand.ru/analytics/ten-drakona>, Erişim Tarihi: 22.05.2021

Russian Business, (2007). www.rb.ru/news/business/2007/08/27/113633.html, Erişim Tarihi: 23.05.2021

SADOVSKAYA, Y. (2015). "The Mythology of Chinese Migration in Kazakhstan," Central-Asia Caucasus Analyst, January 7, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-in-kazakhstan.html>, Erişim Tarihi: 21.05.2021

Vesti. Kg, (2018), <https://vesti.kg/kyrgyz/item/50183-okolo-30-tys-kitajtsev-zhenilis-na-kyrgyzkakh-chtoby-poluchit-grazhdanstvo.html>, Erişim Tarihi: 21.05.2021

Bölge Uzmanı ile Söyleşi / Interview with Regional Expert

Bir Ekonomistin Gözünden Türk-Çin İlişkileri

Söyleşi: Dr. Altay Atlı (Boğaziçi Üniversitesi Asya Çalışmaları programı öğretim görevlisi)

Söyleşi Yapan: Berkan Karamurtlu (Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Mezunlu)

Söyleşi Yapılan Tarih: 18-25 Mayıs 2021

Söyleşi Yapılan Yer: Salgın dolayısıyla Zoom üzerinden yapılmıştır.

Berkan Karamurtlu (B.K): Sayın Altay Hocam, öncelikle dergimiz için söyleşi davetimizi kabul ettiğiniz için DAAD ailesi olarak teşekkür ediyoruz. İlk olarak Çin Halk Cumhuriyeti başta olmak üzere Doğu Asya bölgesi ile olan bağınız veya ilişkiniz hakkında bilgi verebilir misiniz?

Altay Atlı (A.A): Öncelikle bu davetiniz için başta DAAD genel yayın yönetmeni, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi sayın Prof. Dr. Abdürreşit Celil Karluk olmak üzere size ve bütün DAAD ailesine teşekkür ediyorum. Benim Doğu Asya bölgesine olan ilgilim üniversite yıllarıma yani 90'lı yıllara dayanmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi'nin İktisat bölümünden mezun oldum. İktisat bölümünde öğrenim gördüğüm 90'lı yıllarda bildiğiniz üzere Asya ekonomilerinin yükselen bir performansı söz konusuydu. Bütün dünya kamuoyunun gözü ekonomik anlamda Asya'nın üzerindediydi. Boğaziçi Üniversitesi'nde lisans eğitimine devam ettiğim 1997 yılında Asya krizi patlak verdi. Asya Krizi'nin patlak vermesiyle birlikte bölgeye olan ilgimin daha da arttığını söyleyebilirim. Çünkü, madem bunlar mucize ekonomiler ne oldu da bu ekonomiler domino taşı gibi tek tek devrildi? Asya Kaplanları aslında kağıttan kaplanlar mı? gibi pek çok tartışma başladı. Aslında dünyanın çok görmediğimiz ve hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığımız bir yerinde çok konuşmadığımız bu tarz olayların olması Asya coğrafyasına olan ilgimin artmasına yardımcı oldu. Nitekim işbu kriz sonrası Asya bölgesine birkaç defa seyahat yapma fırsatını elde ettim. Benim Doğu Asya bölgesine olan ilk ziyaretim turistik amaçlı Singapur'a gitmekle gerçekleşti. Açıkçası Singapur, pek çok farklı kültürü bünyesinde barındıran bir ülke olmasından dolayı benim çok ilgimi çekti. Çok sayıda Çinli olmasına rağmen Malay ve Hindu kökenli insanların

bulunması ve bu insanların barış içerisinde bir arada yaşamaları benim çok dikkatimi çekti. Dolayısıyla, Singapur çok küçük bir ülke olmasına rağmen farklı Asya kültürlerini de yerinde görme şansını elde ettim. 1999 yılının Haziran ayında mezun oldum. Tabi üniversite yıllarında hentbol sporu ile yakından ilgileniyordum. Hentbol oynadığım ve yakın ilgimin bulunmasından dolayı hem hentbol federasyonunda aktif bir görev içerisindeydim hem de kadın milli takımlar idari menajeriydim. 1999 yılının Ağustos ayında 20 yaş altı dünya şampiyonası için Çin'e gittim. Yani Çin Halk Cumhuriyeti'ne ilk gidişim Türk hentbol Milli takımı aracılığıyla sportif bir amaçla gerçekleşti. Çin'i görmek benim için çok değişik bir deneyim oldu. Tabi bundan sonrası için ne yapacağımı düşünürken yüksek lisans eğitimi almaya karar verdim. Pek çok arkadaşım yüksek lisans eğitimi için başta ABD olmak üzere sürekli Batı'yı tercih ediyordu. Bende bir farklılık yaratmak adına Asya Pasifik bölgesinde master eğitimi almak için Avustralya'ya gittim. Avustralya içerisinde çok ciddi bir Asyalı nüfusu var ve neredeyse bütün dersler Asya ile ilgiliydi. Derslerin dışında "think tank" araştırma kuruluşlarının etkinliklerine ve Asya ile ilgili konuşmalara katıldım. Yani o zamanlar Asya coğrafyasına büyük bir ilğim vardı fakat Avustralya'da bulunduğum süreç içerisinde daha fazla öğrenmeye başladım Asya'yı. 2000 yılına geldiğimizde Türkiye'de halen Asya bölgesi hakkında konuşulmuyordu. O dönemlerde okurlara Asya bölgesi ve bölgede yaşanan gelişmeler hakkında bilgi vermek adına çalışmalar yapmak istiyordum. Tabi o dönemlerde internet yeni yeni geliyor ve günümüzdeki gibi akademik yazılarında yayımlandığı blog siteleri mevcut değildi. İnsanlar daha çok gazetelerden okuyordu bir şeyleri. Bende Türkiye'deki günlük gazeteye Asya ile ilgili yazılar yazmak istediğimi belirten bir e-mail ve örnek yazılar gönderdim. Yapmış olduğum başvuru kabul edildi ve her 15 günde bir Asya ile ilgili olan yazılarımın paylaşılması için bana bir köşe verdiler. Böylece 2000 yılının Temmuz ayında Asya ile ilgili ilk yazılarım ulusal yayın organı olan bir gazetede yayımlanmış oldu. Daha sonra bir dönem Asya ekseni dış ekonomik ilişkiler üzerine çalıştım ve üniversitede doktora eğitimimi tamamladım. Daha sonra bulunduğum noktaya kadar devam eden bir süreç oldu. Ama benim Asya ile ilgilenmemin biraz önce de bahsettiğim gibi 90'lı yılların Asya'da gerçekleşen ekonomik olayları ve Avustralyaya'ya yüksek lisans eğitimi için gidişim ile birlikte başladığını söyleyebilirim.

B.K: Yaklaşık olarak 3000 yıldır sürdürülebilir yazı dili ve kültürü ile Çin uygarlığı, çağımıza kadar ulaşan kadim medeniyetlerden biri olduğu bilinmektedir. Peki sizce modern Çin tarihi ve ÇHC'nin

tarihsel süreç içerisindeki gelişimi hakkında Türk okurlara neler söylenebilir?

A.A: Sizde söylemiş olduğunuz gibi binlerce yıllık kökeni olan bir medeniyetten bahsediyoruz. Öncelikle şunu söylemek isterim ki Türkiye’de bizler dünyaya karşı sürekli olarak Batı merkezli yaklaştık. Dünya tarihine de uluslar arası meselelere de hep bu bakış açısı ile yaklaştık. Örnek vermek gerekirse Avrupa’nın tarihini çok iyi öğrendik fakat Asya tarihini hiçbir zaman o kadar iyi öğrenemedik. Bu konu müfredatımızda hiçbir zaman var olmadı. Bu konuda kimsenin kabahatinin olmadığını da söylemek isterim. Lakin bugün geldiğimiz noktada seyahat imkanının çok daha kolay olması ve teknolojinin hızlı bir biçimde gitgide gelişmesi bilgiye daha kolay bir şekilde erişmemizi sağladı. Bütün bu gelişmelerle birlikte dünyaya daha farklı perspektiflerden bakabileceğimizi düşünüyorum. Bunları şu sebepten anlatıyorum, mesela günümüzde sürekli olarak Çin Halk Cumhuriyeti’nin yükselişinden ve Çin’in 1970’lere kadar çok fakir bir ülke iken günümüzde dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline geldiğinden bahsedilir. Bütün bunlarda doğruluk payının olduğunu söylemekle birlikte dünyaya, Batı merkezli bakmayıp daha geniş bir perspektiften bakarsak aslında Çin’in böyle bir yükselişinden ziyade bir geri dönüşünden bahsedebiliriz. Nitekim Çin, ekonomi tarihçisi Maddison’un kitaplarında da belirttiği üzere tarih boyunca özellikle ekonomi alanında dünyanın merkezinde olan bir ülke olmuştur. Ayrıca bakıldığı zaman Çin ile Hindistan’ın toplamı dünya ekonomisinin %75’ini oluşturmaktadır. Çin, sadece 19. Yüzyılın ortasından, 20. Yüzyılın ortasına kadar ekonomik anlamda geri kalmıştır. 1970’lerden sonra tekrardan yükselişine tanıklık ediyoruz. Şunu söylememiz gerektiğini düşünüyorum, Çin çok köklü bir medeniyettir ve çok uzun bir geçmişi vardır. Çin, hep eskiden beri sürekli olarak küresel düzen içerisinde bir başat güç olmuştur. Çin, sadece tarihin bir bölümünde geri kalmış fakat bugün yeniden eski konumuna ulaşan bir güç olmuştur. Bununla birlikte karşı olduğum bir noktayı daha dile getirmek istiyorum. Çin küresel ekonomi için bir tehdit midir fırsat mıdır? Çin küresel ekonomi için tehdit de olamaz, fırsat da olamaz. Çünkü Çin küresel ekonominin kendisidir, en büyük parçalarından bir tanesidir. Nasıl Amerika için küresel ekonomik sistem içerisinde bir tehdit midir yoksa bir fırsat mıdır? şeklinde değerlendirmeler yapmıyorsak Çin içinde aynısını yapmamız gerektiğini düşünüyorum. Dolayısıyla Çin tarihi bu noktada çok önemli olacaktır. Çin kültürünü anlamak için Çin tarihi bizlere bir ışık olacak ve olaylara daha geniş bir perspektiften daha objektif bir şekilde bakabilmemizi sağlayacaktır. Dünya’ya çok fazla batı

merkezci olarak baktığımız zaman elde ettiğimiz görüntü yanlış değil fakat kısmi ve eksiktir. Dolayısıyla dünyaya birazda Çin'in ve Doğu'nun gözünden bakabilmeliyiz. Öyle ki, 21. Yüzyıl dünyasında yaşıyoruz ve bunun için yeterli imkanlarımız da var, her türlü bilgiye kolay bir şekilde erişim imkanımız da var. Bunu yapmamak için bir mazeretimiz de yok. Çin'in önemli bir aktör olduğu dünyada yaşıyoruz. İşbu sebeple Çin'i çok iyi anlamak ve dünyaya sadece Batı açısından değil farklı perspektiflerden de bakabiliyor olmamız gerektiği kanaatindeyim.

B.K: Sosyalist ideoloji ile yönetildiği iddia edilen Çin ne kadar sosyalist? Çin tarzı sosyalizm, Çin tarzı sosyalist piyasa ekonomisi hakkında bilgi verebilir misiniz? Neden hep "Çin tarzı"? Bu sürece nasıl gelindi?

A.A: Evet, Aslında bu durumun birazda bizim tanımlamamız ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Sosyalizmi nasıl tanımlıyoruz? Veya piyasa ekonomisini nasıl tanımlıyoruz? Sonuçta sosyalizm ideolojisinin bizlere sunduğu argüman bir tane değildir. Her ülkenin kendi koşulları, tarihsel mirası, kendi sosyal ve siyasi koşulları farklıdır. Dolayısıyla sosyalizmde, piyasa ekonomisinin de uygulanış şekli tıpkı Çin'de olduğu gibi ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Türkiye'de olduğu zaman Türk usulü, Çin'de olduğu zaman Çin usulü veya Kenya'da olduğu zaman Kenya usulü diyebilirsiniz. Tabi şuna da karşı olduğumu belirtmek isterim. "Çin uygulamış olduğu model ile büyük başarılar elde etti. Eğer bizde Çin gibi bir yol izlersek başarılı oluruz." Bu pek mümkün değil. Çünkü biz Çin değiliz, tabii ki Çin'den sistemin olumlu taraflarını alıp kendimize adapte edebiliriz. Ama Çin modelini veya herhangi bir modeli olduğu gibi alıp bizzat uyarlamaya çalışmak söz konusu olamaz. Çin sosyalist mi değil mi? Ya da Çin kapitalist mi değil mi? gibi sorular sorduğunuzda ise çok fazla kavramlara takılmamak gerektiği kanaatindeyim. Nitekim bu tarz tartışmaların içinden çıkamıyoruz uzun zamandır. Çin'de tabii ki şuan uygulanmakta olan bir ekonomik model var, buna devlet kapitalizmi de deniyor. Burada aslında temelinde kapitalizm yatan bir sistem var ama devletin ağırlıklı bir rolünün olduğu ve birçok alanda belirleyici olduğu özelliklerde üretimde devlete ait şirketlerin baş aktör olduğu bir sistemden söz ediyoruz. Her ülkenin ekonomisi bir tarafta devlet müdahalesinin olduğu bir taraftan da piyasa dinamiklerinin etkilemekte olduğu bir birleşimden oluşmaktadır. İçerisinde bulunduğumuz şartlara göre bazen piyasa dinamikleri ağır basabilir, bazen de devletin müdahalesi ağır basabilir. Çin'in de burada kendisine göre bir kombinasyonu var ve 2013'ten itibaren özellikle son

yıllarda bu kombinasyon içerisinde piyasa dinamiklerine güç kazandıracağını beyan etmekte ve bu yönde çalışmalarını şekillendirmektedir. Biraz önce de bahsettiğim üzere koşullar neyi gerektiriyorsa o yapılır. Dolayısıyla çok fazla kalıplara sıkışıp kalmadan her ülkeyi kendi koşulları içerisinde anlamak daha doğru olur. Çin'in de şuan da böyle bir ekonomik modeli var. Bir önce ki Çin başbakanının, Çin'in ekonomik sistemine dair yaptığı güzel yorumlara da değinebiliriz. Çin'in piyasanın görünmez eliyle görünür elini bir araya getirdiği ve bu şekilde piyasaların sağladığı üretkenlik ve verimlilikle birlikte devletin sağlayacağı eşitlik ve adaleti bir araya getirerek bir sistem yaratma arzusu bu doğrultuda bizlere güzel bir örnek sunmaktadır.

B.K: Sizin yazılarınızda da belirtmiş olduğunuz üzere 1978'de başlatılan "Reform ve Açılma" sürecine müteakiben ÇHC'nin 1992 yılında Çin Tarzı Sosyalist Piyasa Ekonomisini benimsemesi ve 2001 yılında DTÖ üyeliği ile istikrarlı bir biçimde ekonomik ve siyasi gücünü arttırdığını görüyoruz. Bu durum bölgede bulunan Japonya, Kore gibi devletleri nasıl etkilemektedir? Bu devletler üzerinde Tayvan gibi güvenlik kaygısı yaratacağını söylemek mümkün müdür?

A.A: Öncelikle bu işin birkaç boyutu olduğunu söylememiz gerek. Yaşamakta olduğumuz 21. Yüzyıl dünyasında küresel ekonomik sistem ülkeler arasında ki karşılıklı bağımlılık üzerinden şekillenmektedir. Yani bugün Çin bu kadar büyüdüyse bu kadar geliştirse bunu dünyadan izole bir biçimde gerçekleştirmedi. Bunun aksine Deng Xiaoping döneminden itibaren küresel piyasalara eklenerek, entegre olarak büyüme sağladı. Bu durum ister istemez ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık yaratıyor. Dolayısıyla özellikle Deng Xiaoping döneminde başlayan Çin'in ekonomik açıdan yükselişi diğer ülkelere farklı faydalar sağlıyor. Baktığımız zaman Çin şuan da dünyanın en büyük ikinci ithalatçısı konumunda bulunmaktadır. Dolayısıyla Çin küresel tedarik zinciri açısından önemli bir noktada bulunmaktadır. Her ne kadar Çin'de bulunan bir fabrika üretimi gerçekleştirse de ara malların çevrede bulunan diğer Asya ülkelerinden gelmektedir. Çin'de üretim arttıkça ara mallara olan talepte o kadar artmaktadır. Söz konusu ülkeler de ürettiklerini Çin pazarında satabilmektedir. Asya'ya baktığımızda bölgenin bir paradoks içerisinde olduğunu görüyorum. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yükselişi Asya ülkelerine giderek daha fazla getiri sağlamaktadır. Çünkü Çin ne kadar hızlı büyürse diğer ülkelerin ürünlerine de talep o kadar artar. Lakin, diğer taraftan bu ülkeler gitgide büyüyen Çin'i bir tehdit olarak da görüyor. Yani burada açık bir paradoks söz konusu. Büyüyen Çin

iyi mi kötü mü? Her ne kadar büyüyen Çin ekonomik anlamda bu ülkelere belirli fırsatlar, faydalar sağlasa da bir yandan da büyüyen ekonomisiyle tehdit algısı oluşturuyor ve bu algı gitgide kuvvetleniyor. Güneydoğu Asya ülkeleri başta olmak üzere bölgede bulunan diğer devletlerin de böyle bir paradoks içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Şuanda oluşan konjonktürden dolayı ABD’de ister istemez bu denkleme dahil oldu. Nitekim evet Asya ülkeleri açısından Çin ile işbirliği yapmak bir noktada çok iyi ve ekonomik bağımlılık ortaya çıkarıyor. Çin’in yaratmış olduğu güvenlik kaygısını minimize etmek ve buna karşı bir denge oluşturmak adına ABD’nin bölgede ki varlığına ihtiyaç duymaktadır. Şuanda bildiğiniz üzere ABD ile Çin arasında devam eden ticaret savaşları söz konusu. İşbu durumdan dolayı bu devletler bir gün ABD ile Çin arasında bir seçim yapmak zorunda kalabilirler. Yaklaşık bir sene kadar önce bir dergide yazısı yayımlanan Singapur Devlet Başkanı şuna dikkat çekmişti; “Hiç kimse Güneydoğu Asya ülkelerinden Çin ile ABD arasında bir seçim yapmasını beklemesin.” Nitekim bu ülkeler ekonomik açıdan Çin’in, güvenlik açısından ise ABD’nin bölgede ki varlığına ihtiyaç duymaktadırlar.

B.K: Çin’in başta ekonomik olmak üzere arttırılan askeri ve politik gücü Doğu Asya’da özellikle komşularında nasıl bir etki yaratmaktadır? Gelişmelere, Batı penceresinden bakacak olursak bu durum Trans-Atlantik ilişkilerini nasıl etkilemiştir?

A.A: Öncelikle Asya kıtasına baktığımız zaman bölgede çok sayıda sıcak çatışma potansiyeli olan alanlar mevcut. Özellikle Hindistan ile Çin arasında yaşanan gelişmeleri yakından takip ediyoruz. 1962 yılında Çin ile Hindistan arasında bir savaş gerçekleşmişti. 60 yıldır Çin ile Hindistan arasında ki bu sorun çözülemedi. Bu tür durumların çok sık şekilde yaşandığı bir coğrafyadan bahsediyoruz. Bölgede aynı zamanda özellikle de Güney Çin Denizi başta olmak üzere denizler üzerinde de hakimiyet mücadelesi yaşanıyor. Dolayısıyla Çin’in askeri gücünü arttırması, savunma harcamalarını arttırması, biraz önce bahsettiğimiz tehdit algısını daha da güçlendirmektedir. Daha küresel bir perspektiften bakacak olursak askeri gücünü devasa bir şekilde arttıran Çin hegemonik güç mü oluyor? gibi bir soru soracak olursak bunun henüz erken olduğunu söyleyebilirim. Dünyada özellikle süper güç olmanın belirli parametreleri var. Askeri boyutunu ele alacak olursak şuan dünya üzerinde tek hegemonik gücün ABD olduğunu söyleyebiliriz. Çin’in şuanda küresel ölçekte baktığımız zaman ABD ile yarışamayacağını görebiliriz. Çin, ABD’den sonra askeri harcamalara en fazla para yatıran ülke olmasına rağmen

aradaki farkın çok yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim ABD askeri harcamalara yılda yaklaşık olarak 700 milyar dolar ayırıyorken Çin için bu rakam yaklaşık 200 milyar dolardır. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere arada çok büyük bir fark söz konusu ve bu farkın kapanmadığını aslında daha fazla açıldığını söyleyebilmek mümkündür. Öte yandan dünya üzerinde ABD'nin 800 tane üssü bulunuyorken Çin'in sadece Cibuti'de 1 üssü vardır. Dolayısıyla bu farkın yakın gelecekte kapanacağını söylemek pek mümkün değil. Trans-Atlantik ittifakına bakacak olursak, ABD ile Çin arasında cereyan eden Ticaret Savaşları'nı aşan bir boyuta geçen bu strateji mücadelesinin Avrupa ülkelerini arada bıraktığını düşünüyorum. Buna AB ile Çin arasında gerçekleşen yatırım antlaşmasını örnek olarak verebiliriz. Bundan birkaç ay geriye gidecek olursak ABD başkanlık seçimini kazanan Biden henüz göreve başlamadan Çin'in ekonomik istismarına karşı ABD'nin Avrupalı müttefikleriyle ortak hareket edeceğini söylemişti. Lakin bu konuşmasından 2 gün sonra AB ile Çin arasında yatırım antlaşmasının imzalandığını görmekteyiz. Yatırım antlaşmasının detaylarına baktığımızda aslında daha çok AB ülkelerine yönelik bir fayda sağladığını söyleyebiliriz. Nitekim Çin'in hali hazırda Avrupa pazarlarına yatırım yapma konusunda erişimi vardı. Fakat Avrupalı yatırımcıların Çin'de yatırım yapmalarında büyük engeller vardı. Avrupa'nın büyük şirketleri tarafından gelen talepler sonrası Çin bu engelleri kaldırmayı kabul etti. Karşılıklı yatırımlar konusunda büyük sorunlar ortaya çıkınca ABD, Çin ve AB arasındaki siyasi anlaşmazlıklardan dolayı bu antlaşma rafa kalkmıştır. Yani anlayacağınız üzere işbu yatırım antlaşmasını Avrupalı şirketlerin Çin pazarına erişimini sağlayacağından dolayı AB istemiştir. Bu antlaşmanın rafa kalkması AB'nin çıkarına mı oldu yoksa zararına mı? gibi bir soru soracak olursak net bir şey söylemenin zor olduğu düşüncesindeyim. Aslında belirli açılardan çıkarına olduğunu söyleyebiliriz. Bir taraftan Avrupa'nın, ABD ile olan ittifakı, AB'yi oluşturan demokrasi ve insan hakları gibi normatif değerlerin araya girmesi ve özellikle Covid-19'un dünya üzerinde yarattığı etki Çin'e karşı yönelimini etkilemiştir. Dolayısıyla AB, Çin ile olan ilişkilerini şekillendirirken biraz yönünü kaybetmiş ve arada kalmış gibi görünmektedir.

B.K: Buradan hareketle izninizle Çin-ABD ilişkilerine de değinmek istiyorum. Bildiğiniz üzere 2016 seçimlerinde önceki ABD başkanı Donald Trump seçim süresince sürekli olarak "Haksız Ticaret Uygulamaları" üzerinde durarak Çin'in haksız bir şekilde ticareti öldürerek zenginleştiğini sermaye akışlarının, Çin'e kaydığını belirterek kendi ülkesinin fakirleştiğini söylemiş ve 2018'de Ticaret

Savaşlarını başlatmıştı. Siz özellikle Asya ekonomileri üzerine çalışmalar yapan biri olarak konu hakkında ne söylersiniz? Belirtildiği gibi haksız rekabet uygulamaları var mı?

A.A: Aslında bakıldığı zaman Trump'ın söylediği pek çok şeyde haklılık payı vardı. Lakin Donald Trump teamüllere itibar etmeyen ve üslubu farklı olan bir liderdi. Bu anlamda ABD için farklı bir dönemin geride kaldığını söyleyebilmek mümkündür. ABD ile Çin arasında ticaret açığı ABD aleyhine gitgide büyüdü. Fakat bunun tek başına çok bir şey ifade etmediğini söyleyebiliriz. Bilakis ticaret hacmi serbest piyasa koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Amerika bu kadar çok ithalat yapıyor ve bunu açık bir şekilde dillendiriyorsa kendisi açısından fayda sağlayacağı için yapıyordur. Ayrıca küresel ekonomi artık küresel tedarik üzerinden şekillenmektedir. ABD'nin, Çin'den yaptığı ithalat içerisinde Apple firmasının Çin'de ürettiği telefonlarda ithal edilen ürünlerin arasında sayılmaktadır. Bununla birlikte ABD'de üretilen bazı ürünlerin ara maddeleri ve ham maddeleri de Çin'den gelmektedir. İşbu sebepten dolayı ticaret açığının tek başına tamamen kötü bir şey olduğunu söylemek mümkün değildir. Öte yandan ABD ile Çin arasındaki ilişkilerin tek yönü ticaret değildir. Çin Halk Cumhuriyeti, ABD'nin devlet tahvillerine yaklaşık olarak 1.2 trilyon değerinde yatırım yapmıştır. Çin'in, ABD'nin devlet tahvillerine yapmış olduğu bu yatırımlar ABD'nin borcunu finanse etmesini de sağlıyor. Çin'de bu işlemlerin sonucunda faiz elde etmiş oluyor. Burada açıkça bir karşılıklı bağımlılıktan söz edebiliriz. Özetlemek gerekirse, Trump'ın dile getirdiği pek çok şeyde haklılık payının olmasına rağmen yapmış olduğu hata 21. Yüzyılın ekonomik ilişkilerine, 20. Yüzyılın Soğuk Savaş gözlükleriyle bakmak oldu. Nitekim ABD ile Çin arasındaki ilişki ABD ile SSCB arasındaki ilişkilerden daha farklı boyutlarda seyretmektedir. İşbu sebepten dolayı bu iki ülke arasındaki ilişkilere 20. Yüzyılın para metreleriyle bakmak yanlış olacaktır.

B.K: ABD-Çin ilişkileri demişken “Büyük Güç Rekabeti” ve küresel hegemonya konusuna da değinilmesi gerektiğini düşünüyorum. Sizce “Pax-Americana” yerini “Pax-Sinica’ya” bırakacak mı?

A.A: Esas itibarıyla bakıldığı zaman bu tartışmayı 90'lardan beri yapıyoruz. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle birlikte sisteme dair çok sayıda tartışma yapıldı ve halen bu konuda sistemin tek kutuplumu yoksa çok kutuplu olarak mı şekillendiği üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Benim düşünceme göre dünya halen bir geçiş süreci içerisinde. 1990'ların başında Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte biraz daha pax-

americana endeksli tek kutuplu olarak baktık dünyaya. Daha sonra kutupsuz yada çok kutuplu bir dünya düzeni üzerine tartışmalar yapıldı. Dolayısıyla Pax-Americana ya da Pax-Sinica'dan ziyade kutuplar sonrası bir dünya düzenine doğru gittiğimizi söyleyebilirim. Hegemonya kavramının daha farklı algılanacağı, hegemon bir gücün olmadığı, farklı güç odaklarının olduğu ve bu güç odakları arasında büyük güç rekabetinin olacağı fakat küresel sistemi sadece büyük güçler arasındaki rekabetin değil aynı zamanda eş zamanlı olarak gelişen büyük güçler arasındaki işbirliğinin de şekillendireceği bir döneme doğru gittiğimiz kanaatindeyim.

B.K: Çin'de "Reform ve Açılma" sürecini başlatan Deng Xiaoping, 1974 yılında BM Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmasında "ÇHC'nin ne bugün ne de gelecekte asla küresel hegemonya amacı gütmeyeceğini" belirtmişti. Mevcut gelişmeler ışığında ÇHC'nin bu yoldan saptığını düşünüyor musunuz? Sizce işbu durum nasıl açıklanmalıdır?

A.A: Açıkçası ben Çin'in küresel hegemon güç olma gibi bir amacının olduğunu düşünmüyorum. Nitekim Çin'in henüz bunu gerçekleştirecek kadar bir kapasitesi de bulunmamaktadır. ABD'yi hegemon yapan unsurlara baktığımızda kusursuz bir biçimde işleyen finansal sistemi, uluslararası ticarete doların kullanılması, Hollywood gibi yumuşak güç unsurlarının bulunması ve sahip olduğu silahlı gücün önemli rol oynadığını görmekteyiz. Günümüzde dünya ticaretinin % 70'i dolar üzerinden yapılıyorken, yalnızca % 3'ü Çin yuan'ı üzerinden gerçekleşmektedir. Bununla birlikte Çin'in yumuşak güç unsurlarının yetersizliği konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Ama Çin'in bölgesel hegemon bir güç olma gibi bir arzusunun da olduğunu düşünüyorum. Zaten geldiğimiz noktada bugün Çin'in bölgesel hegemonik bir güç konumundadır. Bunun ötesine geçen bir iddianın söz konusu bile olamayacağı kanaatindeyim. Küresel hegemon olmak demek hem bunun getireceği sorumlulukları üstlenmek demek hem de bu konuma gelecek kapasiteye yeterince sahip olmak demektir. Şuanda her iki unsurunda Çin'de mevcut olmadığını düşünüyorum.

B.K: 21. Yüzyılın en büyük devlet projesi olarak nitelendirilen "Kuşak Yol" projesi üzerine pek çok politik ve akademik çalışmalar yapılmıştır. AB ve ABD'nin, Çin'in "Kuşak Yol Projesi'ne" bakışını ana hatları ile anlatır mısınız? Özellikle AB açısından proje neleri vaat etmektedir? AB'nin ÇHC ile yaşadığı çıkar uyumsuzlukları nelerdir?

A.A: Kuşak ve Yol projesine, Avrupa açısından baktığımızda AB üyesi olan pek çok ülkede işbu proje kapsamında yapılan bir takım projeler mevcuttur. Yunanistan'ın Pire limanından, Budapeşte ve Belgrad hızlı tren hattına kadar pek çok oluşum Kuşak ve yol projesi içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte 17 Balkan ülkesinin, 1 Doğu Avrupa ülkesinin bulunduğu 17+1 oluşumundan söz edebiliriz. Bu 17 ülkeden 11 tanesi AB üyesi ülkelerdir. Dolayısıyla Kuşak ve Yol projesine hem Çin tarafından hem de projelerin yapıldığı ülkeler açısından bakmak gerekmektedir. Çin tarafından bakıldığında projenin öncelikle Çin'in kendi içerisindeki ekonomik süreçler ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Çin ekonomisi yapısal bir dönüşümden geçmektedir, içerideki kapasiteyi daha iyi değerlendirmek ve bu dönüşümü daha sağlıklı bir biçimde sürdürebilmek adına Çin'in bu dönüşümü ülke dışındaki projeler ile birlikte desteklemesi gerekmektedir. Çin yapmış olduğu bu proje ile birlikte projenin kapsadığı ülkelere sermaye, getiri ve teknolojik imkanlar sağlamakta ve yeni lojistik imkanları elde etmektedir. Bütün bu dile getirmiş olduğum hususlar Çin'in ekonomik açıdan bir kalkınma sağlarken diğer ülkelere de ciddi alt yapı imkanları sağlamaktadır. Şimdiler de AB kendi alt yapı girişimlerini başlatarak Avrupa ile Asya arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Bu girişim bir anlamda da Kuşak Yol projesine bir karşılık vermeyi amaçlamaktadır.

B.K: Peki, vermiş olduğunuz bu bilgilerin yanında işbu projenin bir amacının da AB ülkelerini, ABD'den ayırarak siyasi ve ekonomik açıdan bu ülkeleri kendisine bağımlı hale getirmek ve Pasifikten komşu olduğu muazzam bir coğrafi avantajı olan ABD'yi Atlantik kıyılarından da çevrelemek olduğunu söyleyebilir miyiz? Nitekim Henry Kissinger böyle bir şey gerçekleşir ise "ABD etrafı her iki taraftan Çin ile kuşatılmış ve onunla mücadele etmek zorunda kalacak devasa bir ada olarak nitelendirmiş ve böyle bir durumun ABD'nin sonunu getireceğini" söylemişti, buna katılıyor musunuz?

A.A: Açıkçası bu söylemleri biraz abartılı bulduğumu belirtmek isterim. Nitekim pek çok engel söz konusu olmasına rağmen, Çin firmalarının Avrupa'ya yatırım amacıyla geldiği bilinmektedir. Bu söylemlerin Amerika açısından bir korku ortamı ve bir tehdit algısı yaratmak adına dile getirilmiş olabileceğini düşünmekteyim. ABD ve Çin arasında elbette bir ticari rekabet söz konusu olacaktır. Kissinger'ın söylemlerine baktığımızda biraz önce 21. Yüzyılın ekonomik ilişkilerine, rekabetine 20. Yüzyılın Soğuk Savaş gözlükleriyle bakılmaması gerektiğini söylemiştim. Henry Kissinger'da, ABD adına Soğuk Savaş'ın önde gelen isimlerinden

birisi olmuştur. Dolayısıyla Kissinger'ın da burada aynı bakış açısıyla ABD ile Çin arasındaki rekabeti değerlendirdiğini görmekteyiz. 20. Yüzyılın Soğuk Savaşı'nda iki büyük güç ve onların etrafında konuşlanan ülkeler vardı. Dolayısıyla Kissinger'ın bu bakış açısıyla aynı sisteme uyarlamaya çalıştığı söylenebilir. 21. Yüzyıl dünyasının, 20. Yüzyıl'da gerçekleşen Soğuk Savaş döneminden çok farklı bir boyutta olduğunu ve Çin'in, AB'yi kendisine yakınlaştırmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Nitekim Çin'in ABD'de 1.2 trilyon dolarlık devlet tahviline yatırım yapmasına karşın hiçbir Avrupa ülkesinin ABD devlet tahvillerine yatırım yapmadığını görmekteyiz. Diğer bir yandan Çin ile ABD arasında yaklaşık 118 tane istişare mekanizması var iken AB ile ABD arasında bu kadar geniş kapsamlı bir mekanizma söz konusu değildir. Günümüz küresel sisteminde herkes birbiri ile birlikte işbirliği yapmaktadır. Büyük güç rekabeti elbette var olacaktır. Lakin ülkelerin daha fazla yatırım getirmesinden dolayı bir ülkeye yakınlaşıp diğer ülkeye karşı sırtını çevirmesi gibi bir durum söz konusu olmayacaktır. Türkiye içinde aynı şeyin geçerli olduğunu düşünmekteyim. Nitekim Türkiye ne zaman Rusya veya Çin ile yakın bir ilişki içerisine girerse Türkiye yüzünü Batı'ya dönüyor veya Türkiye'nin eksenini kayıyor gibi yorumlar yapılmaktadır. Bu bakış açısının 20. Yüzyılda kaldığını düşünmekteyim. O dönemin koşullarının farklı olması ve iki kutuplu dünya sisteminin varlığından dolayı ülkelerin konumları belliydi. Lakin günümüz dünyasında bunun böyle olmadığını düşünüyorum.

B.K: Kuşak Yol Projesi'nin Türkiye'ye başta olmak üzere Türkler Dünyası açısından değerlendirdiğinizde, hangi fırsatları sunduğunu söyleyebilirsiniz? Bu fırsatların yanında yaratacağı dezavantajlar nelerdir?

A.A: Bunun tabii çok geniş bir konu olduğunu söylememiz gerekmektedir. Lakin özetleyecek olursak eğer Kuşak ve Yol projesi Türkiye için karşılıklı fayda prensibi doğrultusunda gerçekleştirilecek yatırım projeleri aracılığıyla Türkiye'nin ulaştırma ve lojistik altyapısına katkıda bulunma fırsatını sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin, Balkanlar, Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu gibi yakın coğrafyada bulunan bölge ülkeleriyle arasındaki ulaşım bağlantılarını güçlendirmesine ve geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Bütün bu fırsatların yanı sıra Kuşak ve Yol projesi her büyük ekonomik projede olduğu gibi bir takım dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bu dezavantajların en başında ekonomik riskler gelmektedir. Nitekim işbu proje kapsamında Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı ilgili ülkelerin borç yüklerini sürdürülemez seviyelere yükselttiği şeklinde ciddi

eleştiriler yapılmaktadır. İşbu sebepten dolayı borca yönelik risklere dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Projenin ekolojik ve operasyonel söz konusu olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim sonuç olarak büyük alt yapı projeleri doğada çok geniş bir alanda yapılmaktadır. Bütün bunlara ek olarak özellikle son dönemlerde bir takım jeopolitik risklerin de ortaya çıktığını görmekteyiz. Ortaya çıkan bu jeopolitik riskler Çin ile ABD'nin top yekun sadece bir ticaret savaşının değil aynı zamanda stratejik bir mücadele içerisine girmesinden kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerin taraf seçmesinin beklendiği bir ortamda Çin'in Kuşak ve Yol projesinin çok fazla içerisinde olmak bu ülkelerin dünyanın jeopolitik dengelerinde Çin'in yanında olduğu algısını yaratabilir. Özetleyecek olursam eğer Kuşak ve Yol projesinin Türkiye açısından faydaları ve olası faydaları vardır. Karşılıklı fayda prensibi çerçevesinde gerçekleştirilecek projeler Türkiye'ye fayda sağlayabilir. Lakin önemli olan burada oluşabilecek riskleri de göz ardı etmeden faydayı maksimize ederken riskleri de iyi yönetmek ve asgariye indirmektir.

B.K: Malumunuz olduğu üzere Türkiye'nin "Orta Koridor" söylemi var idi, bu söylem hakkında neler söylenebilir? Türkiye'nin işbu söylemi Çin'in Kuşak-Yol projesiyle birlikte gündemden düştü mü?

A.A: Aslında 2015 yılında Türkiye ile Çin arasında yapılan anlaşmaya baktığımızda Orta Koridor projesi ile Kuşak ve Yol projesinin birbirine bağlanması gibi bir karar alındı. Nitekim bu projeleri coğrafi açıdan ele aldığımızda birbirlerini tamamlayan projeler olduğunu görmekteyiz. Türkiye'nin ortaya atmış olduğu Orta Koridor projesi, Türkiye'nin taşımacılık haklarıyla birlikte Kafkasya üzerinde Orta Asya'ya daha rahat bir biçimde ulaşmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun hiç şüphesiz bu projenin merkezinde olduğunu söyleyebiliriz. Kuşak ve Yol projesi içerisinde yer alan ve Çin'i, Avrupa'ya bağlayan demiryollarına baktığımız zaman Orta Koridor güzergahından geçtiğini de görmekteyiz. Dolayısıyla Türkiye'nin Orta Koridor projesi ile Çin'in Kuşak Yol projesinin bu bağlamda örtüştüğünü söyleyebiliriz. Kuşak Yol projesi içerisinde alternatif başka yollarda bulunmaktadır. Nitekim Kuşak ve Yol, Çin'i Avrupa'ya bağlayan tek bir hattan oluşmamaktadır. Buradaki amaç var olan bağlantıları çok taraflı olarak çeşitlendirmektir. Dolayısıyla Kuşak Yol projesi, Türkiye'nin Orta Koridor projesini dışarıda bırakmaz aksine bu projeyi merkezine alan bir proje olarak görülebilir.

B.K: Kuşak Yol Projesi ile birlikte özellikle Batı tarafından sıklıkla dile getirilen bir kavram olan "Borç Tuzağı" veya "Borç/kredi Diplomasisi" hakkında bir soru sormak istiyorum. Son dönemlerde Türkiye'nin

sıklıkla ÇHC'den borç aldığını görüyoruz. Bunun son örneği Ziraat Bankası'nın, Çin Exim Bank'tan 400 milyon dolar temin etmesi olmuştur. Sizce Türkiye, Çin'in "Borç Tuzağı" ndan mustarip devletlerden birisi olur mu?

A.A: Türkiye ile Çin arasındaki finans ilişkilerine baktığımızda bunlar ticari bankaların aldıkları kredilerdir. İşbu krediler belirli projeleri finanse etmek amacıyla kullanılmaktadır. Alınan bu krediler sonucunda bir faiz söz konusu olmaktadır. Ayrıca bu tür ticari bankalar sadece Çin'den değil birçok farklı kaynaklardan buna benzer krediler almaktadırlar. Dolayısıyla bu kredilerin Türkiye'yi borç tuzağına düşüreceğini söylemek pek mümkün değildir. Nitekim Türkiye günümüzde dünyanın en büyük 16. ekonomisi konumundadır. Borç Tuzağı Diplomasisi olarak adlandırılan durum bankaların almış oldukları kredilerden ziyade daha büyük çaplı projelerin Çin tarafından finanse edilmesi ve ilgili ülkenin Çin'den gelen finans borçlarının sürdürülemez hale getirilmesidir. Sri Lanka ve Pakistan gibi ülkelerde Borç Tuzağı Diplomasisi'nin örneklerini gördük. Türkiye ise dış yatırımlara bağlı ve cari açığı olan bir ülke olmasından dolayı bu açığını dışarıdan finansman sağlayarak desteklemeye çalışmaktadır. Bu sebepten dolayı Çin'den gelen yatırımların diğer finans kaynaklarının çeşitlenmesini sağladığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin borç yükünün sürdürülemeyecek noktada olmamasından ve dünya üzerindeki en büyük 16. ekonomi olmasından dolayı Borç Tuzağı'ndan mustarip olmayacağını düşünmekteyim. Nitekim Türkiye finans anlaşmalarında karşılıklı fayda ilkesini ortaya koyabilecek kadar eli güçlü bir ülkedir. Uzun vadeyi ön görememekle birlikte kısa ve orta vadede böyle bir durumun yaşanacağını söylemek pek mümkün olmayacaktır.

B.K: Bu sene Türkiye - Çin diplomatik ilişkilerinin 50. Yıl dönümü. Geçmişten günümüze Türkiye-Çin ilişkileri nasıl seyretmiştir?

A.A: Sizde belirttiğiniz üzere 1971'den günümüze kadar uzanan bir diplomatik ilişki söz konusu. 1970'ler ve büyük ölçüde 1980'lerde daha çok karşılıklı olarak ülkelerin birbirini tanımaya çalıştığı ve diplomatik ilişkilerde deneme yanılma döneminin olduğu bir süreç yaşanmıştır. 1980'li yıllarda ortaya çıkan Neo-Liberal süreç ile birlikte her iki ülke ekonomisi liberalleşmeye ve küresel piyasalara entegre olma dönemi içerisindeydi. Türkiye ile Çin arasındaki ekonomik anlamda karşılıklı olarak ilk adımlarda 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler daha farklı boyutlarda seyretmiştir. Ekonomik ve Ticari ilişkilerin sağlanmasıyla birlikte Türkiye'nin ithalat oranı

artıyor ve bir açık oluşmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda ve 2000'lerin başında Türk karar alıcılar Çin'in, Türkiye'den ithalatını arttırsa aradaki bu açığın kapanabileceğini dile getirirse de aradaki açık gitgide daha fazla açılmıştır. 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren Çin'e karşı bakış açısının değiştiğini aradaki farkın kapanmasının pek mümkün olmadığını anlaşılmasıyla birlikte Çin'den daha fazla yatırım çekerek aradaki oluşan bu açığın nasıl dengelenebileceği düşüncesi oluşmaya başladı. 2010 yılında iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklığa yükseltilmesinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 2016 yılından bu yana iki ülke arasındaki diyalogun daha fazla artmasıyla birlikte hükümetler arasında daha fazla istişare ağı kurulmuştur. Ticaret açığı kapanmadı, fakat Kuşak Yol projesi ile birlikte daha sağlıklı bir bakış açısına sahip olduk. Sonuç olarak hem Kuşak Yol projesinin hem de Çin ile ekonomik ilişkilerin dengelenmesi sürecinin henüz başında olduğumuzu düşünüyorum.

B.K: Türkiye-Çin arasındaki diplomatik ilişkilerin geleceği hakkında neler söylersiniz? Size göre önümüzdeki süreçte Türk-Çin ilişkileri nasıl şekillenir?

A.A: Bence Türkiye ile Çin arasında ekonominin giderek daha ağır bastığı bir ilişki ağının olacağını söyleyebiliriz. Nitekim, Türkiye ile Çin'in ekonomik anlamda birbirlerine gitgide daha bağımlı olacakları kanaatindeyim. Karşılıklı bağımlılık kuramının uluslar arası ilişkilerde önemli bir faktör olduğu bilinmektedir. Özellikle realist ekol karşılıklı bağımlılık kuramının bir tarafın her zaman diğerine daha bağımlı olduğunu, karşılıklı bağımlılığın asimetric olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla bu doğrultuda bende Çin ile Türkiye arasında böyle bir durumun oluşabileceğini söyleyebilirim. Kuşak ve Yol projesinden dolayı sadece Türkiye'nin, Çin'e değil aynı zamanda Çin'inde, Türkiye'ye bağımlı hale gelecektir. Bu durum Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Çin'in, Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Balkan coğrafyasında oluşturmuş olduğu ekonomik sistem ve lojistik ağı için Türkiye olmazsa olmaz bir konumdadır. Örneğin Çin'in, Yunanistan'ın Pire limanında çok büyük bir yatırımı bulunmaktadır. Fakat bu yatırım tek başına bir anlam ifade etmeyeceğinden Türk limanlarına da ihtiyaç duymaktadır. Diğer bir taraftan Ortadoğu'nun olası bir yeniden inşa sürecinde özellikle Suriye'de Çin'in, Türk limanlarına, firmalarına ve buradan tedarik edeceği malzemelere daha fazla ihtiyacı olacaktır. Dolayısıyla yakın gelecekte Türkiye ile Çin arasında ki karşılıklı bağımlılığın karşılıklı olarak artacağını bununla ilişkilere olumlu yansıtacağımı düşünüyorum.

B.K: Malumunuz olduğu üzere Çin-Türk ilişkileri ana hatları ile hep Çin lehine olmuştur. Özellikle ekonomi ve ticaretle çok belirgin dengesizlik söz konusu, bu konuda neler söylenebilir?

A.A: Esas itibariyle biraz önceki sorunuzda bunlara değindim. Tekrar etmek gerekirse Türkiye ile Çin arasında ticari açıdan bir dengesizlik söz konusu ve bu açığı kapatmak pek kolay değildir. Öyle ki ithalatta serbest piyasa koşulları içerisinde gerçekleşmektedir. Türkiye'nin yapması gerekenleri sıralayacak olursak;

1-) Çin'den daha fazla yatırım çekerek dengeyi sağlamak

2-) Bu yatırımların mümkün olduğu kadar Türk ekonomisine katma değer sağlamasını temin etmektir.

Teorik olarak bakıldığı zaman örneğin Çin ile aramızdaki 10 birimlik ticaret açığının Çin'den gelen 10 birimlik yatırımla dengelenebileceği düşüncesi doğrudur. Lakin gelen bu yatırımın Türkiye'ye teknoloji transferinde katkıda bulunması, Türk ekonomisinde bir istihdam yaratması ve Türk ekonomisinin ihracat potansiyeline katkıda bulunması önemlidir. Mevcut açık olmaya devam edecektir. Lakin bu açığı gelen yatırımlarla dengelemek mümkündür ve bu yatırımların niceliğinden çok niteliği yani nasıl değerlendirildiği önemlidir. Türkiye'nin faydası açısından bu yatırımların nasıl değerlendirildiği çok önemli bir husustur.

B.K: Türkiye'deki Çin yatırımları hakkında kapsamlı bir bilgi verebilir misiniz? Bu yatırımlar hangi ölçektedir? Buna ilaveten Kanal İstanbul Projesi'ni finanse etmek için ihaleye girecek dört şirkette Çinli olduğu söylendi. Kanal İstanbul Projesi Çin açısından neden önemlidir? Kuşak Yol Projesi'nin bir parçası olarak mı görülmektedir?

A.A: Doğrusunu söylemek gerekirse Kanal İstanbul projesinin Kuşak Yol projesi ile ilişkilendirilmesi hakkında yeteri kadar bilgim bulunmamaktadır. Nitekim hem Kanal İstanbul projesi hem de Çinli firmaların bu projeye ilgisi konusunda halen bir takım belirsizlikler mevcuttur. Çin firmalarının biraz daha bekleme halinde olduğunu ve işbu proje hakkında bir takım olasılıkları hesaplamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Kanal İstanbul'un fizibilitesi nedir? Sağlayacağı faydalar nelerdir? Türk hükümeti projeyi gerçekleştirecek mi? gibi soruları kendi açısından cevaplamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla ortada net bir durum olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Türkiye'nin, Çin'deki yatırımlarına ilişkin farklı farklı rakamlar dile getirilmektedir. Merkez bankasının doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin istatistiklerin yalnızca iki ülke arasında resmen

transfer edilen sermayeyi, o ülkede kazanıma dönüştürülen kazanımları ve üçüncü taraflar üzerinden yapılan yatırımları içermemesinden dolayı net bir rakama ulaşmak mümkün değildir. Çin'in, Türkiye'deki yatırımlarının ise yaklaşık olarak 3.4 milyar dolar civarında olduğu bilinmektedir. Türkiye'de bulunan en büyük Çin yatırımı Kumport limanıdır. İşbu liman yatırımı Kuşak Yol kapsamında düşünülebilir. Şuanda mevcut olarak Adana'da devam eden bir termik santral inşaatı bulunmaktadır. Muhtemelen bu inşaatın tamamlanması sonucunda Çin'in en büyük yatırımı bu olacaktır. Çin'in ayrıca Türkiye'de enerji sektöründe, bankacılık alanında ve yine büyük bir yatırım alanı olan dijital ticaret sektöründe Ali Baba aracılığıyla Trendyol'da yatırımları bulunmaktadır. Bu yatırımların ileride daha fazla artacağını düşünüyorum. Nitekim çok sayıda Çin firması Türkiye'ye ilgi gösterirken, Türkiye'de iş yapma ortamının biraz daha iyi olmasını bekliyorlar gibi bir izlenim içerisinde olduğumu belirtmek isterim.

B.K: Türkiye-Çin arasında gerek diplomatik gerekse ekonomik ilişkilerde önemli açmazlardan birisi de hiç şüphesiz Doğu Türkistan meselesidir. Uygur Türklerinin mevcut durumu ve ÇKP'nin 2016 sonrası bölgede yaşayan Müslüman Türklere karşı uyguladığı insanlık dışı muameleler artık "Uygur Soykırımı" olarak nitelendirilirken, Türk-Çin ilişkilerini nasıl etkilemektedir? Son yıllardaki Türk-Çin ilişkilerinde "Uygur sorununu" saf dışı etme stratejisi izlendiği söyleniyor bu doğru mudur?

A.A: Bunun çok farklı boyutları olan bir konu olduğunu söylemek doğru olacaktır. Uygur Türkleri ile ilgili son yıllarda yaşanan gelişmeler yalnızca Türkiye tarafından değil bütün dünya kamuoyu tarafından ve uluslararası örgütler tarafından yakından takip edilen ve hakkında belgelenen çalışmaların mevcut olduğu bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Türkistan meselesi her zaman Türkiye-Çin ilişkilerinde önemli konu olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Bu konu yalnızca Türkiye hükümeti açısından değil aynı zamanda etnik ve dinsel bağlardan dolayı Türk toplumu açısından da son derece hassas bir konudur. Dolayısıyla bu hassas konu hakkında Türk hükümetinin de tepkisini ortaya koyması gerekmektedir. Açıkçası ben bu konuda tepkilerin ortaya konulduğunu da düşünüyorum. Yeri geldiği zaman bununla ilgili çıkışlar yapılmakta ve rahatsızlıklar dile getirilmektedir. Diğer bir taraftan Türk hükümeti Uygurların içinde buldukları olumsuz koşulların giderilmesini ve Uygurların ekonomik ve sosyal bütünlüklerinin savunucusu olduğunu dile getirmekle beraber ÇHC içerisindeki bölücülüğün ve ayrılıkçılığın

kabul etmediğini belirtmekte bu bağlamda Çin'in toprak bütünlüğüne duyduğu saygıyı dile getirmektedir. Ben izlenen bu politikanın dengeli ve olumlu olduğunu düşünüyorum. Sonuç olarak eğer Uygurlar için daha iyi koşullar isteniyorsa sadece Çin'i şikayet etmek veya ağır bir şekilde eleştirmek yerine bir denge politikası izlemek ve uluslar arası toplum olarak Çin nezdinde bir açılım sağlanması gerektiği kanaatindeyim.

B.K: Türkiye Cumhuriyeti Devleti zaman zaman "toplama kamplarının kapatılmasını" resmi ağızdan düşük profilde dillendirirken, yaşanan trajediyi biliyor demektir. Sizce, Türk devletinin bu sorunu çözmek için bir stratejisi var mıdır?

A.A: Strateji kısmının devlet yetkililerine sorulmasının daha doğru olacağını düşünüyorum. Nitekim benim devlet adına konuşmam pek doğru olmaz. Lakin benim gördüğüm kadarıyla Dış İşleri Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı tarafınca gerekli eleştiriler yapılmakta ve gerekli mesajlar verilmektedir. Çin hükümetiyle diyalogu kopartarak Uygur meselesinde bir gelişme beklemek çok gerçekçi olmayacaktır. Bu bağlamda bir yandan Çin hükümetiyle de diyalogun sürdürülmesi gerekmektedir. Bu hususta Türkiye'nin yapacakları şunlar olabilir.

- 1-) Çin hükümetiyle diyalogu sürdürmek
- 2-) Uygurlar konusunda tepkisini ortaya koymaya devam etmek
- 3-) Uluslararası kamuoyu nezdinde bu girişimlerin öncülüğünü yapmak.

Biraz öncede bahsettiğim gibi strateji ve politikanın ne olduğu konusunda devlet yetkililerine sormanın daha doğru olduğu kanaatindeyim.

B.K: Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınının dünya üzerinde yarattığı etkiler göz önüne alındığında, sizce dünya kamuoyunun Çin'e yönelik algısında bir değişiklik söz konusu olmuş mudur?

A.A: Aslında salgının ilk zamanlarına baktığımız zaman evet Çin'e karşı olumsuz bir algının oluştuğunu söyleyebiliriz. İlk vakanın Çin'de meydana gelmesi, Çin'den dünyaya yayılması, dönemin ABD başkanı Trump'ın Çin virüsü söylemini sert bir şekilde dile getirmesi bu olumsuz algının artmasına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla dünyanın büyük bir kesiminde de virüsün Çin'de çıktığı ve dünyaya yayıldığı kanaatinin oluşması olumsuz bir etki yaratmıştır. İlk dönemlerde Çin her ne kadar maske, test kiti vb. gibi tıbbi malzeme

desteği sağlasa da beklenen etkiyi yarattığını pek düşünmemekteyim. Nitekim maskelerin eksik ve kalitesiz oluşu tartışma yarattı.

B.K: Aşı diplomasisi dünya kamuoyunun Çin'e karşı bakış açısının olumlu olarak seyretmesini sağlamış mıdır? Türkiye örneğinden baktığımızda, Çin'in vaat ettiği veya yapılan anlaşmaya uygun olarak tedariki sağlamamasının altında "Uygur Sorunu" yattığı, aşırı silah olarak kullandığı dillendirildi, bu konuda değerlendirmeniz nedir hocam?

A.A: Bir önceki soruda değinmiş olduğumuz pandeminin dünya kamuoyunda Çin'e karşı yaratmış olduğu olumsuz algıyı Çin'in, aşı diplomasisi ile birlikte tekrardan olum yöne çevirme imkanı bulunmaktadır. Dünya genelinde Çin aşısının kullanımı mevcuttur. Bunun etkisi toplumsal olarak daha fazla hissedilirse, dünya kamuoyunda Çin'den gelen aşılardan sayesinde salgın kontrol altına alındı gibi bir hissiyata sahip olursa Çin bu noktada olumsuz algıyı olumluya çevirebilir. Fakat bunun için henüz erken olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim tıpkı ülkemizde olduğu gibi diğer ülkelerde de farklı aşı seçenekleri bulunmaktadır. Türkiye'de de Çin aşısı sayesinde olumlu bir sürece girildiğini söylemek henüz erken. Aşı diplomasisiyle diğer konuları bağlamanın ise açıkçası biraz zorlama buluyorum. Nitekim bir takım sıkıntılar yaşansa da henüz bu hafta Çin'den 10 milyon doz aşı geldi. Uygur meselesinde bir değişiklik mi yaşandı da bu aşılardan Türkiye'ye geldi? Bu sebepten dolayı ben çok bağlantılı olduğunu düşünmüyorum. Çünkü aşı acil bir ihtiyaçtır, acil kullanım izniyle kamu sağlığının sağlanması açısından tedarik edilmektedir. Ben aşının ne Çin nede başka bir ülke tarafından siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılacağını düşünmüyorum. Dünya genelinde de aşı konusu siyasi meselelere bağlanmaktadır. Çin'de insanlığın başında bulunan bu beladan bütün dünyanın ancak birlikte çıkacağını farkındadır. Çin'de vaka sıfırlanır dünya kamuoyu halen bu salgından mustarip olmaya devam ederse Çin bu ülkelere ne yatırım ne de ihracat gerçekleştirebilir. Nitekim dünya kamuoyu küresel ekonomik sistemin içerisinde beraber bulunmaktadır. Önemli olan içerisinde bulunduğumuz durumdan en hızlı biçimde çıkmaktır.

B.K: Salgın, ABD-Çin rekabetini nasıl etkiler? Devletler daha çok Çin'e mi yaklaşır yoksa salgının yaratmış olduğu yıkımlardan ötürü salgının sorumluluğunu Çin'e yükleyip ABD'ye mi yaklaşır?

A.A: Aslında çok değişik bir dönem içerisindeyiz. AB ülkeleri dahil olmak üzere dünya üzerinde bulunan hemen hemen bütün ülkelerin ABD ile Çin arasında git gel durumunda kaldıklarını görüyoruz. AB

ülkeleri henüz birkaç ay önce Çin ile bir yatırım anlaşması imzalamış olmasına rağmen şunda bu yatırım anlaşmasının rafa kalktığını görüyoruz. ABD’de bu yatırım anlaşmasına tepki göstermiştir. Böylece aslında yeni dünya düzeninin şekillendiğini, iki büyük gücün olduğu fakat farklı tipte bir büyük güç ilişkisinin olacağı, bu iki güç arasında rekabet kadar işbirliğinin de olmasının zorunda olduğu bir dünya düzenine doğru gitmekteyiz. Burada da ülkeler kendilerini konumlandırırken faydaları doğrultusunda bir denge kurmak istemektedirler. Nitekim 20. Yüzyılda ki gibi Doğu ile Batı arasında seçim yapılmasını gerektiren bir dünya kalmadı. Dolayısıyla açıkçası ekonomik ve siyasi gibi önemli meseleler söz konusu iken virüsün Çin’de ortaya çıkmasından dolayı Çin’e karşı yüzlerini çevireceklerini düşünmemektedirim. Örnek olarak Asya ülkelerinin her ne kadar Çin’e ekonomik olarak bağımlılıkları söz konusu olsa da güvenlik açısından da bölgede ABD’nin varlığına ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer aktörler için mesele ABD ile Çin arasında bir tercih yapmak değildir, zaten en kötü senaryo bir tercih yapmaktır. Bu yeni dönemde diğer aktörlerin biraz daha bu iki ülke arasında bir denge kurmaya çalışacaklarını düşünüyorum.

B.K: Son olarak ülkemizdeki Çin çalışmaları ve Çin’deki Türkiye çalışmaları hakkında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapar mısınız? Ülkemizde o kadar çok sayıda Konfüçyüs enstitüleri veya sınıfları var iken neden Çin’de bizim muadillerimiz yok? Genç araştırmacılara tavsiyeniz nedir?

A.A: Türkiye’de 3 tane Konfüçyüs Enstitüsü bulunmaktadır. Türkiye açısından yeterli olarak görülebilir. Sizde belirtmiş olduğunuz üzere bir takım bürokratik engellerinde aşılmasıyla birlikte Pekin’de Yunus Emre Enstitüsü açıldı. Şanghai gibi Çin’in bazı kesimlerinde de Yunus Emre Enstitülerinin açılması iyi olacaktır. Açıkçası ben açılacağını da düşünüyorum. Türkiye’de ki Çin ve Çin’de ki Türkiye çalışmalarına baktığımız da ben ikisinin de henüz başlangıç aşamasında olduğu düşüncesindeyim. Nitekim Çin’de de Türk çalışmaları merkezi henüz yeni kurulmaya başlandı. Ben ve DAAD genel yayın yönetmeni sayın Prof. Dr. Abdürreşit Celil Karluk hocamız gibi benden önceki kuşak daha çok bireysel olarak Çin ile ilgilenmeye başladık. Çin’de de böyle bir durum söz konusu. Lakin şuan sizler gibi yeni kuşaklar ile birlikte daha kurumsallaşmış daha sistematik bir biçimde yetişmiş hem Türkiye’de hem de Çin’de bölge uzmanları yetişecektir. Şunda bizlerin öğrencileri olup Çin dilini geliştirmiş, Çin’de bulunmuş oradaki kültüre ve yaşama uyum sağlamış çok sayıda genç arkadaşımız bulunmaktadır. Bu açıdan Çin’e nazaran daha önde

olduğumuzu söyleyebilirim. Türkiye’den Çin’e giden orada yüksek lisans ve doktora eğitimleri alan çok sayıda öğrenci varken Çin’den aynı amaçlarla Türkiye’ye gelen öğrenci neredeyse bulunmamaktadır. Bu doğrultuda genç araştırmacılara tavsiyelerim bu alanda uzmanlaşmak istiyorlarsa Çin dilini öğrenmeleri, Çin insanını ve kültürünü yakından tanımak açısından bir süre Çin’de vakit geçirmeleri, ön yargılarından arınmaları ve bilmediklerinin doğrusunu öğrenmeleri olacaktır. Bir taraftan da iyi bir akademisyen olmanın gereğini de yerine getirmeleridir. Bunlar içerisinde sizinle biraz önce konuştuğumuz objektif bir bakış açısına sahip olmak, çok sayıda okumak ve en önemlisi de yazmak gibi unsurlar bulunmaktadır. Okur yazarlığın hakkını vermek, hem okumak hem de yazmak önemlidir. Önce Türkçe, Sonra İngilizce ve tabii ki bir an evvel Çince. Hem okumak hem yazmak günlük hayatın bir parçası olmalıdır.

B.K: Sayın hocam söyleşimizi burada sonlandırırken, eğer işbu söyleşiye kısa ve öz bir başlık atmanız gerekirse sizce nasıl bir başlık atabiliriz?

A.A: Söyleşimizin daha çok ekonomik ağırlı olmasından ve ülkeler arasındaki ilişkileri daha çok ekonomik olarak incelediğimden dolayı “Bir Ekonomistin Gözünden Türkiye Çin İlişkileri” adını verebiliriz.

YAYIN TANITIMI / BOOK REVIEW

Kılıcın Efendileri 1: SAMURAY

Taner SABANCI*

Künye: Kılıcın Efendileri 1: SAMURAY, Erdal KÜÇÜKYALÇIN, Timaş Yayınları, İstanbul, Kasım 2019, 268 Sayfa

“Bir toplumun yüceltmeyi tercih ettiği değerler, o toplumun kimliğini belirler.”

(Küçükyalçın, 2019, s. 19)

Japonya, gerek teknolojik üretim çeşitliliği ve hızıyla gerekse de kendisine has kültürüyle Türkiye’de, özellikle de son birkaç yıldır, ilgi odağı haline gelmiştir. Ne var ki, dünyadaki kalkınmış ülkeler sınıfında bulunan Japonya’nın ve Japon kültürünün Türkiye’de gördüğü ilgiye, çoğunlukla hızla yayılan muamma bilgiler kaynaklık etmektedir. Bu sebeple, Japonya ve Japonlar hakkında gerçeği yansıtmayan fakat Türkiye’de yaygınlaşmış bir algının var olduğunu ifade edebilirim. Bu algının yalnızca gündelik yaşamda var olmadığını, aynı zamanda bilgiyi üretme ile onu keşfetme misyonuna sahip olması gereken akademisyenlerin de gerçeklikten uzak bir Japonya algısına sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Japonya hakkında yazılmış akademik eserler ile orada yaşayıp gözlem yapma imkânına sahip olan kişilerin vermiş olduğu bilgiler Japonya ve Japon kültürü hakkında güvenilir kaynakları oluşturacaktır. Mevcut durumda Japonya hakkında Türkçe yayınlanmış kısıtlı sayıdaki akademik çalışmalar, doğru olanın açığa çıkarılmasında büyük bir ehemmiyete sahiptir. Erdal Küçükyalçın ise bu çalışmaların ortaya çıkmasına katkı yapan isimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘Kılıcın Efendileri 1: Samuray’, ‘Samuraylar Çağı - Dönüm Noktalarıyla Japon Tarihi’, ‘Otani Kozui ve Türkiye’, ‘Hilal ve Güneş - İstanbul’da Üç Japon’ ve ‘Türkiye’de Japonya

* Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyoloji Böl., tanersabanci@karatekin.edu.tr DOI: <https://orcid.org/0000-0001-9967-5603>

Gönderim Tarihi: 18 Mayıs 2021, Kabul Tarihi: 31 Mayıs 2021.

Önerilen Atf: Sabancı, T., (2021). Kitap Tanıtımı: Kılıcın Efendileri 1: SAMURAY, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8),s.169-180.

Çalışmaları I-II' gibi Japonya hakkında müstakil ve müşterek eserler ile Türk okuyucuların konu hakkında istifade etmesine olanak tanıyan Erdal Küçükyalçın Japonya Tarihi ağırlıklı çalışmakta olup Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü ve Asya Araştırmaları Merkezinde akademisyen olarak görev yapmaktadır.

İbn Haldun Üniversitesinin organize ettiği 'Japon İş Dünyası ve Çalışma Etiği'[†] isimli çalıştaydaki konuşmasında, "Neredeyse bütün hayatının Japonları tanımaya çalışmakla geçtiğini" ifade eden Küçükyalçın, 'ekonomik gelişimi anlamak için aslında tarihi anlamak gerektiğini' (Japon İş Dünyası ve Çalışma Etiği Çalıştayı, 2020, 1:16:49) ifade edip Japon tarihine odaklanarak 'Japonya'nın gelişmeye başlamasındaki sırrın en azından çekirdeğine dokunmaya başladığını' (Japon İş Dünyası ve Çalışma Etiği Çalıştayı, 2020, 1:18:40) belirtmiştir. Dolayısıyla bir toplumun bugünü ve yarını anlayabilmek ve kimliğini keşfetmek için o toplumun tarihi ile değerlerine bakmak gerekmektedir. "Bir toplumun yüceltmeyi tercih ettiği değerler, o toplumun kimliğini belirler (Küçükyalçın, 2019, s. 19)". İşbu tanıtım yazısı için "Kılıcın Efendileri 1: Samuray" kitabının seçilmesinin sebebi ise Japon kimliğinin oluşması ve devam ettirilmesi açısından bir değer olarak Samuraylığa ve Buşido'ya yapılan vurgudur.

2019 yılında Timaş Yayınları tarafından basılan "Kılıcın Efendileri -1 Samuray" Japonya tarihi içerisinde önemli bir figür olan Samurayların oluşumu ile geçirdiği evreleri Meiji restorasyonuna kadar aktararak Japon tarihi hakkında bilinmeyen gerçekleri sunmaktadır. Bir tarih kitabı özelliklerine sahip olan eser, günümüz Japonya'sının bulunduğu konumun ve kültürünün kaynağını da ortaya koymaktadır. Kitap "Samuray Sınıfının Tarihsel Gelişimi", "Samurayın Yolu: Buşido", "Buşido'nun Hayata Yansımaları: Samuray Kültürü", "Yolun Sonu" olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır.

"Samuray Sınıfının Tarihsel Gelişimi" başlığına sahip ilk bölümde Japonya tarihi yedinci yüzyıl itibarıyla değerlendirilmeye başlanmıştır. Japonya tarihinin ilerleyen dönemlerinde bilge ve yönetici pozisyonunda bulunacak olan Samurayların ilk ahlaki kaidelerinin bu dönemde oluşturulduğu vurgulanmaktadır. Bu kaidelere kaynaklık eden ve "Beş Sabit" (Gojo) veya "Beş Erdem"

[†] İlgili çalıştay için bakınız: [İbn Haldun Üniversitesi]. (2020, Kasım 24), Japon İş Dünyası ve Çalışma Etiği, <https://www.youtube.com/watch?v=Ij7-9fY57c>

(Gotoku) olarak adlandırılabilir değerlerden bahseden Küçükyılmaz, topluma liderlik yapacak kişilerin bu özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Empati (Jin), Ahlak (Gi), Adap (Rei), Bilgi (Çi), ve Güven (Şin) olarak sıralanan bu beş sabit Japon toplumunu yönetecek Samurayların temel değerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yedinci yüzyıl Japonya'sında, bahsedilen bu beş sabitin dışında, toplum içerisinde uyumun tesis edilmesi amacıyla bütün sınıflara yönelik farklı kuralların da temelini atıldığı görülmektedir. Japon devletinin kurucu metni olarak nitelendirilen Prens Şotoku'nun "17 Maddelik Anayasası", bu dönemde kurulmak istenen merkezi yapının da düşünsel temelini oluşturmaktadır. Budist ve Konfüçyüsçü dünya görüşünün işlenmesi ile oluşturulmuş olan bu anayasa, esasında, toplumun uyum içerisinde var olmasına kaynaklık edecek bir ahlak metnidir. Beş sabit ve 17 Maddelik Anayasa gibi ahlaki kaideleri oluşturan yaklaşımların yanı sıra, Taika Reformları ile Yoro Kanun Külliyatlarına değinen Küçükyılmaz Japonya idaresinin oluşumuna da değinmiştir. 710 - 794 yıllarını kapsayan Nara döneminde ahlaki ve idari açıdan bir yapılanmanın olduğu görülmektedir. Bu dönem sonuna kadar savaşçı Samuray sınıfı bulunmamakla birlikte, Japonya tarihinin ilerleyen dönemlerinde etkin bir sınıf olacak Samurayların ahlaki kurallarının bu zaman diliminde şekillendiği ifade edilebilir. Bu yapılanmaların ahlaki tarafında karşımıza "Beş Sabit" ve "17 Maddelik Anayasa" çıkmaktadır. Dönemin idari yapılanmasının en önemli sonucu ise merkeziyetçi sistemin yerleşmesidir.

Heian Döneminde ise (794-1185), bir önceki dönemde oluşturulup yerleştirilen merkeziyetçi sistemin âdemi-i merkeziyetçi bir özelliğe doğru dönüştüğü görülmektedir. Küçükyılmaz, Japonya tarihindeki *Daimyo*, *Şogun* gibi önemli kavramların temelini bu dönem itibarıyla şekillendiğini ifade etmektedir. Merkezden atanan ve görece yarı bağımsız olan valilerin (İleride *Daimyo*'ya dönüşecek) askeri hiyerarşinin en başında bulunan hükümdara bağlı olduğu bu sistem içerisinde hem merkeziyetçi bir yapı fakat aynı zamanda da feodal bir düzenin oluşmasına neden olacak âdem-i merkeziyetçi bir yapı görülebilmektedir. Gerçekten de unvan ve makamların miras yoluyla aktarılması ve vergilendirme sisteminde var olan bir takım aksaklıklar dolayısıyla Heian dönemi Japonya'nın feodal bir düzene doğru evrilmesine sahne olmuştur. Bu dönem boyunca merkezi gücün taşraya doğru aktarımı söz konusu olmuştur.

Kitaba konu olan Samuray sınıfının ilk örneklerine bu dönem içerisinde rastlanılmaktadır. Japonya'nın kuzeyinde yaşayan Emişiler ile yapılan mücadelede görevlendirilip büyük bir başarı ile dönen Otomo no Otomaro *Şogun* unvanını kullanan ilk kişi olmuştur. Daha sonra ise bu unvan, savaşçı özellikleri ile öne çıkan sadık hizmetkâr ve Samuray sınıfın ilk temsilcisi olarak görülebilecek Sakanoue no Tamuramaro'ya verilmiştir. Heian döneminin ikinci yarısı itibariyle savaşmayı bir hayat tarzı haline getirecek yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıktığı görülmektedir: Savaşçı (*Buşi*) sınıfı. Bu sınıfın meydana gelmesinde hanedan çevresinde toplanan aristokratların konumları belirleyici olmuştur. Zorunlu askerliğin kaldırılması akabinde yerel asayişin sağlanması doğrultusunda valilere verilen sorumluluk bu sınıfın oluşmasında en etkin faktör olarak görülmektedir. Başkent içerisinde meydana gelebilecek taht kavgalarının önüne geçilmesi amacıyla pek çok hanedan üyesinin toprak verilerek taşraya gönderilmesinin kültürel sonuçları olduğu gibi toplumsal sonuçları da olmuştur. Merkezdeki seçkin kültürün taşraya aktarımı gibi sonuçları olan bu hareketlilik aynı zamanda hanedan soyundan gelen yeni klanların oluşmasına da neden olmuştur. "Minamoto", "Taira", "Taçibana" ve "Fujiwara" bu klanlara verilecek başlıca örneklerdir. Heian döneminde adı geçen bu dört klandan Taçibana ve Fujiwara başkente yakın olmaları sebebiyle asil aileler olarak tanımlanmış ve yüksek memuriyetler ile ilgilenmişlerdir. Minamoto ve Taira taşrada bulunmaları sebebiyle savaşçı özelliklerini güçlendirmiştir. Küçükyaşın (2019:61) bu iki klan için şu ifadeyi kullanmaktadır: "*Minamotolar gibi Tairalar da taşrada buldukları müddetçe halkla iç içe olmak, varlık mücadelesi göstermek zorunda kalacakları için savaşçılığı bir aile geleneğine dönüştürerek "Buke" (Savaşçı Aile) sınıfının ilk örneklerini teşkil edeceklerdir*". Şogun kavramının kullanımı gibi *Daimyo* kelimesinin öncülü de bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Taira klanına bağlanan üç prensliğin -Kazusa, Hitachi ve Kozuke- yönetici prenslerine vali yerine "Daişu" (Büyük Hami) denilmesi ileride kullanılacak olan "Daimyo" (Büyük İsim) kelimesinin ilk çıkış noktasını göstermektedir. Heian döneminde idari gücün merkezden taşraya doğru hareket etmesi otorite boşluklarını beraberinde getirmiştir. Bu boşluğun taşrada isyanlara sebebiyet verdiği ve klanlar arasında mücadelenin ya da savaşların da başladığı belirtilmelidir. Aynı zamanda merkezde oluşan çatışmalar ve taht kavgaları üzerine, güç dengelerini değiştirmek amacıyla taşra klanlarından yardım alınması yaygın anlamda siyasi bir istikrarsızlık olduğunu da göstermektedir. Heian döneminin

sonlarında karakteristik hale gelen bu durum ile beraber imparatorluğa bağlı birliklerin fonksiyonlarını kaybedip savaşçı ailelerin ise güçlenmesi Japonya'nın bir iç savaşa doğru girmesini kaçınılmaz bir hale getirmekteydi. İmparatorluğa bağlı savaşçı dairesinde eğitim görmüş ve merkezde hizmet etmiş kişiler kendi klanlarına dönmeleri akabinde otoritelerini kullanarak kendi küçük ordularını kurmaya başlamışlardır. Bu klanların ordularını oluşturan savaşçılar ise ilerdeki Samurayları meydana getirmektedir. *"Savaşmayı bir yaşam tarzı ve meslek olarak belirleyen bu adamlar için ilk defa bu dönemde "Savaşçı" anlamında "Buşi" veya "Saburai/Samurai" isimleri sıklıkla kullanılmaya başlamıştır"* (Küçükyağcı, 2019: 71)".

"Çalışmanın asli konusunu oluşturan Samuray kelimesi Nara döneminden itibaren *"Samorafu"* telaffuzu ile var olup *"Hizmet etmek"* fiilinden türemiş ve *"Asillere hizmet eden, hizmetkâr"* anlamındaydı. Asil ailelere bağlı tüm hizmetlilere *"Ev halkı"* (kenin) ve hizmetlilerin yetki sahibi olup önde gelenlerine ise *"Ev amiri"* denirdi. Heian döneminde başta prensler olmak üzere hemen hemen tüm önemli insanların evlerinde hizmet edip işlerin düzgün yürümesini sağlayan, barış zamanlarında bir tür kâhya gibi hareket etmekle birlikte savaş söz konusu olduğunda beyine bağlı adamları hazır ve organize ederek komuta eden kişilere *"Saburahi"* veya *"Saburafu"* adı veriliyordu. Her asil evinde ihtiyaca göre mevcudu değişen bir *"Samuray Dairesi"* (samurai tokoro) olması adettendi. Bu isim zamanla önce *"Samurahi"* sonra da *"Samurai"* ye dönüşmüş olup aslında *"yetki sahibi hizmetkâr"* demektir. Heian döneminin sonuna gelindiğinde, gerektiğinde silah kullanması beklense de *"Samuray"* yalnızca savaşçı sınıfı ifade eden bir kelimedenden ibaret değildi. Tüm askeriye sınıfına Samuray denmesi 16. yüzyıldan sonra başlamıştır (Küçükyağcı, 2019:72)".

Küçükyağcı, yukarıda bilgisi verilen dönemlerde Samuraylığın yanı sıra Daimyo ve Şogun gibi kavramların oluşumlarına değinmiştir. Heian döneminden sonra Daimyo ve Şogunluğun Japonya tarihi içinde daha belirgin olduğu görülmektedir. Minamoto Yoritomo 1192 senesinde kendisine şogun ünvanını almış ve Japonya tarihinin ilk şogunluğunu kurmuştur: Kamakura Şogunluğu. Dikkat edilirse eğer Heian döneminde kullanılan Şogunluk imparator tarafından ilan edilmişken, bu dönemde Minamoto Yoritomo kendisine bu unvanı vermiştir. Hükümet merkezinin Tokyo'nun kuzeyinde bulunan Kamakura'da kurması ise siyasi ve askeri gücün birbirinden ayrılmaya başladığını da göstermektedir. Bu dönemin en

önemli değişimi yerel bölgelerin gelişimi ve bu bölgelerde askeri hükümete yani Şogunluğa bağlı Daimyoların ortaya çıkmasıdır. Bu yerel askeri oluşumları anlamak Samuray sınıfının ortaya çıkışı ve gelişimini de açıklığa kavuşturacaktır. “Kamakura askeri hükümetinin yapılanış şeklinin altında yatan temel düşüncenin ‘ülkeyi korumak ve savunmak’ olduğu anlaşılmaktadır (Küçükyağın, 2019: 81)”. Askeri yapılanmanın yanı sıra hukuki işlemlerde de sorumluluk almaya başlayan Kamakura askeri hükümetinin yönetim alanında ağırlığını koyması Kyoto tarafından atanan valilerin zamanla işlevsiz olmasına neden olmuştur. Bu durum askeri hükümetin ve ona bağlı olan yerel beyliklerin ülke genelinde hâkim olmasını, savaşçı sınıfın hiyerarşisinin güçlenmesine sebep olmuştur. Böylece ‘hükümdarın toprağı, hükümdarın halkı’ düşüncesi bir nevi son bulmuştur (Küçükyağın, 2019). Şogunluğun ülke genelinde iktidarının güçlenmesi, sarayla ile olan ilişkilerin daha fazla sorun çıkarmaması adına çıkartılan Goseibai Şikimoku isimli 51 maddelik Savaşçı Sınıfının Düsturu metni ile gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda ise savaşçı sınıfı hem askeri anlamda hem de siyasi anlamda gücü eline almış ve on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar ülke şogun hükümetleri tarafından idare edilmiştir. Kamakura Şogunluğu dönemi hem Şogunluk idaresinin hem de ona bağlı daimyo denilen yerel derebeyliklerin tam anlamıyla oluştuğı bir dönemdir. Şogunluk merkezinde yürütülecek ve yüzyıllar süreceğ olan Japonya idare sistemini oluşturan Kamakura Şogunluğu, Japonya’yı istila etmeye gelen ve kamikaze olayı yardımıyla Moğolları mağlup etmelerinin ardından zayıflamıştır. Bu zayıflama durumu ‘hükümdarın toprağı, hükümdarın halkı’ düşüncesi doğrultusunda imparatorun tekrardan hâkimiyeti ele geçirme girişimine sebep olmuştur. Kamakura Şogunluğunun yıkılması ile başlayan ve Kenmu Restorasyonu olarak geçen üç yıllık dönem (1333-1336), imparatorun emriyle bizzat Kamakura Şogunluğunu yıkan General Aşikaga Takauji tarafından sonlandırılmıştır. Şogunluğu yıkıp imparatorun merkezde olduğu yeni düzenin tesis edilmesinde görevini yerine getiren General Aşikaga Takauji’nin kendisi yeni bir şogunluk kurarak Samuray hâkimiyetinin kalıcı olacağını göstermiştir. Bu durum esasında Japonya’da askeri vesayetin gücünü ve Samuray sınıfının ülke içerisinde kendilerini nasıl konumlandıklarını göstermektedir. Bu yeni dönem Aşikaga Şogunluğu (1336 -1573) olarak adlandırılmaktadır. Fakat bu dönem, Şogunluğa bağlı olan yerel Daimyoların güçlenmesi ile zayıflamaya başlamıştır. “Artık güç

mücadelesi saray Samuray çekişmesinden yerel klanlar arası rekabete dönüşmüştür (Küçükyalçın, 2019:95)". Böylece Japonya'da neredeyse yüzyıl devam eden savaşan beylikler dönemi başlamış, *Sengoku Jidai* olarak isimlendirilen bu zaman içerisinde derebeylikler birbirleri ile savaşmış, var olan beylikler yıkılıp yerlerine yenileri kurulmuştur. On altıncı yüzyıl boyunca devam eden bu yüzyıllık kargaşa, Meiji restorasyonuna kadar varlığını devam ettirecek Tokugawa Şogunluğunun (1603-1868) kurulması ile son bulmuştur.

Tokugawa Barışı veya Edo olarak da adlandırılabilir bu dönemde toplum düzeninde ve siyasi yapıda değişimler yaşanmış, toplumsal yapının hâkim sınıfını oluşturan ve savaşçı özellikleri ile ön plana çıkan Samurayların hayatlarında büyük dönüşümler yaşanmıştır. Küçükyalçın, bu dönemde Yeni Konfüçyüscü ideolojisinin, düşünsel yapının değişiminde merkeze alındığını ifade etmektedir. Buna göre, Samuraylar sürekli öğrenmeyi ve eğitimi amaç edinmeli, savaşçı özelliklerinin yanı sıra bilge-bürokratlar olarak lider olmayı hedeflemelilerdir. Her toplumsal sınıfın kendine has görev ve yükümlülükleri olduğu gibi Samuraylarında bu barış döneminde halkın adil yönetilmesi ve yönlendirilmesi gibi görevleri bulunmaktadır. Görüleceği üzere burada Japonya'da hâkim olan askeri sınıfın farklı misyonları oluşmuştur. Bu yeni dönemde İeyasu, savaşçı sınıfın uyması gereken kuralları Samuray Kanunları (buke şohatto) ismiyle ilan etmiştir. Yeme-içmeden giyim kuşama, evlilikten eğitime kadar birçok alanı kapsayan bu kurallar, Edo dönemi Samuraylarının anayasası olmuştur. İlan edilen buke şohatto, yukarıda bahsedilen 17 Maddelik Anayasa'ya benzer şekilde bazı ahlaki maddelere de sahiptir. Samuraylar için ilan edilen bu kuralların yanında dönemin barış ortamı, savaşçı sınıfın zamanla, beylerinin yanında kâhyalık, muhasebecilik, kâtiplik vb. işler yapması ile sonuçlanmıştır. Bu durum Samurayların savaşçı özelliklerinin kaybolması anlamına gelmemektedir. Edo döneminde Samuraylar savaş sanatlarında kendilerini geliştirdikleri gibi daha önceki dönemlerden farklı olarak barış sanatlarında da kendilerini geliştirmiştir. Bu da bilge-bürokrat özelliklerine sahip yeni bir Samuray tipini oluşturmuştur. Küçükyalçın eserinde, Japonya tarihindeki bir takım dönüşümler neticesinde şekillenen Samuray sınıfının izlediği 'yol' üzerine odaklanmıştır. Bu noktada 'Buşido' yani 'Samurayın Yolu' ifadesi ortaya çıkmaktadır. "Birçok Japon kültürel ögesi gibi Edo döneminde olgunlaşan Buşido geleneği; kendilerini ülkeyi korumak ve yönetmekle görevli kabul eden

Samurayların onurlu, ahlaklı ve sorumluluk sahibi bireyler olarak dünya görüşlerini şekillendirerek davranış kalıplarını belirlemiştir (Küçükyağcı, 2019:130)''.

Eserde Samurayların yolu olarak ifade edilen buşido düşüncesinin kaynakları, ikinci bölümde geniş bir şekilde incelenmiştir. Yol düşüncesinin kaynakları olarak öncelikle karşımıza Taoizm, Konfüçyüsçülük, Budizm ve Şintoizm öğretileri çıkmaktadır. Burada Buşido'nun oluşmasında etkili olan bu öğretilerin her birinin nelere önem verdiği üzerine kısa örnekler vermek, Edo dönemi Samurayların hayata olan bakışlarını biraz olsun açığa çıkaracaktır. Örneğin Taoizm'de, tabiatla uyum içinde yaşamının ve onu değiştirme çabasının yanlış olması ile bilgelige ulaşmakta nefisten uzaklaşmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Konfüçyüsçülük ise kişinin içsel serüveninden ziyade toplumsallığa vurgu yapılmış, toplumun birlikte ve uyum içerisinde yaşayabilmesinin şartları ortaya koyulmuştur. Örneğin kişinin aile başta olmak üzere, toplumda nasıl davranması gerektiği, as-üst ilişkisindeki davranış biçimleri vb. kurallar ile belirlenerek, toplumun harmonisi hedeflenmektedir. Yukarıda bahsedilen, beş erdem veya beş sabit olarak isimlendirilen özelliklerin de Konfüçyüs kaynaklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Buşido'ya kaynaklık eden bir diğer öğreti olan Budizm'de alçakgönüllülük, itidal, ölçülülük gibi kavramların öne çıktığı görülmektedir. Bu öğreti içerisinde 8 katlı yoldan bahsedilmektedir: Doğru görüş, doğru niyet, doğru söz, doğru davranış, doğru geçim, doğru gayret, doğru bilinç ve doğru yoğunlaşma. Şintoizm ise burada, bu öğretilerin sonuncusu olarak ele alınmıştır. Japonya'nın ulusal dini olan ve Tanrıların Yolu ya da Ruhların Yolu şeklinde çevrilen Şintoizm'de kişinin süreklilik içinde sahip olduğu kısa zamanı en iyi şekilde değerlendirmesi, kendi potansiyelini gerçekleştirebilmesine vurgu yapılmaktadır. *“Kişi, atalarından nesillerine uzanan sonsuz bir zincirin sağlam bir halkası olarak yaşamayı ve onlara layık olmayı amaçlamalıdır* (Küçükyağcı, 2019:147)''.

Burada kısaca değinilen bu dört öğreti Buşido'nun temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu dört öğretinin dışında Samuray değerlerini anlatan bazı eserler de Buşido düşüncesini beslemiştir. Bunlardan ilki Yamoto Tsunetomo'nun 'Yapraklar Altında Saklı' (Hagakure) isimli eseridir. Konfüçyüsçü değerler merkezinde yazılan eser, toplumun huzuru adına tüm sosyal sınıflar gibi Samurayların da sadakat ile görevlerini yerine getirmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Fakat bu öğretiler dışında Buşido'yu besleyen eserlerin

belki de en önemlisi Miyamoto Musashi'nin yazdığı Beş Çember Kitabı'dır. Küçükyaalçın, eserinde Musashi'nin hayatı ve ilgili eseri üzerinde önemle durmuş, kitabın bölümleri hakkında ayrıntılı açıklama ve yorumlar yapmıştır. Kendisi de bir Samuray olan Miyamoto Musashi, Beş Çember Kitabı dışında, Samuray ruhunu şekillendiren 21 ilkeyi içeren kısa bir kitap daha kaleme almıştır. Bu kısa kitabı oluşturan 21 madde incelendiğinde, Musashi'nin ahlaki kaidelere önem verdiğini, kişilere ahlaklı yaşamayı ve bu yaşamı sürdürebilmeleri içinse disiplinli olmayı tavsiye ettiği görülebilmektedir.

Yukarıda bahsedilen Samurayın Yolu düşüncesini oluşturan ilkeler toplamı, Samuray sınıfı tarafında içselleştirilmiş ve bir hayat tarzı haline gelmiştir. Kitabın üçüncü bölümünde yazar, Samuraylar tarafından içselleştirilmiş bu öğretilerin hayata yansımalarına değinmektedir. *"Hayat düsturu Buşido idi. Bilgi-Eylem Birliği prensibine göre neyin doğru olduğunu biliyorsa onu eylemlerine yansıtmalı, her ortamda o ortamın adabına uygun şekilde davranmalı, yani bilgisini göstermeliydi (Küçükyaalçın, 2019:175)"*. Bu bölümde yazar öncelikle, savaşçı kimliği ile tanımlanmış olan Samurayların savaş sanatları hakkında neler yaptıklarını ele almıştır. İaijutsu, Jujutsu (Judo), Sojutsu, Kyujutsu ve Yabusame (Atlı okçuluk) gibi çeşitli savaş sanatlarının kuralları ve tarihleri hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. Samuraylar, bir barış ortamı olarak nitelendirilen Edo döneminde, ilgilendikleri alanın okuluna devam ederek savaş sanatları konusunda eğitim almış ve savaşçı kimliklerini korumuşlardır. *"Öte yandan 'Savaş ve Barış Sanatlarının Birliği' prensibi gereği gerçek bir bilge lider olmanın yolu edebiyat, resim, güzel yazı, çay seremonisi gibi kültürün çeşitli alanlarında da ilerlemekten geçiyordu (Küçükyaalçın, 2019: 189)"*. Bu bölümde Haikai şiiri, Şodo (Yazının yolu), Sumi-e (Mürekkep resmi), Sado (Çayın yolu), Kado (Çiçeğin yolu, İkebana) ve Kodo (Kokunun yolu) gibi barış sanatlarının özellikleri ve tarihinden bahsedilmiştir. Savaş sanatlarında olduğu gibi barış sanatlarında da bu sanatların bir eğitimi olduğu belirtilmiştir. *"... Kültür alanındaki eğitim de Yol olarak kabul edilir ve öğrenci kendisini kayıtsız şartsız öğretmenine, ustasına teslim ederek Yol'a girmiş olurdu (Küçükyaalçın, 2019:189)"*. Savaş ve Barış sanatının birlikteliği düşüncesi ile Samuraylar hem bedensel olarak hem de ruhsal anlamda kendilerini eğitmiş oluyorlardı. Bu iki alan için örnekleri verilen sanatların içsel özelliklerinin, yukarıda bilgisi verilen dört öğreti doğrultusunda olduğu söylenebilir. Savaş ve Barış sanatlarında olduğu gibi Samurayların gündelik hayatları da adet ve gelenek haline gelmiş

kurallar ile belirlenmişti. Bu bölümde yazar ayrıca, içselleştirilmiş öğretilerin Samurayların gündelik hayatına nasıl etki ettiğine değinmiş; giyim kuşam, oturma kalkma, selamlaşma, yürüyüş şekli, seppuku (Onur intiharı) gibi gündelik hayatın birçok ayrıntısını kuralları ile birlikte ele almıştır. Dört öğreti ışığında şekillenen Buşido düşüncesi, gelenek ve adet olarak gündelik hayatta içselleştirilmiş ve yaygın eğitim yoluyla halka da yansımıştır.

Yazar kitabın son bölümünde Japonya'nın 19. yüzyılda geçirdiği siyasi ve toplumsal değişimlere değinerek bu dönem Samuraylarının durumunu da incelemiştir. Tokugava İeyasu öncülüğünde kurulmuş ve yaklaşık iki yüz elli yıl devam eden Edo Dönemi (1603-1868), genel itibarıyla barışın hâkim olduğu, Japonya'nın kimliğini inşa ettiği ve kültürel yapılanmanın doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir. 'Zincirli Ülke' olarak tanımlanan bu dönemin Japonya'sı sınırlarını Hollandalılar hariç tüm Batılı ülkelere kapatmıştır. Görece kapalı bir ülke imajının çizildiği Edo Dönemi Japonya'sında, kendi kadim kaynaklarına temas edilerek Japonluğun ne olduğu hakkında araştırmalar yapılmış ve bu kaynaklara dayanarak Japon Tarihi yazma gayreti de oluşmuştur. Şogunluğun iktidarı elinde tuttuğu bu dönemin genel siyasi özelliklerinin tersine, Japonya'nın kadim kaynakları aracılığı ile bir Japon Tarihi yazmaya çalışanların ortaya çıkardığı düşünce "...yalnız ruhani değil dünyevi güçlerin de imparatora ait olduğu, Şogunların onun bu hakkını kendilerine mal ettikleri (Küçükyalçın, 2019:229)" düşüncesidir. İlgili düşünce, Japonya'nın 19. yüzyılda sınırlarını başta Amerika olmak üzere diğer Batılı ülkelere, Japonya'nın taviz veren anlaşmalar imzalayarak açması akabinde daha da kuvvetlenmiştir. "Bu durum beyler ve tüm Samuraylar açısından hükümetin meşruiyetini tartışmalı hale getiriyordu (Küçükyalçın, 2019:229)".

1853 yılında, Amiral Matthew Perry'nin komutasında olan ve 'Kara Gemiler' olarak adlandırılan savaş gemilerinin Tokyo Körfezine gelmesi ve Amerika'nın, Japonya'nın sınırlarını açması yönündeki talepleri bazı süreçler sonunda, Mart 1854 yılında Kanagawa Antlaşması ile kabul edilmiştir. "Baskılara direnemeyen Şogunluk hükümeti, 1854'te Birleşik Krallık, 1855'te Rusya ve 1858'de Fransa olmak üzere ardi ardına üç büyük anlaşmaya onay vermiştir. Üstelik yine 1858'de A.B.D. ile daha ileri bir anlaşma imzalayarak (Harris Antlaşması) Amerikalılara verdiği ayrıcalıkların sınırlarını genişletmenin yanında Batılı devletlerin pek sevdiği 'extraterritoriality' yani yabancı devlet vatandaşlarının buldukları devletin değil, kendi kanunlarına göre

yargılanmaları şartını kabul etmişlerdir (Küçükyalçın, 2019: 227)". Şogunluk hükümetinin kendisinden tavizler vererek imzaladığı bu antlaşmalar, yukarıda bilgisi verilen kadim Japonya kaynakları doğrultusunda oluşan düşünceleri daha da güçlendirmiş ve halk arasındaki memnuniyetsizlik büyümüştür. Samuraylar ve halk arasında oluşan bu memnuniyetsizlik, pek tabii, Şogunluğa karşı bazı direnişlerin oluşmasına neden olmuştur. Yoşida Şoin'in öncülüğünde başlayan ilk eylemler, onun ölümünden sonra öğrencileri tarafından devam ettirilmiştir. Temel amacı, Kyoto'daki imparatorun desteğini alıp Şogunluğu devirmek olan 'Kararlı Savaşçılar' (şişi) ismindeki bu grubun eylemlerine karşı Şogun taraftarı 'Yeni Seçkin Samuraylar Birliği' (şinsengumi) adında başka bir grup da oluşmuştur. Bu mücadelenin en önemli özelliği ise, her iki tarafın da kendi doğrularına inanması ve Samuray değerlerine yani Buşido'ya önem vermeleridir (Küçükyalçın, 2019). Farklı bir açıdan bakıldığında her iki grubun da Japonya'yı kurtarmak ve savunmak olduğu yorumu yapılabilir. Yabancıların ülke içinde sahip olduğu ayrıcalıklar neticesinde aynı amaca sahip fakat birbiriyle çatışan farklı Samuray grupları Japonya içindeki güç dengelerini bozmuştur. Örneğin, "Mart 1863 yılında imparator Komei yabancıların ülkeden çıkarılmasını isteyen bir ferman yayınlamakla doğrudan siyasete müdahale etmiştir (Küçükyalçın, 2019: 232)". İmparatorun bu hamlesi, Şişi ve Şinsengumi grupları arasındaki mücadeleyi de arttırmıştır. Güç dengelerinin sürekli değiştiği bu dönemde Satsuma ve Coşu beylikleri Sacco isminde bir ittifak kurarak Kyoto'da kontrolü ellerine geçirmiştir. Son Şogun Tokugava Yoşinobu, Ocak 1868'de Kyoto'yu muhaliflerin elinden kurtarmak amacıyla düzenlediği seferde yenilerek bir Amerikan gemisine sığınmıştır (Küçükyalçın, 2019). Şogunluğun muhalifler karşısında aldığı yenilgi, gücünü ve prestijini azaltmış ve Kasım 1868'de İmparator Meiji'nin Edo'ya girip adını Tokyo olarak değiştirmesi ile yeni bir döneme girilmiştir.

Bu yeni dönemde Samuraylar açısından birçok değişim meydana gelmiştir. Öncelikle Meiji dönemi hâkimiyeti, çoğunlukla İmparatorluğa destek veren derebeyliklerin Samurayları tarafından paylaşılmıştır. Değişim sadece idari alanda olmamış kültürel ve toplumsal hayatta da köklü değişimlere gidilmiştir. "Batılıların teknoloji, adet ve kurumlarını öğrenmek üzere Avrupa ve Amerika'ya çok sayıda insan eğitime gönderildi. Yeni düzenin sloganı 'Müreffeh ülke, güçlü ordu!' oldu. Hızlı reformlar yapılarak Batılı tarzda binalar, kurumlar,

Yayın Tanıtımı /Book Review: Sabancı, Kılıcın Efendileri 1: SAMURAY

üretim tesisleri kuruldu, altyapı yatırımları, yollar, barajlar yapıldı, beylikler lağvedilerek vilayet sistemine geçildi ve ülkenin görünümü tamamen değişti (Küçükyalçın, 2019: 237)". Bu tarz değişimlerin yaşandığı evrede, Samurayları belki de en çok ilgilendiren ve etkileyen karar kast sisteminin kaldırılıp vatandaşlık sistemine geçilmesidir. Yüzyıllardan beri sistemin en tepesinde bulunan ve Edo döneminin bilge-bürokratlarını oluşturan askeri sınıf bu yeni sistem neticesinde herkes ile eşit birer vatandaş olmuşlardır. Meiji restorasyonunun gerçekleşmesinde etkin rol alan bazı Samuraylar bu yeni durumu kabul etmekte zorluklar yaşamıştır. Nitekim Meiji restorasyonun öncü Samuraylarından olan Saigo Takamori yeni düzenden memnun olmamış ve değişime ayak uydurmakta güçlük çeken bazı Samuraylar ise onun etrafında toplanmaya başlamıştır. Bu oluşumu engellemek ve hatta yok etmek adına hükümet tarafından bir ordu hazırlanmıştır. Japon tarihinde 'Satsuma İsyanı' veya 'Seinan İsyanı' olarak bilinen çatışma sonucunda yeni düzenden memnun olmayan Samuraylar yenilmiş, Saigo Takamori olmak üzere geriye kalan Samuraylar seppuka yaparak ölmüşlerdir (Küçükyalçın, 2019). Takamori Japonya'nın son Samurayı olarak anılmaktadır. Böylece Meiji döneminin oluşmasında etkin olan Samurayların bazıları yeni sistem içerisinde kendilerine yer bulup dönüşüme uğramış; diğerleri ise, oluşmasında etkin oldukları bu dönem tarafından yok edilmiştir.

Peki Samurayların ortadan kalkması Buşido'yu da ortadan kaldırmış mıdır? Küçükyalçın (2019:14) bu soruya kitabın başında şu cümleleri yazarak cevap vermiştir: *"Günümüzde tüm dünyada, Japonların sahip olduğu düşünülen bu değerlerin tabanında Buşido düşünce sistemi yatmaktadır. Üstelik bilinen hemen bütün Japon markalarının Samuray aileleri tarafından kurulduğunu da eklemeliyiz... Japonya'nın hala dünyanın üç büyük ekonomisinden birisi olmasının sırrını çözmek isteyenler için Buşido'yu anlamak yolun başlangıcı, hareket noktası olmalıdır"*.

Japonya'nın idari, askeri ve toplumsal özellikleri ile bunların dönüşümlerini tarihsel olarak ele alan yazar, Samuraylığın oluşumunu ahlaki kaynaklardan da faydalanarak açıklamaya çalışmıştır. Konu hakkında Türkçe yayınlanmış orijinal metinlerin sınırlılığı kitabın Türkiye'deki Japonya çalışmaları için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İngilizce ve Japonca kaynaklardan yararlanılarak yazılan eserin içeriği, kullanılan 82 görsel, 10 tablo ve 1 harita ile zenginleştirilmiştir.

DOĞU ASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

YAYIN ŞARTLARI

1. Yazılar Doğu Asya bđlgesinde bulunan ũlke ve toplumlar ile sınırlandırılacak veya Doğu Asya bđlgeleri ile çevre bđlge, ũlke toplumlar arası ilişkilere, sorunlara odaklanmış olması gerekecektir.
2. Yazıların daha Önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak için kabul edilmemiŐ olması gerekir.
3. Bilimsel toplantılarda sunulmuŐ bildiriler, toplantı ve niteliği belirtilmek Őartıyla kabul edilebilir.
4. Yazılar, Önce yayın kurulu tarafından yayın ilkelerine; amaç, konu, muhteva, yazım kurallarıyla ilgili hususlar açısından incelendikten sonra, uygun gđrũlũrse, Danışma Kurulu'nun Őnerisi doğrultusunda, bilimsel çalışmalarıyla o alanda tanınmıŐ iki hakeme gđnderilir. Hakemlerden olumlu rapor alan yazılar, basılmak ũzere sıraya konur. Hakemlerin isimleri gizli tutulur; raporlar beş yıl sũreyle saklanır. Yazarlar; hakemlerin ve yayım kurulunun istek, Őneri ve uyarılarını dikkate alırlar. Ancak katılmadıkları hususlara ve hakem kararlarına, gerekçelerini belirtmek kaydıyla itiraz edebilirler. Bu durumda editđr, başka bir hakemin gđrũŐũne baŐvurabilir.
5. Yayın Kurulu, biçimle ilgili olarak dũzeltmeler ve değişiklikler yapabilir. Hakem gđrũŐleri alındıktan sonra yazarın mũracaatı hâlinde yazısının yayımlanıp yayımlanmayacağı kendisine bildirilir.
6. "Yayın Tanıtım ve Değerlendirme" yazıları hakeme gđnderilmez. Ancak makale kurallarına uyulur.
7. Yayına kabul edilmeyen yazıların bir sureti istek hâlinde yazara iade edilir.

YAYIN İLKELERİ

Doğu Asya Araştırmaları Dergisi (DAAD), sosyal bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Gũz) yayımlanır. Dergi, Özellikle disiplinler arası yaklaşım ile Doğu Asya'nın çeşitli sorunlarını konu edinen bilimsel çalışmalara yer verir. Dergide yayımlanacak makalelerin Doğu Asya'daki ũlke ve toplumların tarihî, kũltũrũ, iktisadi hayatı, siyasal yaşamı; gũvenlik ve dış politikası başta olmak ũzere ũlkeler, milletler ve etnik gruplar arası ilişkileri, gũncel sorunları ile medeniyet tasavvurlarını ilmî bir bakış açısıyla ele alması beklenir. Dergide, Doğu Asya'yla ilgili Önemli eser ve kiŐileri tanıtıp değerlendiren yazılar ile Önemli gđrũlen eviri yazılar da yayımlanabilir.

Makalelerin Dergide yayımlanabilmesi için, başka bir yerde yayımlanmamış olması ya da yayın için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Herhangi bir kongre ya da bilgi şöleninde sunulan makalelerde kongre ya da bilgi şöleni adı, yeri ve tarihi belirtilmelidir. Bir araştırma kurumu ya da fonu tarafından desteklenen çalışmalarda, desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası verilmelidir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmış yazılar, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dasad> adresi üzerinden yükleme yapabilirler. Herhangi bir sorun ile karşılaşıldığında ileti (elektronik posta) yoluyla daad@daadtr.com, kamucam13@gmail.com adresi üzerinde dergi yönetimi ile iletişim kurulabilir. Klasik postayla göndermek isteyenler üç (bir adet isimli, iki adet isimsiz) nüsha çıktı ve YD (Yoğun Disk)'si ekli olduğu hâlde büyük boy bir zarf içerisinde gönderilmelidir.

Gelen makale Yayın Kurulu tarafından ön incelemeye alınır. Ön incelemede makale, Dergi'nin yayın ilkeleri ve politikası ile önceliklerine uygunluğu, alana katkısı; ayrıca konu, yazım kuralları ve şekil açısından değerlendirilir. Bu yönleriyle uygun bulunan makaleler ilmî açıdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir. Hiçbir şekilde hakemlere yazarın kimliği ile ilgili bilgi gönderilmediği gibi, yazarlara da hakem adı açıklanmaz. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makale, üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler gerekli değişiklikler için yazarına geri gönderilir. Belirli bir süre içinde istenilen düzeltmelerin yapılması beklenir. En az iki olumlu rapor alamayan, düzeltilmesi için yazarına yeniden gönderilen ve belirlenen süre içinde düzeltmeleri yapılmayan makaleler yazarlarına bilgi verilerek yayım sürecinden elenir. İki hakemden "yayımlanabilir" değerlendirmesi alan makaleler yayım sırasına yerleştirilir. Yayına hazır yazılar yayımlanmak üzere sıraya konur. Hakem adları ve yazar adları karşılıklı olarak dergimizde mahfuzdur ve açıklanmaz. Hakem süreci olumlu tamamlanan her yazı yayımlanacaktır. Bu nedenle yazı sahiplerinin yazılarının akıbetini öğrenmek için ayrıca aramalarına gerek yoktur.

Yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarına aittir.

Yazım Dili

Dergi'nin yazım dili Türkiye Türkçesi, İngilizce ve Çince'dir.

ETİK İLKELER

Doğu Asya Araştırmaları Dergisi (DAAD), yayın gönderen yazarlardan aşağıda belirtilen etik kurallara uymaları beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır,
- Yazarlar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara referans vermiş olmalıdır,
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmelidir,
- Yazarlar makalenin başka bir kişi ya da kurumun fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğini, intihal içermediğini ve kendi çalışmaları olduğunu garanti etmelidirler,
- Makalede adı geçen tüm yazarlar, gönderilen ve yayınlanan makaleler üzerinde eşit sorumluluğa sahiptir,
- **Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlara aittir.**
- Dergideki tüm haklar saklıdır. Makaleler, derginin adı olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz.
- Derginin yazarlarına telif hakkı yoktur.
- Yazışmadan sorumlu yazar adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli bilimsel ve yazınsal katkı sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdırlar,
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşımı sağlamalıdırlar,

YAYIN ÜCRETİ YOK

Makale gönderimi, makale incelemesi veya yayımı herhangi bir ücrete tabi değildir

TELİF VE YAYIN HAKLARI

Dergide yayınlanması kabul edilen ve yayınlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda tüm yayın hakları **Doğu Asya Araştırmaları Dergisi'**ne aittir.

Yayına kabul edilen makalenin yazışmadan sorumlu yazarı elektronik posta yoluyla aldığı elektronik lisans anlaşmasını tüm yazarlar adına imzalamaktadır.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.

YAZIM KURALLARI

1. Başlık: Yazının içeriğini yansıtır nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu karakterlerle 12 punto ile yazılmalıdır.

2. Yazar adı ve adresi: Başlıktan sonra sağa dayalı şekilde, soyadın tamamı büyük harfle olmak üzere unvanıyla (10,5 punto) birlikte yazılmalıdır. Yazarın kurumu, ileti (el-mek) adresi, dipnot hâlinde (10 punto olarak) gösterilmelidir.

3. Öz: 10 punto ile yazının başında, konuyu kısa ve öz bir biçimde ifade eden en az 150, en fazla 250 kelimelik bir özet bulunmalı; özeti bir satır altına, 3-8 kelimedenden oluşan “anahtar kelimeler” yazılmalıdır. Özde, araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca verilmelidir. Öz içerisinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir.

Türkçe makalelerde, Türkçe başlık, öz ve anahtar kelimelerin altına yazının İngilizce başlık (title), öz (abstract) ve anahtar kelimeler (key words) eklenmelidir. Bu bölüm soldan 1 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

İngilizce makalelerde, İngilizce başlık (title), öz (abstract) ve anahtar kelimelerin (key words) altına yazının Türkçe başlık, öz ve anahtar kelimeler eklenmelidir. Bu bölüm soldan 1 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

Çince makalelerde, Çince başlık, öz ve anahtar kelimelerin altına yazının İngilizce başlık (title), öz (abstract) ve anahtar kelimeler (key words) eklenmelidir. Bu bölüm soldan 1 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

4. Ana metin:

a. A4 boyutunda kâğıtlara, PS formatıyla, Word 6.0 ve üstü programlarla ve Times New Roman karakterleriyle (Çince makalelerde Microsoft YaHei veya Simsun), 11 punto ve 1 satır aralığı ile paragraf aralarında 6 nk boşluk bırakılarak yazılmış olmalıdır. Metnin gerektirdiği durumlarda, fontlar ayrıca bir dosya hâlinde verilmek kaydıyla, transkripsiyon harfleri kullanılabilir.

b. Konuyu yeterince ifade edebilir, makul ölçüde ve okunabilir olmalıdır. Türkçe ve İngilizce yazılar öz ve kaynakça dâhil 6,500 (altı bin beş yüz) kelimeyi, Çince yazılarda ise 4500 kelimeyi

geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır.

c. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, yazarın tercihinine ve konunun gereğine bağlıdır. Sistematik bir düzen sağlamak maksadıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıkların tamamı koyu yazılmalıdır. Ana başlıkların tamamı büyük harfle, ara başlıkların ilk harfleri büyük harfle, alt başlıklar küçük harfle yazılmalı, sonuna iki nokta (:) konularak karşısından devam edilmelidir. Ana, ara ve alt başlıklar aşağıdaki gibi olmalıdır:

ANA BAŞLIK

Ara Başlık

Alt başlık:

ç. Kenar boşlukları 3'er cm. olmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

d. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar *eğik harflerle*, alıntılar ise *“eğik harflerle ve tırnak içinde”* yazılmalıdır. Üç satırı geçen aynen alıntılar, tırnak içinde eğik harflerle ve soldan bir cm içeriden verilmelidir. Zorunluluk olmadıkça koyu karakter kullanılmamalıdır.

e. Çizelge, tablo, fotoğraf vb. malzeme, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı; kolay anlaşılır ve yalın olmalı, yeterli açıklaması bulunmalıdır. Tablo içindeki yazılar 10 punto karakter ile yazılmalı, ayrıca, tablolar düzenlenmeye elverişli olmalıdır. Dergimizin sayfa marjını aşmamalıdır (genişlik 11,5 cm; yükseklik 16 cm).

A) İMLÂ, DİL VE ÜSLÛP

Özel imlâ gerektirmeyen durumlarda, *TDK Yazım Kılavuzu*'na uyulmalıdır. Dil ve ifade yönünden, bilimsellik dışı unsurlar bulunmamalıdır.

B) KAYNAK GÖSTERME (ATIF):

1. Sadece zorunlu açıklamalarda dipnot kullanılmalı, diğer atıflar metin içinde gösterilmelidir. Metin içinde kaynak gösterirken parantez işareti içinde olacak şekilde, yazarın soyadı, eserin yayımlandığı yıl, iki nokta –boşluk- ve sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: (Kut, 1999: 16), (Wang, 2017:21)

Yazar eserini Soyadı Kanunu'ndan önce vermişse yazar adı yazılmalıdır.

Örnek: (Muallim Naci, 1297: 213)

2. Aynı konuda birden fazla kaynağa atıf yapılacaksa, aralara noktalı virgül (;) konulmalıdır

Örnek: (Karluk, 2007: 194; DüNDAR 2011: 87)

3. İki yazarlı çalışmalara değinilirken araya tire (-) işareti konularak gösterilmelidir

Örnek: (Karluk-Wang, 2007: 211)

İkiden fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra (vd.) kısaltması konulmalıdır.

Örnek: (Kutlar vd. 2012: 99)

4. Aynı yazara ait, aynı yıl içinde birden fazla esere atıf yapılacaksa "1949/1.; 1949/2.:" biçiminde gösterilmelidir, kaynakçada da aynı şekilde belirtilmelidir.

Örnek: (Yang, 1981/1), (Yang, 1981/2)

5. Atıf yapılan eser -ansiklopedi vb.- birden fazla ciltten oluşuyorsa (:) işaretinden sonra, kaçınıcı cilt olduğu belirtilmelidir.

Örnek: (Köprülü, 1967: 5/213)

6. El yazması bir eser kaynak gösterilecekse yazar adından sonra (yz.) kısaltması verilmeli, iki noktadan sonra gerekiyorsa varak / sayfa numarası belirtilmeli; tam künye kaynakçada gösterilmelidir:

Örnek: (Nef'î yz.: 45b)

7. Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken metin içinde kısaltma yapılarak gibi verilip açılımı kaynakçada gösterilmelidir.

Örnek: (BOA Mühimme, 15: 25)

8. Dipnot açıklamalarında atıf yapılacaksa orada da aynı usul takip edilmelidir.

Örnek: Bu konuda geniş bilgi için bk. Lin Yutang 1934: 189-207; Karadağ 2017: 220; Şenzo 2000: 93.

C) KAYNAKÇA (BİBLİYOGRAFYA) DÜZENLEME

1. Yazarların soyadına, göre sıralanmalıdır. Soyadı Kanunu'ndan önceki eserlerde yazarın adı esas alınmalıdır.

2. Bir yazarın birden fazla eserine yer verilecekse yayım tarihi eski olandan yeni olana doğru sıralanmalıdır.

3. Kaynağın künyesini verirken sıralama şu şekilde olmalıdır:

a) Kitaplar için: Aralara virgül işareti konmak üzere; yazar soyadı (büyük harflerle), adı, kaynağın yayım tarihi -yazar adıyla tarih arasına virgül konulmaksızın- tarih (parantez içinde), kitap adı (*italik*)ve varsa çevirenin adı (parantez içinde), yayınevi veya yayımlayan kurum, yer adı.

Kitap kaynakçası örneği:

QARLUQ, Abdureşit C. (2006), *Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı*, Atılım Yay., Ankara.

YU Fuzeng/于富增 (2009), “Reform ve Açılma” 30 yıllık Süreçte Çin’e Gelen Uluslararası Öğrenci Eğitimi/改革开放 30 年的来华留学生教育, Pekin Dil Üniversitesi Yayınevi/北京语言大学出版社.

b) Makaleler, bildiriler ve ansiklopedi maddeleri için: Yazar soyadı, adı, kaynağın yayın tarihi -yazar adıyla tarih arasına virgül konulmaksızın-tarih (parantez içinde), makale / bildiri / madde başlığı (“tırnak içinde”), süreli yayın / bildiri kitabı / ansiklopedi adı (*italik*), belliyse cilt (C), sayı (S), sayfa(lar) (s.). Yayımlanmış bildirimlerde de bildiri kitabının basım tarihi (yıl) ile birlikte sempozyum / kongre vb. toplantının düzenleniş tarihi de bulunmalıdır. Yayımlanmamış bildirimlerde bildirin sunum tarihi, toplantıyı düzenleyen kurum, toplantının düzenleniş günleri belirtilmelidir.

Makale kaynakçası örneği:

KARLUK, Abdureşit Celil (2001), Çin Halk Cumhuriyeti’nde Sosyo-Ekonomik Kalkınma Girişimleri ve Reformlar, *Kök Araştırmaları, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmaları*, Cilt I, Sayı III, Ankara. S. 265-283.

HU, Angang 胡鞍钢 (2005), Çin Kalkınma Modeli Üzerine Düşünceler/关于中国发展模式的思考, *Tianjin Sosyal Bilimler Dergisi/天津社会科学*, Sayı.4/4 期, s. 25-30.

Bildiri kaynakçası örneği:

KOZ, M. Sabri (2004), “Belli Mahlaslar Üzerinden Şiir Söyleme Geleneği ve Türkiye’de Yazılan Alevi-Bektaşî Cönk ve Mecmualarındaki Hatâî Mahlaslı Şiirler”, *I. Uluslararası Şah İsmail Hatâyî Sempozyumu Bildirileri*, 9-10-11 Ekim 2003, Haz.: Gülağ Öz, ATO Yayını, Ankara, s. 184-217.

Elektronik Kaynakça Örneği:

Racism With Chinese Characteristics: The Laundry Detergent Ad and Han Privilege, <https://thedi diplomat.com/2016/06/racism-with-chinesecharacteristics-the-laundry-detergent-ad-and-hanprivilege/> Erişim: 25.12.2017);

Ansiklopedi maddesi örneği:

PARMAKSIZOĞLU, İsmet (1967), “Kemâl Paşazâde”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, MEB Yayını, Ankara, s. 561-566.

c) El yazması eserler için eserin yazarı belliyse önce yazar adı, parantez içinde “yazma” kısaltması olarak (yz.) ibaresi, sonra sırasıyla eserin adı (*italik*), bulunduğu kütüphane, koleksiyon ve numarası ve -gerekliyorsa-sayfa numaraları yazılmalıdır.

El yazması eser örneği:

a) Mecmua-i Eş’âr (yz), Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, Nu. 5335.

b) Âlî b. Mustafa (yz), *Nasîhatü’s-selâtîn*, Ali Emiri Millet Kütüphanesi, Şer’iyye, Nu. 611.

Güz/Fall 2021

İçindekiler/Contents

İletişim Bilgileri

Haberleşme adresi:

İlk yerleşim mahallesi, 1936.
Cadde, No.64/B16,
Yenimahalle, Ankara

E-Posta: abdurreisit.karluk@hbv.edu.tr
kamucam13@gmail.com
halkukaradag@gmail.com

www.daadtr.com

www.dergipark.gov.tr/dasad

ISSN: 2587-1919

E-ISSN: 2619-953X

Abdürreşit C. KARLUK
Takdim/Editorial

Araştırma Makaleleri/Research Article

Fatih Bilal GÖKPINAR

Ekonomik Kalkınmadan Ekolojik Felaketlere: Çin'in Kuşak-Yol İnisiyatifinin
Merkezi Asya'ya Olası Çevresel Etkileri
From Economic Development to Ecological Disaster: Possible Environmental
Consequences of China's Belt-Road Initiative on Central Asia

1-19

Kubilay ATİK

Moğolların Güneydoğu Asya Devletleri ile Siyaseti
Policy of the Mongols Towards South East Asian States

20-34

Chong Jin OH

Turkish and Turkic Studies in Korea: Focusing on the Academic Institutions
and Scholars in Korea

Kore'deki Akademik Kurumlar ve Araştırmacılar Odağında Kore'de Türklük ve
Türk Dünyası Araştırmaları

35-58

Yunus Emre ARMAÇAN

Deniz Güvenliği ve Çin Etkisi: Endonezya'nın Güney Çin Denizi ve
Natuna Adaları Politikaları
Maritime Security and China's Impact: Indonesia's Policies Towards the
South China Sea and The Natuna Islands

59-81

Adam TURAN

As China Shapes Power and Discourse in The Indo-Pacific, How Can
Australia Reinforce A Regional Rules-Based Order?
Çin, Hint-Pasifik'te Güç ve Söylem Şekillendirirken,
Avustralya Bölgesel Kurallara Dayalı Düzeni Nasıl Güçlendirebilir?

82-95

Değerlendirme Makalesi/ Review Article

Abdürreşit Celil KARLUK

Vietnam'ın Çin ile İlişkileri: Aşk ve Nefret

Vietnam's China Relations: Love and Hate

96-103

Bölge Uzmanı ile Söyleşi/ Interview with Regional Expert

Seriy SEZEN/Konuşan: Haşim KARA

104-118

Yayın Tanıtımı/ Book Review

Oktay G. BANBAL: Soğuk Savaşta Sıcak Çatışma – Kore Savaşı

119-125

Yayın Şartları, İlkeleri ve Yazım Kuralları

126-132